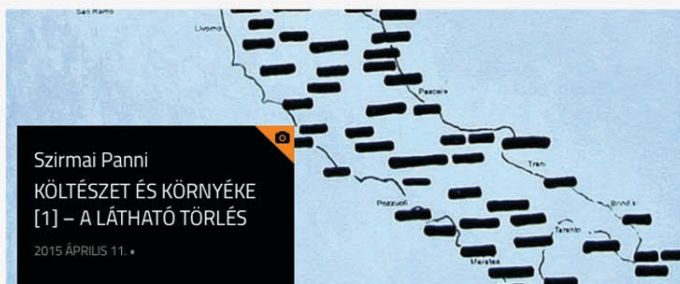

Vörös István
MIKOR AZ EMBER

2015 ÁPRILIS 13. •

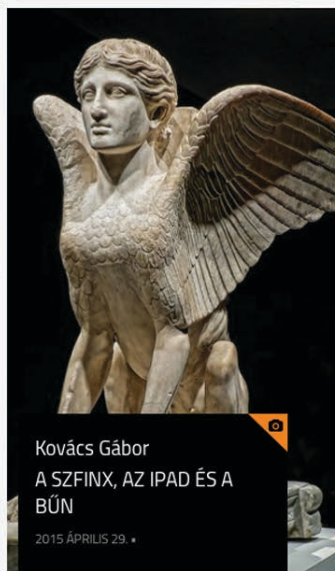
Szirmai Panni
KÖLTÉSZET ÉS KÖRNYÉKE
[1] – A LÁTHATÓ TÖRLÉS

2015 ÁPRILIS 11. •

Jámborné Balog Tünde
ÉGI MOZI, VÉGTELENÍTVÉ

2015 ÁPRILIS 22. •

Kovács Gábor
A SZFINX, AZ IPAD ÉS A
BŰN

2015 ÁPRILIS 29. •

Soós Eszter Petronella
FIGYELEM!

2015 ÁPRILIS 28. •

Kállay Géza
ITT NINCSEN MÁS: ÉN ÉS ÉN

2015 ÁPRILIS 1. •

Bene Zoltán
RÓZSASÁNDOR ÉS A
PUSZTÁK URA

2015 ÁPRILIS 5. •

Szabó Attila
A FÜTTYÖS FIA

2015 ÁPRILIS 4. •

LIGET

2015-4 április

TARTALOMJEGYZÉK [XXVIII.évfolyam 4. szám]

Szabó Attila A FÜTTYÖS FIA	4
Polgár Teréz Eszter PORDAL	10
Nehéz Győző A TÖKE FÖNIXMADARA	11
Jónás Tamás TALPIG NEHÉZ	16
Bene Zoltán RÓZSASÁNDOR ÉS A PUSZTÁK URA [felnőtt mese]	17
Z. Karvalics László ÁLLAMPOLGÁRI TUDOMÁNY IDŐSEKNEK	28
Szirmai Panni KÖLTÉSZET ÉS KÖRNYÉKE [1] – A LÁTHATÓ TÖRLÉS <i>Emilio Isgrò munkássága</i>	32
[EGYESEKRŐL, AKIK TÚLÉLTÉK]	
Birtalan Ferenc MINTHA MESSZIRŐL	39
Vörös István MIKOR AZ EMBER	40
Handi Péter AZ AJTÓ MÖGÖTT	42
Csongor Andrea A TÚLÉLÉSRŐL	47
Kállay Géza ITT NINCSEN MÁS: ÉN ÉS ÉN <i>Tengelyi László a bűnről és Shakespeare III. Richárdjáról</i>	48
Nyerges Gábor Ádám TÚLOLDAL	61
Kardos Sándor HÓRUSZ PILLANTÁSA [2]	62
[EGYESEKRŐL, AKIK TÚLÉLTÉK]	
Szilágyi Ákos (HÁBORÚ ÉS BÉKE)	81
Szekeres Sándor Gábor ÉNEK	82
Ács József „...ÁM NEM PIHENNEK AZ ÉLŐK”	83
Fecske Csaba EGYRŐL, AKI TÚLÉLTE	86

[TÉNYFÉKEZŐ]	
Jámborné Balog Tünde ÉGI MOZI, VÉGTELENÍTVÉ	87
Bene Zoltán UTAK	94
Kapitány Máté WALT HERCEGNŐI	98
[felnőtt mese]	
Soós Eszter Petronella FIGYELEM!	103
<i>avagy bűvészet és politika hasonlít, csak nem úgy</i>	
Lackfi János TONZ ÚR VALLOMÁSA	109
Kovács Gábor A SZFINX, AZ IPAD ÉS A BŰN	111
<i>Lányi András új könyvéről</i>	
Ágoston Tamás TÖMEGGYILKOS	121
Asztalos Emese EURÓPAI HAZÁNKFIA	122
<i>Liszt Ferenc és a reformkor</i>	

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Szerkesztők | Horgas Judit, Levendel Júlia, Horgas Béla
Tervezőszerkesztő | René Margit
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó, Tamaskó Dávid
Tudományos lektorok | Kállay Géza,
Kiss Lajos András, Victor András

Támogató

Szabó Attila A FÜTTYÖS FIA

Olyan jó hülyének lenni! Komolyan. De ez is elmúlik. Nem kellene inni. De ha iszom is, úgy járok, mint egy kapitány. Vezetem a fregattot. Amíg víz van a tengerben, addig nem látni a szörnyű mélységet alul, csak az imbolygás van, ahogyan jön-megy a hülyeség az ember tökfében, az apály, az. Nekem már nincs sok hátra az életfogytiglaniból. Ezért most elmondom, ha már ideültél mellém, vagy én temelléd, mit számít. Mire lehetek a vendéged?

öntötték a szenteltvizet

Az apám is hülye volt, mint egy vadkörte. Füttyörészett, mikor megdöglöttek a tűzben a disznók, akkor is. Túlpörköltük a szőrüket, anyám ne sirasson! Én gyújtottam föl, gyerek voltam, cigizni akartam, csípett a füstje, hát eldobtam, mit tudtam, mi lesz, hogy egy pillanat, és lángot vet az egész szérú! Olyan forróság volt, mint a filmekben. Szállt a pernye, apám meg jött füttyögve, nézte az égő hátú disznókat, ahogy durrannak szét. Fröccsent az a jó zsír a lángoló diófa kérgére. Néztem az apám, ahogy áll, leveszi a sapkáját, úgy áll. És füttyög. Mert már a visítás elhalt, csak az apám füttye, ami volt, meg a belekből, azokból a lángolt kolbászokból bugyborgott ki a lélek, a szar, na. Odagyúlt a falu, öntötték a szenteltvizet, hiába. Apámnak volt igaza, látod, hogy csak állt, és füttyörészett. Aztán meg elvert szíjjal.

legyilkolom mind

Az van, ami volt, hozzá nem rakok semmit. A gyávák hiszik csak, hogy jobb lesz. Aztán mit tudnak? Füttyülni tudnak-e az egészre? Én megtanultam a kiképzést. Voltam vagy tizenkettő. Azt mondta, nincs pénz, nincs már disznó se, csak a fütty, az maradt meg, azt nekem adja, és fel is út, le is út. Azért még elvert előtte, hogy tudjam a miheztartást. Szomorúan vert, láttam az arcán, mint amikor a disznót verte, ha megette a csirkét, és tanítani kellett a veréssel, hogy ne tegye többet. Hát tette. Úgy vert. Gyufát adott, ha gyújtogatni szeretnék, hát csak bátran. Csak ne itt. Húztak a lépések, hogy forduljak vissza, de én csak gyakoroltam a füttyöt, hallod, próbálgattam előre húzott ajakkal, hallod, folyt ki a nyálam, és mentem. Aztán meg csak feküdtem a fűben, mi lesz most velem, betettem egy videót, lövöldözőst, meg szexeset, azt néztem a fejből. Akartam már igaziból is, hogy jönnek a huszárok, én meg magyar gyerek megyek a törökre, tatárra, legyilkolom mind, mert nekem van gépágyúm, aknagránátom, szétlövöm a fejüket, a francia királylányról meg lekapom az otthonkát. A hülyeség komoly segítség.

tettem, ami tetszett

Voltam aztán mindenhol. Amerikában meg a tengeren. Ahol akartam lenni. Bokszoltam vacsoráért, junior bajnok is voltam hetvenhatban, mindenkit kiütöttem, csak pontozással tudtak legyűzni, az meg matematika, nem bunyó. A kazánál raktam a tüzet, de kicsaptak, mint a lángok, mert túlraktam, ezernyolcszáz fokra, és elolvadtak a kapcsolók meg a tranzistor. Tettem, ami tetszett. Hülye vagyok, mondom! De legalább valamilyen.

az anyja szőrit

Eszel-e egy falást, koma? Jó szívvel adom. Ilyen az én vacsorám, lakomaleves. Belerepült egy madár! Anyám, levadászom, nézd csak! Még huhog ez a lüke vadgerle, hogy: *Megölted! Megölted!* Meg ám. De ez csak a szárnya, azzal huhog, ahogy csapdos a számban, elráglak, el én! Múltkor meg, mikor bicikliztem a dombról, amikor idejöttem, ebbe a szarfészek kisvárosba, tavaly nyáron vagy mikor, meg akart ölni. Azt huhogta: *Ne fékezz! Ne fékezz!* Az anyja szőrit, levadászom mind! Mondtam is a Szilárdnak, mert eddig a kocsmáig gurult el a biciklim, aztán kikötöttem, a kulcs is megvan valahol, csak az első kerék hiányzik, mondtam a Szilárdnak, én most itt maradok, hallod, és levadászom mindet, az összes vadgalambot! Nézett a Szilárd, hogy hülye vagyok, aztán befogadott, rendes ember ez, csak irigy. Itt alszom a sűfniben, őrzöm a kocsmát éjszaka, hogy a szellemek föl ne verjék a régi álmokat.

a jóság izéje

Elfogy ez is. De amíg rágom, addig legalább igazi állatnak érzem magam. Aki vadállat, annak az a sorsa, hogy vadállat. Ől. Ha nem öl, akkor magát öli, így van ez kitalálva régóta már. Holnap lesz más, ne félj, majd fénymásolok palacsintát meg rántott húst mekdonálddal, kivágom az újságból, úgy szoktam, megvan a vacsorám egy hétre! Nem kell cifrázni, így is kijön a hatvan-hetven, mit tudom, hány vagyok. Sose tudtam, mikor születtem, csak hogy éjszaka szült az anyám, apám mesélte. Istállóban szült, a hagyomány végett, elrágta a zsinórt, a lepényt meg odadobta az állatoknak, azt jóccakát. Nem volt nagy protokoll az ügyön, hallod, nem tették fel a fészbukba az eseményt. Aztán anyám még volt egy csöppet, de nem bírta apám mellett a semmit, a pénz meg kellett, addig-addig dolgozgatott, hogy elment a szomszéd faluba a Károllyal, voltam vagy öt éves. Itt hagyott minket, a két lüke férfit, apát s fiát. Szerettem anyámat. Érezte velem a jóság izéjét, hogy szépen mondjam, érted, az anyám az anyám volt, hogy az isten bassza meg! Tisztességes asszony, szeretett, ha ott is hagyott, akkor is szeretett! A kert alatt tíz percre volt, sokat meglátogattam az anyámat, láttam azt a pereputtyot, amit tartott maga körül az a napkeleti kiskirály, az a tulok, az a Károly. Anyám mosta fel a hányását, nyelte le a

kolbászát meg a szitkait. Cifrát tudott a vadbarma, hogy nem csípte ki a száját a penész! Hülye volt ő is, de az a dühöngős hülye, sose szerettem azokat. Mert ezek nem tudják a lényegét a hülyeségnek, hogy az milyen. Sósav van a szemükben!

ment a pocsolyaparti

Ez is elmúlik, csak az emlékek nem. Azok jönnek, mint disznók a moslókra. Hiányoznak, a cafrangos micsurint, jobban, mint az apám-anyám. Mert inkább rájuk hasonlítok, a disznókra, hisz azok neveltek fel, hallja. Ott lógtam közöttük, még a füstölőn is, értettem a nyelvüket, a kan disznó szájába tehettem a karom, meg nem harapott az, annyira szeretett. Pedig vad volt, mint egy házörzövédő, széttépte volna, ha jön a rabló kivágni az oldalából egy ujjnyi rengő hájat, ha jön az a szemét cigány lopni, de nem jött hozzánk sose. Tudták, hogy szegények vagyunk, csak a disznók vannak, meg az a feneketlen hülyeség, ami apámat illeti... Ült az ólban, füttyült a disznóknak egész nap, vakarta a hátukat. Olyanok voltak azok, mint a fitnesszesek, csupa diétás! Csak füttyöt ettek, meg éhkoppot, de a bőrük szoláriumozott! Ült az apám az ólban, beszélgetett velük, ment a pocsolyaparti! Szép család voltak így, szerette őket, nem vitás. Amikor a kan disznót, a Vidorkasanyit levágták, mert kiszívta az idő már a makkját, hallod-e, ott bögött a konyhában, füttyögte a kesergőt, ki nem jött volna, nem is evett belőle, a füléből se, pörzsölés után, pedig azt mindig megcsócsálta! Úgy szerette a disznókat, mint más a kocsmába járást. Most már nekem is csak az maradt, a kocsmá, ide befogadtak, elvagyok. Kedden kiviszem a kukát, felsöprök, megtúrnek, hogy a Bolondzoli, az jó gyerek, ki tudja, honnan jött, de el aztán nem megy! Én nagyon szerettem ezt a szaros életemet. Megvan benne minden, csak semmi nincs a helyén...

mint a Prométheusz

Anyámról akartam. Szentes asszony volt, jámbor. Láta a Szűz Máriát, mikor kapált. A szamár volt az, azt láttad, mondta apám, annak glóriázott a feje körül a bögöly. De láttam, mondta. És megáldott-e? Meg. Gyerek? Az. Így lettem én, amikor anyám napszámozott apámmal ötvennyolcban. És apám akkor azt mondta, hát jó, ha megáldott, akkor maradj. Anyám meg olyan áhítattal tette szét a lábát, hogy onnan kicsúsznom igazán nem volt nehéz. Szentes asszony volt, mondom. Később is, amikor már a Károllyal volt, akkor is imádkozott, meg titkos jó cselekedeteket művelt, kiflit akasztott a kilincsünkre, hallod, átszökdösött hozzánk. A Károly persze nem tudta,

húzta magára a pálinkacefrét délig is, nem vett az észre semmit. Lehetett is látni, ha megnézted azt az öt gyereket, talán ha másfél, ha hasonlított rá. Anyám segített mindenkin. Mint a Prométheusz. Ugye? Aki ellopta, hogy gyűjtsuk fel a szívügyünket. Pöndörödjön, mint a pernye. Hogy legyen melegedő. Sült kacsa. Fürdővíz. Legyen szenvedély. Mert a tűzgyújtás, az olyan. Lobban, aztán addig terjed, amíg van szenvedély. Csapkodja a nyelvével a világot. Ott zizeg az ember szemében. Mert én mindig néztem. Kiabáltak, hogy ott a gyújtogató, kergettek, de belevetettem magam a lángokba, végigszaladtam, a másik oldalon meg uzsgyi ki, szétégett a talpam, a fejbőröm, látszik, itt a nyoma, meg az összes szórt lefonnyasztotta rólam. A tűz a barátom. De már régóta nem égettem, rágyújtani sem volt kedvem sokáig. De most lenne. Ilyen gyengét szív?

az én disznószagom

Huszonegy voltam. Felgyújtottam addigra mindent, ami éghetett. Volt egy cimborám, nagyobb volt, már bőven katonán túli, jól kiképzett tűzszerészetileg, a nyelvével is szikrát gyújtott a homokban, mondom, olyan volt. Az izélt fel mindig, mert tudta, hogy én képes vagyok, hogy megteszem! Neki meg sok volt a haragosa, csak mutogatott, hogy mit gyűjtsak fel. Aztán csak néztem azt a szőnyeget, hogy milyen ismerős. Ez később volt... A tűzről akartam. Elment. Néha így kiszalad a fejből. Nem akarja, hogy emlékezzek, a szégyenlősét neki! Láttál már égő házat? Néztem azt a rohadt szőnyeget lehajtott fejjel, hogy milyen ismerős, kétszer, az elsőfokún meg a másodfokún, mert azt mondták, hogy beszámíthatatlan, azért volt a másodfokú, akkor is néztem, ugyanolyan rohadt, büdös szőnyeg volt, mint a falunkban, a templomban. Ezerkilencszáznyolcvan május negyedike. Nem változik a világ, azt mondták nyolc év, aztán meg, hogy jó magaviselet esetén..., nekem meg csak bólintanom kellett. Ez ám a hatalom, barátom, hogy csak bólintani! Aztán mennek az évek, és nem jön a megváltás. Csak a smasszer, hogy letelt. Odaadta a ruhám, dohos volt, büdös, de legalább az én disznószagom volt rajta. Apám szaga, anyám szaga, a tejszopó kocáké, meg a Vidorkasanyi kukorica-bőffentése volt rajta.

birkaszart tettek a zsebébe

Aztán visszamentem a falumba. Jó húsz évvel rá, hogy apám kicsapott, egyszer csak ott voltam! Ismerős volt a dűlő, Vér Géza szélső háza, amibe belebotlottam útközben. Na nézd, az úristenit, én meg hogy keveredtem haza? Iránytűzött szívemben az emlék. A fene gondolta volna, hogy Brazília-felső után az én kedves kis falum a következő zúgó, hogy hazacsorgok én még valaha is egyszer. Hátral mentem, a kertek alatt, mint a cigány, ha lopni megy. Találkoztam a Sós Józival, címerezte a kukoricát, meglátott. Hát te, kérdezte, én meg, hogy a pokolból jövök. El is hitte, hányta a kapát el, a keresztet magára, belebolondult a látomásba szegény cefre, mert az aztán elhitt mindent régen is, akkor is. Egyszer az lhász gyerekek birkaszart tettek a zsebébe, hogy ajándék, de ne bontsa ki, adja oda a húgának, a deszkamellű Sós Elvirának, hogy ők küldik, az lhászék! Oda is adta örömmel a barma, az Elvira meg szagolgatta, markolászta a birkaszart, hogy az lhászék küldték. Ilyen volt, nem változott. Nevettem az ijedést, hogy mit okoztam, na mindjárt tudja az egész falu, hogy feltámadtam, ha már jászolba születtem, illik feltámadni is, nem igaz? Aztán mentem haza. Hát az apám ott ült a kert végén, feje a mellén, azt hittem, halott, meglöktem, felmordult. Na, most visszaadhatnám! Itt az ideje! Odatérdeltem mellé. Szürke volt már a portól, a szája meg cserepes. Füttyülni kezdtem, mint a Haki Tamás, cifráztam magyarul, *aranyeső hulljon rája*, mint a konzervatóriumban, úgy szólt a dal, a második is, meg a száznyolcadik, apám már mosolyodott, hullott szája széléről a moha, csücsörítette, rákezdte ő is, füttyögtünk ketten, a földdé vált apámmal ketten. Tartott a fütty jó két napig, már véresre füttyültük a hülye degenerációnkat, de a szemét nem nyitotta ki. Csak álmában füttyült, megfogta a kezem, szorította, most is érzem, ide nézz. Aztán harmadik nap felkeltem mellőle, kifüttyültem magamból a Hungarotont, fogtam a gyufát. Két szál volt nálam, elsőre sikerült. Száraz volt, mint a ballangkóró.

sikkantott, mint a szűzlányok

Átmentem a szomszéd faluba, még aznap este. Károly bácsi kint hugyozott az utcán. Annyi bortól egy egész hegynyi Tokajt újra be lehetne tőkézni, annyit ivott az öreg. Ráköszöntem. Nézett körbe, elrakta ijedtében a szerszámát. Ki az, kérdezte, ki az, most már hangosabban, kiabált, féltem, felteri az utcát, de a kutyák kussoltak, ismerték az öreg gajdolását, hogy mindig kiabál. Aztán bement. Eltoltam a havat, akkora volt, a tetőn másztam be, pedig tavasz volt vagy nyár volt. Nem jön az eszembe. Hó volt. Mint a filmekben. Anyám hangja, akár a méz, kifolyt az udvarra, hogy az a kétfaszú úristen varná be csalánszárral a segged likát! Így mondta a drága, az én

egyetlen anyám. Fűtülni kezdtem, *édesanyám rózsafája, én vagyok a legszebb ága*, szöveg nélkül persze, csak belül mondtam, hogy legyen sorvezető. Aztán vártam a reggelt ott a tetőn, kezemben egy szál tulipánnal. Tudtam, hogy ő kel elsőként. Hajnalban kijött, görbe volt a háta, akár a túrdefranszon, hajolt az orra a földre. Na ennek is koporsót csinálni, gondoltam! Nincs is ilyen görbe fa, csak az úristen fája, azt vágnám ki neki! Ment a kert alá, ott tetvéskedett. Én meg hátulról átfogtam azt a fáradt testét. Egy egészen halkat sikkantott, mint a szűzlányok, majd bújt a mellkasomba, mondta, fiam, mondta többször is, hogy fiam, egyetlen fiam, ami nem volt igaz, de jólesett. Felkaptam, és vittem, vittem, aztán leraktam a régi kertünkbe, addig vittem. Nézte a hamut, meg a lábszárcsontot, az nem égett el, meg a sapkából egy darab, az megmaradt. Nem kérdezett, tudta ő. Szerettem. Ennyit mondott. Kár, hogy ennyire hülye volt, hogy csak élt. Hát, ha csak élt, hát jól tette. Mi más dolgunk van, kérdeztem. Nem válaszolt. Az Isten, mondta aztán. És van-e Isten, kérdeztem. Van. Sokan gondolják, az ostobák. De én tudom is. Láttam a bajuszszőrit a kukoricacímeren fennakadva, mondta az anyám. Hát én, kérdeztem, hát én nem voltam fontos meg az apám nem-e volt fontos? Nem tőle vagy, mondta az anyám. Ez a fűtűs csak a testet adta. Értem, mondtam, hülyeség, gondoltam. És az anyám boldog-e? Mi mást tehetnék, mondta. Nem találtak ki még jobbat a boldogságnál.

meggyötörve a sok boldogságtól

Aztán csak stíróltuk egymást, hogy mennyire hasonlítunk. Hogy milyen egyen vonásokat szánt az ember pofájára a hülyeség! Meg a kannás bor. Néztük, hogy tényleg boldogok vagyunk, az úristenit neki! Meggyötörve a sok boldogságtól, hogy ilyen boldog sors jutott nekünk. És most betelik az idő. Anyám rám nézett, egészen felemelte a hátát egyenesre. Teljesítsd be a dolgot, fiam. Mondtam, hogy csak egy szál gyufám van, az utolsó, és erősen remeg a kezem, mert nem tudom, mit cselekszem. Nyugodj meg, fiam, nyugodj meg. Simogatta az arcom.

Aztán összeszedtem, elfért a két zsebemben, ami maradt apámból s belőle, összekevertem őket, mint a bármixer, mentem a folyóhoz, *ragyogón süt a nap, és szikrázik a fény*, fűtültem, mentem a Dunához, napokig meg sem álltam, aztán ott megálltam. Vitte a víz őket, vitte a Fekete-tengerig.

*

leég ez a kupleráj ország

Én maradtam csak, visszamenőleg rendet raktam, a hülyeség meg magtalan kódorog az ereimben, mint a koleszterin. Hát így. Templomot nem gyűjtöttem egyet se, nem tudom, miért. Bíróságot se, börtönt se, parlamentet se, pedig attól tisztulna meg a világ, meg az összes kocsmát felgyújtani, a Szilárdét is, mondom neki többször, csak legyint, tudja, nem teszem. De még meggondolom egyszer. *Gyűjtsad fel! Gyűjtsad fel!*, huhogja a vadgalamb, ő is azt akarja, hallod-e? Leég ez a kupleráj ország! Porrá lesz, aztán lehet tiszta lappal origamizni. Trombitálnak az angyalok, hogy: *De jó lesz! De jó lesz!* Anyám büszke lenne, hogy betöltöttem a sorsom, amit egyenest a Bibliából lízingelt! Akkor aztán kifogyna a hülyeség a világból. Mert a hülyeség. Azzal dolgunk van.

Már csak magamat kell. Maga dohányos ember. Biztos van kölcsön egy gyufája.

kép | fotoblur.com, lensculture.com

Polgár Teréz Eszter PORDAL

Pedig olyan jellegzetes,
nem is hasonlítható semmihez,
mondanám, ha csattogása
nem volna közben annyira...
ha nem hasonlítana
ahhoz, amikor pont fölöttem
porrongyot ráznak
(most fürödtem...)
egy emeleti ablakból.
Ki takarít ilyen vadul hajnali fél 6-kor?!
Az elképzelt poreső valószínűsíthető
sugarán túl felnézek:
zászló feszül s hódol meg
szolgaként a vad szélnek.
Gyászlobogó. Csupán rongy.
Múló enyészet-képzet.
A halál néha meg-megráz,
pedig földelem magam.
Porból porrá. Addig is
taram, taram, taram...

Nehéz Győző A TŐKE FŐNIXMADARA

Milyen lesz az életünk, ha minden munkát robotok végeznék? – töprengtünk barátaimmal gyerekkorunkban, a 80-as években. Találgattunk. A mából visszanézve meglehetősen szegényes fantáziával, mert a kérdésfeltevést itt mindig befejeztük. Soha nem toldottuk meg a második – gyerekésszel fel sem fogható – kérdéssel: milyen lesz az életünk, ha a megtermelt profit nagy része a robotok tulajdonosaihoz vándorol?

nem volt idő kitalálni

A robotok fogalmát akkor már minden gyerek ismerte. De még a felnőttek sem voltak tisztában olyasmivel, amit ma magától értődően használunk. Azóta megtanultuk, mit jelent az alkalmi munka, az on-demand job (igény szerinti munka). Ezek a fogalmak olyan gyorsan terjedtek el, hogy a magyar megfelelőjüket sem volt idő kitalálni. Sokan nem is tudják, hogy a munkaszervezési módot, amivel megélhetésüket biztosítják, az angolul beszélő világ így mondja. A korábban nem létező munkaszervezési módszerek sikeres gazdasági tevékenységeket szolgálnak.

Magyarországon is feltűnt az [Uber taxi](#) vagy az [Airbnb szálláskiadás](#), és több mint valószínű, hogy hamarosan nálunk is megjelenik a bevásárlásokra alkalmazható [Instacart](#), az [Upcounsel](#) online rendelhető ügyvéd vagy a mechanikus töröknek ([Mechanical Turk](#)) nevezett Kempelen Farkas sakkozógép, melyet az Amazon.com cég működtet.

hatékony összekapcsolódás

A gazdasági modellt – nem kis eufemizmussal – megosztáson alapuló gazdaságnak (sharing economy) hívják. Hivatalos megfogalmazásban a megosztásra épülő gazdasági modell a közösségi médiumok technológiai lehetőségeit felhasználva összeköti az embereket, hogy megosszák, amit kínálni szeretnének, legyen szó materiális javakról, szolgáltatásokról vagy gondolatokról. A megosztás akkor valósul meg, ha valakinek szüksége lesz arra, amit más kínál. Így korábban nem használt, parlagon fekvő javak és készségek találnak gazdára, mert az információs technológiák ugrásszerű fejlődése lehetővé teszi az érdekelt felek hatékony összekapcsolódását.

Szószólói szerint mindez igen hasznos. Arról van szó, magyarázzák, hogy ha elégünk van az unalmas, időt rabló,

számunkra nyugót jelentő feladatokból, nincs más dolgunk, mint regisztrálni egy oldalon, amely az adott témában megjelenő feladatokat megosztási alapon oldja meg. Miután meghirdettük a konkrét feladatot, csak várunk kell, mikor csap le rá(nk) valaki, aki viszont szívesen foglalkozik az általunk utált feladattal, és cserébe csak egy kis pénzt vár.

mindenki jól jár

Ha mindkét fél részéről megvan a bizalom, megkötetik az üzlet, és mindenki jól jár. A segítséget igénylő és a segítséget nyújtó is. Formailag. Eddig ugyanis nem szóltunk az üzlet harmadik szereplőjéről: a közösségi feladatközvetítőről. Ki is ő valójában? Aki összeköt bennünket, szükségét elszenvedőket, úgy, hogy egyikünk problémájára megoldást kínál, másikunknak pedig pénzt ad.

Milyen áron teszi mindezt?

A probléma birtokosa és a megoldást kínáló is információhiánnyal küzd. Egyiknek problémája van, a másinak pénzre van szüksége. A problémás örül, hogy az ügye rendeződött, a megoldást kínáló pedig a kapott pénznek örül. De az igazi nyertes a közvetítő, akié a médium (jelen esetben a webalkalmazás), ahol találkoztak a szereplők. A feladatközvetítő mindkettőjüket ismeri, és a virtuális térben megszervezi a találkozót. Ami a lényeg: pénzért. (Cégtől és konkrét üzleti modelltől függően csak az egyiküktől vagy mindkettőjüktől vár pénzt.)

a 19. század

A megosztáson alapuló gazdasági modellt a cégek – a gyakorlat ezt mutatja – a konkrét gazdasági tevékenységgel járó költségek és kockázatok eltüntetésére, helyesebben áthárítására használják. Ez mostanában terjedt el, amikor a nagy tőkés cégek, terheik csökkentése és a profit növelése érdekében, teljes

munkaidőben foglalkoztatott alkalmazottaikat egyre gyakrabban cserélik részmunkaidősökre, a korábban státuszban foglalkoztatottakat pedig vállalkozóként alkalmazzák. Ezzel a lépéssel a kockázatokat szinte teljes egészében áthárítják a dolgozókra. Miközben az újra és újra felbukkanó gazdasági válságok miatt egyre kevesebb a munkahely, egyre több a stressz és egyre kimerítőbbek a munkaórák, a munkajogi szabályok változásai pedig egyre rosszabb alkupozícióba hozzák a dolgozókat. Az új modell, az on-demand job velejárója, hogy eltünteti minden előírást, amely korábban a munkavállalót védte. A megosztáson alapuló gazdasági modell, és a vele szorosan együtt mozgó on-demand job mint munkavállalási forma a 19. századi munka világát hozza vissza, amelyben a dolgozók nem rendelkeztek jogokkal, de vállalniuk kellett a kockázatokat és a hosszú munkaórákat, ha családjukkal együtt meg akartak élni. Az Uber taxisok saját autójukat használják, maguk fizetik a biztosítást és – az egzisztenciális kényszert leszámítva – semmi nem szabályozza a munkaórák számát. Az Uberen mindezt nem lehet számon kérni. Az Uber értékét jelenleg 40 milliárd dollárra becsülik, de a taxisok nem a cég alkalmazottai, tehát nem is felelős érték. Az Uber csak összeköti a vásárlókat és az eladókat. Az on-demand job támogatói azzal érvelnek, hogy ez a modell nagyfokú rugalmasságot biztosít a munkavállalóknak. Nincs napi mókuserék, a *kilenctől ötig* lélekölő rutinja. Mindenki maga választhatja meg, mikor akar dolgozni, így az időszámítás, ami korábban holtidő volt, most jövedelemszerzésre fordítható.

Az érvelés nagyvonalúan megfelelkezik egy apróságról: amit holtidőnek neveznek, valójában nem holtidő. Ezt kellene az embernek pihenésre, szórakozásra, családra, barátokra fordítania, hogy másnap is képes legyen az összes rendelkezésre álló idejét és tudását kiárusítani a tőkeelőnyöknek.

nem kényszerítenek

A modell támogatói szerint az üzlet csak akkor jön létre, ha mindkét fél elfogadja az adott feltételeket. Senkit nem kényszerítenek. Ez az érv véstesen emlékeztet a 19. századi kapitalizmusra: mindenki szabadon eldöntheti, hogy az adott feltételek mellett elvállal egy munkát vagy sem. Ebből a logikai megközelítésből magától értetődően következik, hogy annak idején a napi 14–16 órás, heti 6 napon át tartó, nyomorult bérezésért végzett munka is a tömegek szabad döntése volt. Mintha mindkét fél ugyanazokkal a lehetőségekkel rendelkezne. Mintha tőkés és munkás között az alkupozíció szimmetrikus volna. Mintha a piaci folyamatokat a természeti törvények szabályoznák, és nem az emberi társadalom alkotta szabályok. Ez az érvelés persze nem csak az on-demand job világát jellemző szemfogatás. Finomabb formában naponta találkozunk vele, például a bankok világában.

A bankszektor említésekor elsősorban a hitelnyújtó és hitelfeltevő közötti, brutálisan egyenlőtlen viszonyt látjuk. Sajnos, ennél is rosszabb a helyzet: Magyarországon vannak olyan bankok, ahol belépéskor – legyen bármennyire is jámbor a kinézetünk – kötelező levenni a sildes sapkát, hogy a biztonsági kamera lássa az arcunkat. Ha mindezt agresszióknak érzékeljük, és szóvá tesszük, rögtön felhívják a figyelmünket, hogy a bankfiókba lépéssel elfogadtuk a bank üzletszabályzatát.

csökkennek az emberek elvárásai

A modell ünneplői szerint [több tanulmány](#) is azt mutatta, hogy például az Uber taxisai elégedettek sorsukkal. Könnyen lehet, hogy így van. De vajon nem lennének-e még elégedettebbek, ha valódi alkalmazottként, az alkalmazottakat megillető juttatásokkal és biztonsággal dolgozhatnának? Olyan korban, amikor a stabil foglalkoztatásra épülő, tervezhető élet egyre kevesebbek osztályrésze, és a kilátástalanság hangulata hatja át a mindennapokat, jelentősen csökkennek az emberek elvárásai, és egy anyagilag sikerültebb Uber-nap valóban megelégedettséggel töltheti el az alkalmi taxist.

A modell védői szerint semmi nem akadályozza, hogy a „készenléti munkások” céhszerű módon együttműködjenek, s így bizonyos közös kockázatokat mérsékeljenek. Ugyanezek az emberek azonban hallgatnak arról, hogy az Uber, akárcsak az Amazon.com ellenzi a szakszervezeti szintű szerveződést, és legkevésbé sem örülnének, ha a munkavállalók tömegesen és szervezeten lépnének föl.

Magyarországon a megosztáson alapuló gazdasági modell megjelenését lelkes támogatás kíséri. Ez érthető, hiszen rendszerint [együtt tárgyalják](#) a megosztáson alapuló, de profitlogika nélkül működő, ténylegesen egymáson segítő formákat – itt a gift-economy (ajándék gazdaság) kezdeményezésekre gondolunk – a kezdetől üzleti céllal létrehozott formákkal (a korábban említetteken kívül ilyen a [TaskRabbit](#) és a [Homejoy](#)). Az üzleti céllal létrehozott, megosztáson alapuló cégek tulajdonosai elégedettek, hogy így említik tevékenységüket, bár az Airbnb-be sem filantróp érzelmektől fűtött [magánszemélyek fektettek 120 millió dollárt](#) a megalakulásakor.

a veszély

Az Uber és Airbnb magyarországi megjelenéséről szóló sajtóhírek elismerik ugyan a kockázatokat, de kizárólag az adott iparágon belülre teszik. Az Uber kapcsán gyakran írnak rettegő taxisokról, a taxis monopólium megszűnéséről [itt](#) vagy [itt](#), a kommentekben vérmérséklettől függően [kárörvendenek](#) a hazai taxis társadalom vélt vagy valós hibái fölött, de nem érzékelik, hogy a megosztáson alapuló gazdasági modell szisztematikus alkalmazása a gazdasági tevékenységek szinte teljes spektrumát elérheti, a veszély tehát mindenkit fenyeget, aki bérmunkából él, aki „szakmunkás” alkalmazottként dolgozik valahol.

Ha valaki azt gondolná, kényelmesen hátradőlhet, mert a szakmáját nem érhetik hasonló kihívások, ki kell ábrándítanom. [Nemrég jelentette be az Uber](#), hogy együttműködésben a Carnegie Mellon Egyetemmel megkezdte a sofőr nélküli autók kifejlesztését. Ahogy az Uber vezetője, Travis Kalanick nyilatkozta: szeretné, ha vezető nélküli autók működnének az Ubernél. A profitmaximalizálás oltárán láthatólag könnyen feláldozná az Uber jelenlegi sofőrjeit is.

A sofőr nélküli autóknál sokkal ijesztőbb világot mutat be az altatás automatizálásáról szóló [híradás](#).

valóban önkéntes

A megosztáson alapuló gazdasági modell non-profit és for-profit formáit vegyítő írások egy része tudatosan, más

része öntudatlanul nem fed fel a két forma eltérő célját és következményeit. Saját magunkat vezetjük félre a jelenlegi kapitalizmus természetét illetően, ha a nyilvánvalóan profitra épülő on-demand jobokat összekeverjük a gift economy területén szerzett élményekkel. A Couchsurfing, a [Mi Utcánk](#) vagy a [Szívesség Közösség](#), [Rukkola](#) olyan kezdeményezések, ahol – az ajándékozáshoz hasonlóan – a javak valóban önkéntesen cserélnek gazdát. Az ajándékcsereből következő „profit” az elismertségben, a társadalmi kapcsolatokban jelenik meg, és így különbözik a személytelen piaci kapcsolatoktól.

A profitra épülő megosztáson alapuló gazdaság az alacsony árakról és az alacsony bérezésről szól, nem a személyes kapcsolatok és a társadalmi tőke építéséről. A társadalmi interakció a nullához közelít, a tevékenységet egyértelműen az alacsony ár mozgatja. Paradoxon, de a megosztáson alapuló gazdaság valójában nem a megosztásról szól, hanem a könnyített hozzáférésről, méghozzá olyan javakhoz, amiért nem szívesen fizetnénk hivatalos piaci árat. Nem a bizalom és társadalmi kapcsolatépítés indítja el ilyen irányba az emberek legnagyobb részét, hanem az egzisztenciális kényszer, a remény, hogy meglévő eszközeiket, tudásukat – ha a korábbi munkaerő-piaci utakra már nem számíthatnak – legalább ilyen módon a jövedelemtermelés szolgálatába állítsák. Mindent összevetve, az új gazdasági forma arra tanítja az embereket, hogy a kedvező ár miatt ezeket helyezték személyes kapcsolataik elé, így a személyes találkozásokhoz kötött modellek értéke csökken.

a kapitalizmus válságának sikere

A megosztáson alapuló gazdaság sikere furcsa módon a kapitalizmus válságának sikere – a folyamatosan romló foglalkoztatás szempontjából. Ez a modell azért képes egyre több embert megnyerni, mert egyre több ember kénytelen búcsút mondani a stabil és kiszámítható foglalkoztatásnak, egyre több ember kénytelen alternatív módokon pénzzé tenni meglévő erőforrásait, hogy pótolja az egyre rendszertelenebbül csordogáló bevételeit. A tőke főnixmadara – most megosztáson alapuló gazdaság néven – szemünk előtt születik újjá.

Jónás Tamás TALPIG NEHÉZ

Végleg megállt a szél
az ablakok alatt.
Tüzet kíván, de fél,
hogy túl nagyot harap.

Üres sörös doboz.
Nem mondom rá: a vágy.
Talán már otthonos
a szemem és a szád.

Fénybútorok között
szétszórt árnyékruhák.
Karodba költözöm
még jobban vágyani rád.

kép | fotoblur.com

Bene Zoltán RÓZSASÁNDOR ÉS A PUSZTÁK URA

A csikorgó fékezés után a gőzmozdony füstje szétterült az alföldi rónaságon. A vagonok ablakaiban kíváncsi fejek jelentek meg, előre-hátra nézelődtek, egymást kérdezgették a szomszédos fülkékben utazók. A legelső kocsirol nehézkesen leugrott a pohos kalauz, billegve előreszaladt a mozdonyhoz, ahonnan sűrű káromkodások hallatszottak. Abban a pillanatban, amikor odaért, az utolsó vagonra föllépett egy nagy, pödrött bajszerű, daliás férfiú kis, köpcös kíséreljével. Talán csak a pusztá fölött köröző rétihéja a megmondhatója, honnan kerültek elő hirtelen. Mindenesetre besurrantak az egyik fülkébe, s az ablakban lógó, hivatalnok külsejű utas háta mögött lehuppantak a bársonnyal bevont ülésre. A pohos kalauz megtudta a mozdonyvezetőktől, hogy évszázados fá dől a sínekre, ami annál különösebb, mert ezen a vidéken évszázados fákat nemigen találni, meg aztán vihar sem

dúlt az elmúlt napokban. A tetterős masiniszta azonban nem veszték el az okok kutatásának labirintusában, hanem a fűtőkkel vállvetve lerángatták a fatörzset a sínekről.

Az új utasok közben pipát tömtek, rágyújtottak. Útitársukat a bodorodó füst vonzotta a helyére.

– Adjon Isten! – köszönt a pipázókra.

– Fogadj Isten! – mosolyodott el a pödrött bajszú, daliás férfiú.

– Hát kendtek?

– Eleddig előrébb üldögéltünk, de a fékezés visszavetett bennünket – magyarázta az alacsonyabb.

– Hová tartanak?

– Csak ide, Szegedre.

– De hisz ez a vonat onnan indult!

– No, hát akkor oda is tér majd vissza! – dörmögte nyugodtan a daliás, s a maga részéről lezártnak tekintette a kérdést.

A hivatalnok gyanakodva méregette a jövevényeket. Parasztos gúnyát viseltek, de úgy hordták, mintha nemesi ancúg volna.

– Lókupeczek tán kendtek? – érdeklődött.

– Lát talán lovakat az úr? – kérdezett vissza a köpcös kis emberke.

A tisztviselő elvörösödött, s el is némult. A vonat rántott egyet, majd sóhajtva, füttyentve nekilódult. A hivatalnokféle fölvette az ablak alatti kicsiny asztalkáról a napilapját, kihajtogatta, belétemetkezett. Lapozgatta, olvasgatta, hümmögött hozzá. Egyszer csak megdermedt, akárha sóbálvánnyá vált volna, aztán fölpattant, mint akinek darázs csípte meg a farát.

– Engedelmmükkel – motyogta, s kioldalgott a fülkéből.

– Hová siethet ez ennyire, kedvelt uraságom? – vetette föl a kérdést a zömök alak.

– Megy a dolgára, gondolom. Beszélük, hogy ezeken a járgányokon azt is el lehet végezni.

– No, ennek magam járok utána – emelkedett föl a mokány fickó, pipájába belefojtotta a szuszt, azzal nekivágott a vonat folyosójának.

Társra megsimogatta gondosan kifent, méhviasszal kenetetett bajuszát, s megcsóválta a fejét, mintha azt mondaná, micsoda bolondság, de azért nem orrolna miatta. Azután elterpeszkedett a kényelmes ülőalkalmatosságon, s érdeklődve nézte a tovatűnő alföldi tájat, a bokrokat, ligeteket, magányos tanyákat. A zötyögéstől és a szelíd tájéktól csakhamar elandalodott. Álmodozásából a pisztoly kakasának bajjós zaja térítette magához.

– Emeld föl a kezed, betyár! – hallott egy recsegő hangot, s mikor maga fölé sandított, kockás zakós, pörge kalapos úriembert pillantott meg. Nagyvárosi rendőrkapóknak vélte volna bárki, aki járatos a nagyvárosok életében. Utasunk nem egészen értette, ki áll vele szemben és mi a gondja; a betyár szó minősít vagy foglalkozást jelöl.

– Emeljem, úgy szeretné? – kérdezte jámboran, s mikor a pörge kalap a bólintás jeleként megbillent, váratlanul és villámgyorsan a magasba lökte kezét, s ugyanazzal a mozdulattal le is fegyverezte a nagyvárosi kopót, aki csodálkozásában mukkanni is elfelejtett. A pödrött bajszú pedig pillanatok alatt levarázsolta róla a nyakkendőt, azzal kötötte össze a kezeit, végezetül önnön pisztolyát szegezte a halántékának.

Alighogy mindez megesett, a tömzsi túnt föl a fülke ajtajában, kezében gyűrött újság.

– Az a haloványképű macskajancsi bepanaszolt bennünket – mesélte. – Nyilván azért jött a nyakunkra ez a pandúrszerű atyafi – bökött a magába roskadt rendőrkapó felé.

– És mit tettél az áruló latorral?

– Kihajítottam a vonatból.

A rendőrkapó foga erre vacogni kezdett.

– Ebben a lapban benne van a nyomtatott képünk – mutatta a köpcös. – Azt írják a firkászok, hogy körözik a Rózsasándort meg a segédjét, a Panzasándort. Azaz téged, kedvelt uraságom, meg engem, hehehe.

– Pandúrsándor bérence vagy? – szegezte a kérdést a megkötözött embernek a nagy, pödrött bajszú Rózsasándor.

– Nem én – hebegte a kérdezett. – Nem is ismerem őt, csak a hírért hallottam. Én a józsefvárosi kapitányságon szolgállok, Pesten. A napokban a fivéremnél voltam látogatóban Szegeden.

– És minek ártod bele magad a más dolgába? – rivallt rá Panzasándor.

– A körözés a rendvédelmi szervek valamennyi tagjára nézve kötelező érvényű parancs... Ha a körözött személyek a látókörünkbe kerülnek, föl kell fednünk esetleges inkognitónkat, s ha netán szolgálaton kívül lennénk, haladéktalanul szolgálatba kell helyezni magunkat, és intézkedést kell foganatosítanunk.

Panzasándor és Rózsasándor együttérző pillantást váltottak.

– Elmeháborodott – jegyezték meg halkán.

– Úgy hiszem, jobb távoznunk, Panzasándor, egykomám – döntött Rózsasándor. – Majd más alkalommal utazgatunk ezen a böhm gépezeten.

Szavait, mint mindig, ezúttal is tett követte, s a legközelebbi szakaszon, ahol a szerelvény lassított kicsit, a két potyautas leugrott a pusztai kies földjére.

– Hozta Isten Önöket! – hallották, miközben föltápáskodtak és a port veregették le a ruhájukról. Fölemelve a fejüket, kifogástalan, ám meglehetősen szokatlan öltözetű, hórihorgas férfit pillantottak meg.

– Álmodom talán? – képedt el Panzasándor. – Vagy meghaltunk?

– Jó napot! – mordult Rózsasándor, akinek arra a napra kissé elege volt az idegenekből. – Neked meg mi bajod?

– fordult a cimborája felé.

– Ezzel a figurával szoktam álmodni – magyarázta Panzasándor. – Csetlik, botlik, rozzant gebén száguldozik, petrencés rúddal hadonászik és szélalmokat rohamoz idétlen kurjantásokat hallatva.

– Isten hozta Önöket! – szólt újra az ismeretlen. – Ha megengedik, a nevem Tegnapi Rézmán. Kiket tisztelhetek az urakban?

Rózsasándor összevonta a szemöldökét.

– Az én nevem Ferkó, a barátomé meg Miklós – mondta végül.

– Kövessenek!

A különös nevű égimeszelő nyomában először átvágtak egy mezőn, majd egy apró, fiatal ligeten. Panzasándor kutyagolás közben arra jutott, ez az ember nem az álmaiból lépett eléjük, csupán hasonlít ahhoz. Madarak csiviteltek, tűzött a nap a tarkójukra, az ég kékjén felhőfoszlányok ténferegtek erre-arra, akár nyájtól elkóborolt

birkák. Végül két ember magasságú falhoz érkeztek, s apró, vasalt kapun keresztül keltek át. A falon belül patak csordogált, gyümölcsös és konyhakert terült el, kellős közepén, istállótól, csúrtól és pajtától övezve, kicsike kastély állott. A falak mentén magas, furcsa növényzet nőtt sűrűn és buján.

– Kerüljenek beljebb! – tárta ki vendégei előtt a kastély ajtaját Tegnapi Rézmán.

Az épület mindössze két helyiségből állt, egy meglehetősen teremből és egy kis konyhából. Utóbbiban vénségesen vén, kövér asszonyság tüsténkedett, az érkezőkre ügyet sem vetve szöszmötölt a tűzhelyen. A vendéglátó helyet kínálta Rózsasándort és Panzasándort. Tegnapi Rézmán bort hozott meg metszett poharakat, s miután kitöltötte az italt, maga is leült.

– Nem kell, hogy féljenek – kortyolt nagyot, ádámcsutkája csak úgy ugrált a torkán. – Én sosem árulom el a jó betyárokat.

Rózsasándor keze ökölbe szorult, teste azonban mozdulatlan maradt.

– Szóval tudja, kik vagyunk – horgasztotta le a fejét Panzasándor.

– Tudom. Csakhogy én kivonultam a világból, tőlem nem kell tartaniuk. Néhány béressel, az intézőmmel és egy szakácsnővel élek itt, régi nevemet és régi életemet hátrahagytam. Azért küzdök, amiért maguk.

– És mi miért? – vont a föl a szemöldökét Rózsasándor.

– A szabadságért. Az osztrák iga és elnyomás ellenében.

– Részben – emelte föl a mutatóujját Panzasándor.

– És hogyan harcol kend? – firtatta Rózsasándor.

– Azt majd megtudják, ha elérkezik az ideje. Előtte egyenek, igyanak!

– Ha akarnánk, sem tudnánk elmenni, ugye? – szólt Rózsasándor.

– Ha akarnának, elmehetnének. Csakhogy nem akarnak. Olyan ízletes ételt, amelyet mindjárt tálaltatok, nem ettek még soha!

Így is lett: a töltött kacsacombok, tűzdelt dagadók, pácolt oldalasok, vadpecsenyék és halak mellé különlegesebbnél különlegesebb köreteket. A főétek hosszú sorát követően pedig jöttek a desszertek! Degeszre ették magukat mind a ketten.

– Nos, így lehet élni minálunk – vigyorgott Tegnapi Rézmán. – Most pedig pihenjenek le kicsit, megterhelt gyomruk amúgy sem engedne egyebet.

Ezekkel a szavakkal újra a szabadba invitálta vendégeit, és a pajta felé kormányozta őket. Alig léptek be az épületbe, újabb ámulatba estek: amiről ők azt gondolták, pajta, valójában pazar szállás volt. Az építmény közepén keskeny folyosó futott végig, erről nyíltak jobbra és balra a minden kényelmet kielégítő szobák. A helyiségben, amelyet Tegnapi Rézmán Rózsasándornak és kenyeres pajtásának szánt, két ágy, két karosszék, két mosdótál, kellemes tájképpel díszített paravánnal elkerített dézsa, tömör tölgyfaasztal és öblös ruhásszekrény fogadta a leendő lakókat.

– Pontosan tizenkét ilyen szobánk van. Mind ugyanígy berendezve.

– S kik lakják a többi tizenegyet? – kérdezte gyanakodva Panzasándor.

– Nem mindet foglalták még. Viszont amelyiket igen, abban egytől egyig kitűnő emberek élnek, majd meglátják, kitűnőek! Most azonban pihenjenek – köszönt el a langaléta, azzal rájuk csukta az ajtót.

Rózsasándor egy hosszú lépéssel nyomban ott termett, óvatosan lenyomta a kilincset. Mikor az könnyedén engedett, s az ajtó résnyire megnyílt, mélyről jövő sóhaj szakadt föl belőle. Visszacsukta az ajtót, majd körbejárta

a helyiséget. Az ablakon sem kilincset, sem kallantyút nem lelt, az üvegtábla szokatlanul vastag volt, úgy tűnt, nem lehet egyszerűen és különösen csendesen kitörni.

– Erre nincs menekülés – dörmögte maga elé Rózsasándor, és a bejáráshoz közelebb eső karosszékbe telepedett gondolkodni. Panzasándor addigra elnyúlt az egyik ágyon. Álmában ismét látta a hórihorgas alakot, ahogy rozzant gebéjén lovagol a naplementébe, vaskos petrencés rúdját maga után vonva. S ahogy nézte ezt a festő ecsetjére kívánczó képet, egészen elkeseredett, amiért álmainak szereplője hasonlít furcsa nevű vendéglátójukhoz. Az álomalak kitűnő ember, hasonmása viszont megmagyarázhatatlan viszolygást keltett benne...

Amikor fölbredtek, a szoba közepén kerekeken guruló asztalka állt, roskadásig rakva ínycsiklandó eledellel.

– A csukával kezdjék – javasolta Tegnap Rézsmán, mintegy a semmiből teremve a szobában. – Aztán jöjjön a ponty, a keszeg, a kárász, a fogas, a viza, a kecsege, a tokhal, a csík, a garda, a küllő, a cselle, a csabak, a bodorka, a compó, a pér, a koncér, a lápi póc, a sügér, a pisztráng, a menyhal és a naphal. A reményhal meg utoljára. Azzal tegyék föl a koronát eme folyami vacsorára!

– Éhes has kellene ehhez – motyogta Panzasándor.

– Hogyan tudott úgy bejönni ezzel a temérdek holmival, hogy nem ébredtünk föl? – csodálkozott Rózsasándor.

Házigazdájuk harsányan föl kacagott.

– Nem ismernek még engem. De majd megismernek.

A két betyár idegesen turkálta az ételt, inkább csak csipegettek, fél szemmel Tegnapi Rézmánra sandítottak.

– Muszáj így vizslatnia? – zsémbelt Panzasándor, szálkákat köpködve.

Tegnapi Rézmán megint fölnevetett, megvonta a vállát, és magukra hagyta őket. Alig tette ki a lábát a szobából, síri csönd ereszkedett Rózsasándor és Panzasándor köré, a levegő nehezzé és valahogy szúróssá vált, a fülük bedugult, akárha vízbe ugrottak volna, a szájpadróluk kiszáradt. Beletelt két-három percbe, mire a különös jelenség elmúlt.

– No, gyerünk! – húzta akkor maga után a komáját Rózsasándor.

Végiglépkedtek a folyosón, ki a pajtának tűnő ágyasházból a szabadba. Egyetlen árva lelket nem láttak. A konyhakertben katonás rendben sorakoztak a káposzták, karalábék, répák, petrezselymek, paprikák és paradicsomok, uborkák és babok, borsók és kaprok, zellerek, tökök. A krumplin egyetlen kolorádóbogarat nem fedeztek föl, a gyümölcsök mind üdék és szépek voltak. A két jó barát lehajolt a patakhoz, mohón ittak a friss, hús vízből.

– De mi a csuda az a növény a falak mentén? – tépelődött Panzasándor.

– Olyan, mint a kender – vélekedett Rózsasándor. – És mégis mintha más lenne...

– Pedig az – hallották a hátuk mögül. Sarkon pördülve újfent a házigazdájukkal találták magukat szemközt.

– A kendernek egy, a mi tájainkon eleddig nem ismert változata – folytatta Tegnapi Rézmán. – Kövessenek!

Ezúttal a csűrbe vezette őket, ahol két félmeztelen férfi görnyedt és tálak fölött szitált.

– Ezek az emberek a kendert szitálják. A kender mirigyeit, hogy pontosak legyünk.

A két férfi se nem látott, se nem hallott, egykedvűen csak rázták az apró lyukú szitákat.

– Vannak neki olyanok? – ámult Panzasándor. – Mirigyei a kendernek?

– Vannak bizony, s bennük gyantaszerű anyag termelődik – okoskodott Tegnapi Rézmán. – Mi ezt gyűjtjük össze.

– És mi végre vajon? – tudakolta Panzasándor.

– Dohánnyal keverve elszívható.

– És jobban esik tőle a csibukozás?

– Pontosan erről van szó, kedves Panzasándor – somolygott Tegnapi Rézmán. – És holnap, esetleg azután más dolgokba is beavatom kendteket.

Rózsasándor egy szót sem szólt, csak a két szitáló embert figyelte. Éppolyan növények is lehettek volna, mint amit rostáltak, semmi jelét nem adták annak, hogy érző emberi lények. Amidőn nyakigláb vendéglátójuk befejezte az utolsó mondatot, Rózsasándor lehajtott fejjel visszavonult a pajtaszerű szállodába. Édes egykomája, noha erősen furdalta oldalát a kíváncsiság, vonakodás nélkül követte.

A szobájukban ijedt szemű, tizenöt-tizenhat éves leánykára letek.

– Hát te?

A leányzó elpirult.

– Hogy kerülsz ide?

– Ne haragudjanak, kegyelmetek, de meghallottam, hogy Rózsasándornak és Panzasándornak szólítja kendteket a gróf – csipogta a bakfis.

– Gróf? – kerekedett el Panzasándor szeme.

– Gróf Holnapi, tudják.

– Az égimeszelő?

– Az.

– Nekünk Tegnapiként mutatkozott be. Gróf nélkül.

– Először úgy szokott – vont a vállát a lányka. – Az én nevem egyébként Marika.

– Jól hallottad, Marika – dörmögte joviálisan Rózsasándor. – Mi vagyunk azok, akiket Pandúrsándor és a csahos ebei kergetnek, de utol nem érnek, mert okosabbak vagyunk náluknál.

– Akkor csakis kendtek segíthetnek rajtunk!

– Kiken? – értetlenkedett Panzasándor.

– Ej, komám, hát a pajta lakóin – világosította föl Rózsasándor. – Ugye?

Marika buzgón bólogatott.

– Gonosz ember ez a gróf? – firtatta Panzasándor.

– Velejéig! Hogy pontosan miért is, azt nem tudom megmondani... Igazán nem...

– De üljünk már le! – szívélyeskedett Rózsasándor, s helyet is foglaltak mind a hárman: a vendég az egyik karosszékbe, a két betyár az ágyakra kucorodott.

– Nem tudjuk, milyen ember valójában – suttogta Marika. – Minden bizonnyal jót akar az országnak. Harcolt a háborúban, amelyikben kendtek is kitüntették magukat.

– Melyik hadtestben? – okvetetlenkedett Panzasándor.

– Azt nem tudom – ismerte be a leány. – De azt állítja, ezredes volt.

– Meglehet – hagyta rá Rózsasándor, és szigorú pillantást vetett a cimborájára. – Folytasd, lelkem!

– Heten lakunk itt, a két bátyám, az egyik nővérem és két legény meg egy özvegyember, akik utánunk néhány héttel érkeztek. Mi árvák vagyunk, az apánk régen meghalt, az édesanyánk pedig a halálos ágyán a gróftól jelölte ki gyámunkul, mert a birtok amúgy is eladósodott és Holnapi Rézmán volt a legnagyobb hitelezőnk.

– Nemesi családból származtok?

– Kisnemesek vagyunk, ahogy a bátyám mondogatja, de régi família. Mióta itt élünk, aminek már vagy öt-hat hónapja, tulajdonképpen jól megy a sorunk, de úgy sejtjük, kizárólag azért, amiért a disznót is kényeztetik.

– Az már baj – csapott jobb öklével a bal tenyerébe Panzasándor.

– Magam is úgy vélem – vakarta meg a füle tövét Rózsasándor. – Sejdítitek a terveit ennek a tegnapi, mai vagy holnapi grófnak?

Marika lassan, szertartásosan bólintott.

– Úgy hisszük, igen. A kastélyban a szakácsnőn kívül egy apró termetű, ijesztően ráncos ábrázatú vénember is él, ő mesél nekünk minden reggel, früstökölés közben. Valami asziszikról beszél, de nem a Szent Ferencről és szelíd társairól, mert ezek hitetlenek, helyesebben az Allah nevű istenben hisznek.

– Az asziszik? – szúrta közbe Panzasándor. – Lehet, hogy csak asziszik, abban hisznek... – de Rózsasándor újabb szigorú pillantása beléfojtotta a szót.

– Inkább aszaszinok, ha jobban utánagondolok – helyesbített Marika. – Ezek az emberek évszázadokkal ezelőtt éltek, valahol keleten. Odaadón bíztak a vezérükben, és szerettek olyan dohányt szívni, amibe a kender gyantáját keverték. Így mesélte az öreg.

– Ez még nem tűnik olyan nagy bűnnek – jegyezte meg Rózsasándor.

– Csakhogy gyilkoltak is! – vágta rá Marika drámaian. – Akit a vezérük parancsolt nekik, azt lemészárolták.

– Tehát bérgyilkosok voltak – állapította meg Rózsasándor. – És a gróf titeket is azzá akar tenni... Ettől féltetek?

– Vág az esze, mint a borotva. Nem hiába keresteti kendet még a császár is!

– De mi köze ehhez annak a növénynek? – törte a fejét Panzasándor.

– Alighanem az a kulcsa a dolognak – morfondírozott Rózsasándor.

– Egyikünkkel már megkóstoltatták – árulta el a lányka. – A bátyámmal.

– És?

– Olyan lett, mint aki részeg. És mégis más.

– Ahogyan az a növény is olyan, mintha kender volna, s mégis más...

– Pontosan! A bátyám különösen viselkedett a pipázás után, a gróf pedig egészen addig árgus szemekkel figyelte, míg el nem aludt, márpedig az jó sokára történt. Követte mindenhová, s mindvégig elégedetten csettintgetett.

– Hát, ennek fele sem tréfa!

– Úgy hisszük, Görgey tábornokot akarja megöletni, aki a Klagenfurt nevű városban él a császár pénzén. Legalábbis Antal bácsi, az özvegyember ezt hámozta ki egy, a gróf meg a ráncos vénség között zajló beszélgetésből. Görgey után meg Bécsben kellene gyilkolni.

– A császárt.

– Gondoljuk, azt.

– Aki ezeket az embereket megöli, azt bitóra húzzák. Nincs menekvése – szögezte le gondterhelten Rózsasándor. – Én azt hiszem, az a kenderféleséggel töltött pipa bódító szer, ami nem teszi meggondolatlaná, kiszámíthatatlanná és ügyetlenné, s nem is dönti le a lábáról az embert, mint a bor, vagy főleg a pálinka, de éppoly bátorra varázsolja. Hallottam efféléőről, mikor a háborúban szolgáltam. Egy tiszt úr mesélte, aki bejárta a fél világot, s Indiában maga is szívott ilyesforma pipákat.

– Úgy hiszi hát kend is, hogy igazunk van? – csillant föl Marika szeme.

Rózsasándor jelentőségteljesen hallgatott.

– Még az éjjel megszökünk – mondta Panzasándor.

– Hányan vannak? – simogatta szépen pödrött bajuszát Rózsasándor.

– A kastélyban hárman – mondta Marika. – A csűrben meg négyen, bár azok egytől egyig bolondok, csak szitálnak fessz és bámulnak maguk elé. Az istállóban viszont nyolc markos, rosszcarcú legény lakik lovakkal és puskákkal. Én magam figyeltem ki őket.

– Ügyes vagy – húzta mosolyra a száját Rózsasándor, aztán Panzasándor felé fordult:

– Még az éjjel megszökünk.

Panzasándor fölpattant, az ajtóhoz sietett, kinyitotta, kikémlelt.

– Tiszta – közölte.

– Menj a többiekhez, készülődjete! – mondta Marikának Rózsasándor. – Várjatok a jelzésünkre, de amíg nem szólunk, ne csináljatok semmit!

Marika tudomásul vette az utasításokat, és visszatért övéihez. Rózsasándor meg Panzasándor pedig kiosontak az éjszakába. Bölcs előrelátással ezt nem a pajta ajtaján tették. Még a délután folyamán vették észre, hogy a folyosó végén a mennyezetbe lenyitható ajtót vágtak, amelyet Panzasándor Rózsasándor vállára állva éppen elért, hogy aztán hosszas és keserves kínlódás árán ki is nyissa. Egymás után húzódkodtak föl a padlásra, majd onnan kimásztak a tetőre.

– A bejárati ajtónál egy – lehelte Rózsasándor.

– Egy másik meg járkal körbe-körbe – susogta Panzasándor.

Rózsasándor óvatosan leereszkedett a tetőről, ezalatt a komája a bejárati ajtó fölötti szakaszra kúszott. Pár perc múlva, amint a halk nyikkanás fölhangzott, Panzasándor a pontosan alatta, állva szundikáló legény nyakába ugrott, s egyetlen ütéssel ártalmatlanná tette. Addigra Rózsasándor ismét mellette volt, babráltak kicsit a zárral, majd beléptek a pajtaszállóba, s menten földre is gyökerezett a lábuk. A folyosóra toppanva kétcsövű vadászpuskával találták magukat szemközt. Hogy ki tartotta a fegyvert, azt nem láthatták, mert erős fény világított a szemükbe.

– Jobb volna, ha maradnának – hallották Tegnap Rózsasándor hangját.

– Ön az, gróf úr? – vigyorodott el Panzasándor. – Milyen szíves vendéglátás...

– Kendtek sem panaszkodhatnak, ha udvariatlanságról esik szó! – replikázott a gróf. – Két emberemet ütötték le.

– A börtönőrökkel előfordul – jelentette ki Rózsasándor.

– Jöjjenek a szobájukba!

A két betyár követte a fénynyalábot a helyiségbe, amit szállásukul jelöltek ki. Ott leültek egy-egy karosszékre. Tegnap Rózsasándor és egy ráncos arcú vénség, utóbbi puskával a kezében, megállt velük szemben.

– A hazáért harcolunk – szólt patetikusan a gróf, a kezében tartott viharlámpát a tölgyfaasztalra helyezve.

– Orvul? – dacolt Rózsasándor.

– Mennyit tudnak? – nézett rá megütközve Tegnap-Holnap Rózsasándor.

– Eleget.

– Azt erősen kétlem – a gróf szivart kotort elő a szivarzsebéből, leharapta a végét, s a padlóra köpte, aztán a rudacskát szájába dugta, és a viharlámpához hajolva meggyújtotta. Füstöt eregetve folytatta.

– Hajdan Alamut várában, Irán hegyei közt, a Kaszpi-tenger közelében élt a Hegyek Ura. Mindennek nyolcszáz esztendeje. A Hegyek Ura bátor emberekből magánhadsereget épített, s harcosai a világ minden tájára eljutottak...

– Gyilkolni – vágott közbe Rózsasándor.

– Úgy van – bólintott a gróf. – A legjobban kiképzett, válogatott emberekből állott a Hegyek Urának regimentje. Tagjait a magányos hadviselésre oktatták, mélyen az ellenség vonalai mögött, annak hátországában működtek.

– Nevezzük nevén a gyereket! – javasolta Panzasándor. – Bérgyilkosok voltak.

– A cél szentesíti az eszközt – tárta szét a karját Tegnap Rózsasándor.

– Mi nem olyan célért küzdünk, amely szentesítheti az alattomoságot és becstelenséget – emelkedett föl Rózsasándor, s két lépést téve előre, boltozatos mellkasát a duplacsövű fegyvernek feszítette.

– Majd belátják, hogy tévednek – somolygott a gróf.

– A kender leve miatt? – érdeklődött ártatlan képpel Panzasándor.

Tegnapi Rézmán mélyet sóhajtott.

– Hibáztam, hogy nem figyeltem a bennlakókra – morogta, majd fennhangon ekként folytatta:

– De attól még, hogy eljárt a lakótársaik szája, s kendtek többet tudnak az első közös napunkon, mint szeretném, attól még nem dől össze a világ. És a terveim sem változnak.

– A terveinek csak nem a kender leve az eszköze? – kérdezte Rózsasándor.

– De igen. Az is része a nagy plánumnak – ismerte be Tegnapi Rézmán.

– Nem fogjuk elszívni! – pattant föl Panzasándor harciasan.

A gróf kurtán fölnevetett.

– Nem csak elszívni lehet azt, uraim. A hasis, mert így nevezik az anyagot, amelyet az indiai kender gyantájából készítünk, számos módon fogyasztható. Vagy éhen halnak, vagy megkóstoľják. S a legszebb az, hogy még csak nem is tudhatják előre, mikor fogyasztanak olyan ételt, amelyet hasissal fűszereztünk. Hiszen arról sincs még csak halvány fogalmuk se, valójában miért szálltak vonatra tegnap és igazából miért hagyták el a masinát nem sokkal később...

– Talán nem a saját elhatározásunkból? – hökkent meg Panzasándor.

A gróf szelíden ingatta a fejét.

– Ugyan, mi az, amit az emberek saját elhatározásukból cselekszenek? Esznek, mert éhesek, isznak, mert szomjasak, szeretnek, mert vágy korbácsolja bennük a szenvedélyt. Meghalnak eszmékért, amiket nem is értenek, fölládozzák magukat másokért, akiket nem is igazán kedvelnek. Az ember, kedves betyár urak, távolról sem olyan nemes lény, aminőnek magát hinni szereti, s még annyira sem szabad, amennyi szabadságot egy nyomorult rabszolga föltételez magáról. Kendteket sem volt nehéz úgy befolyásolni, hogy ki akarják próbálni a vasutat. S lám, ki is akarták. A többi gyerekjáték, tapasztalhatták.

– Maga gonoszabb, mint Pandúrsándor, népünknek nyúzója, s nekünk ősi ellenségünk! – sziszegte Rózsasándor.

– Maga legalább olyan hitvány gazember, mint a császár, akit meg akar öletni!

– Nem. Ebben is téved. Én vagyok a Hegyek Urának méltó utódja. Én vagyok a Puszták Ura. – Azzal Tegnapi Rézmán és kíséřője magukra hagyta a két cimborát. Azok leforrázva, megsemmisűlve álltak, legszívesebben a föld alá sűllyedtek volna. Bámultak maguk elé, arcuk lángolt a szégyentől. Hosszú percek múltak el fölöttük, amiket ők óráknak érzéltek, mire egymásra merték emelni tekintetüket.

– Csúful csapdába csaltak minket – mondta rekedten Panzasándor.

– De nem hagyjuk magunkat – válaszolt Rózsasándor keményen, elszántan.

És máris töprengeni kezdtek, miként szabadulhatnak a kelepceből.

illusztráció | **Török Eszter**

Z. Karvalics László ÁLLAMPOLGÁRI TUDOMÁNY IDŐSEKNEK

A kanadai egydollároson érdekes madárfélével találkozunk, a jeges búvárral (*Gavia immer*, angolul: loon). A búvárfélék családjához tartozó öt faj egyikeként az északi félteke hideg vidékeit lakják, és különösen szeretik Maine államot, ahol az apró tavacszkák tökéletes élő- és költőhelyet biztosítanak nekik.

szorgos szemek ezrei

Amikor több mint harminc évvel ezelőtt a helyiek úgy látták, hogy populációjuk csökken, és fészkeik is veszélybe kerültek, a természetvédelmi szervezetekkel együtt nagyszabású önkéntes programot indítottak. A búvárszámlálásra (Loon Counting in Maine) jelentkezőknek nyilatkozniuk kellett, mennyi időre kötelezik el magukat a folyamatos adatszolgáltatásra. A szervezők számára is meglepően sok nyugdíjas jelentkezett, s közülük is sokan huszonöt évnél hosszabb periódust vállaltak. Azóta 350 tő állományát próbálják évről évre megbecsülni szorgos szemek ezrei, és minő meglepetés, a búvárok száma folyamatosan nő. Azért, mert a korábbi becslésekhez képest pontosabbak lettek az adatok, vagy az emblemikus faj iránti fokozott figyelem és érdeklődés miatt valóban szaporodásnak indultak a vijjogásukkal állandó háttérzajt biztosító madarak kolóniái? Legyen ez a helyi környezeti aktivisták gondja.

Nekem izgalmasabb kérdés az idős állampolgárok tömeges és szervezett bevonása a kutatásokba. Miközben az állampolgári tudomány, a *citizen science* világában mindenki leginkább az oktatási rendszer könnyen (és tanáraikkal vagy szüleikkel együtt még könnyebben) mozgósítható célcsoportjára, a fiatal diákokra figyel, szaporodnak a tapasztalatok arról, hogy az életkori skála másik végén lévők számára is izgalmas közösségi tapasztalat és tevékenység forrása lehet a csatlakozás.

S ha valaki úgy vélné, nem kéne nagy feneket keríteni annak, hogy az unokáikkal csónakázgató nyugdíjasok közben még madarakat is számolnak, vajon mit kezd az információval, hogy „ugyanazek” a nyugdíjasok a szintén amerikai Mount Desert szigeten és az Acadia Nemzeti Parkban a BioTrails program keretében DNS-alapú fajazonosítási kutatásban vesznek részt, afféle DNS-vonalkódok előállításával követve tengeri és szárazföldi állatok és növények alkalmazkodását a klíma- és környezetváltozásokhoz?

És nemcsak a lakóhely körüli ökológiai fülkékben, csoportosan végzett kutatásokba tudnak bekapcsolódni az idősebbek. Számos bulvárlap adott egykor hírt arról, hogyan lett 53 évesen, két unokával egy Puerto Rico-i háziasszony, Aida Berges két, ún. hipergyors csillag felfedezője. Egyszerűen csatlakozott a hálózaton önkénteseket toborzó Galaxy Zoo projekthez, és szorgos, előképzettség nélküli aktivistaként, heti átlagban osztályozott 500 galaxis leírása közben véletlenül „futott bele” a különlegességbe, amelyet odáig egyetlen alkalommal észlelt egy csillagász.

bárki számára nyitott

Aida Berges történetének különösen fontos üzenete, hogy nem kell idős szakembernek lenni ahhoz, hogy valaki beléphessen az állampolgári tudomány valamelyik csarnokába. Számos olyan projekt van, amelyben bárki számára nyitott a részvétel. Ezek sok esetben játékosak, szórakoztatóak is, tehát nem egyszerűen értelmes elfoglaltságot, hanem élményt is nyújtanak. Ezért különösen fontos tudatosítani, hogy az állampolgári tudományt mintha egyenesen az idősekre találták volna ki. Míg a diákok és a dolgozók folyamatosan legértékesebb erőforrásuk, az életidejük számukra megfelelő felhasználása érdekében hoznak döntéseket és kompromisszumokat, a nyugdíjasok dilemmája pontosan fordított: ők a rendelkezésre álló idő leginkább megfelelőnek tartott eltöltéséhez keresik az alkalmas tevékenységformákat. Ráadásul tudjuk, hogy az átlagéletkor emelkedésével a társadalom egyre nagyobb hányadát teszik ki a maguk számára nagy szabadságfokkal újabb és újabb kihívásokat kereső idősek – szinte nincs is ígéretesebb célcsoport olyan kutatók számára, akik épp most kezdenek erőforrást keresni majdani projektjeikhez.

A nyugdíjasokhoz forduló tudósoknak természetesen tisztában kell lenniük célcsoportjuk sajátosságaival, korlátaival is. A hálózati együttműködés alapját jelentő közösségi média-világban idegenebbül mozognak, kevesen használnak okostelefont, ami lassan alapeszközzé válik bizonyos típusú kollaboratív kutatásoknál (főleg a terepen történő egyedi adatgyűjtéseknél). Susan Gallo, a maine-i bűvárszámlálás projektvezetője derűsen mesélte egy minapi konferencián,^[1] hogy ideje egyre nagyobb része megy el avval, hogy postai úton érkező leveleket olvas és válaszol meg, hiszen idős önkéntesei közül többen még e-mailt sem használnak.

digitális kultúra

Mindezt persze lehet a túlsó oldalról is nézni. Talán éppen egy állampolgári tudományprojekt adhatja meg a végső lökést, hogy a digitális kultúrához a legnagyobb késéssel közeledő idősek átlépjék a korlátokat, ami

hálózati polgárrá (network citizen) teheti őket. Egy állampolgári tudományprojekt ugyanis jó alkalom a személyes találkozásra, a betanításra, a hozzáférés megteremtésére, az induló eszközpark összeállításában nyújtott segítségre.

Magyarországon mindennek különös jelentősége is van, mert köztudott, hogy az idősök Internet-használatának szinte minden mutatójában Európa alsóházában kullogunk.

Ha egy program (mint például a nemrégiben indult Cédrus) azt célozza meg, hogy lökést ad hazánkban az idősök részvételének az állampolgári tudományprojektekből, a következő lehetőségeket, illetve munkaformákat kell mérlegelnie:

- a már jelenleg is futó, legsikeresebb nemzetközi állampolgári tudományprojektek közvetlen népszerűsítése, megismertetése, a belépési küszöb leszállítása (képzés-szerű ráhangolás, esetleg hozzásegítés a projekthez szükséges angol nyelvtudás minimumához vagy közösségi hozzáférés biztosítása). A résztvevőkkel kapcsolattartás, visszajelzések gyűjtése, hírré formálása, amellyel újabb érdeklődőknek lehet kedvet teremteni. Legnagyobb esélye az effajta személyes építkezésnek ott van, ahol a tudomány iránt fogékonyságot mutató idősök tömegesen megszólíthatók (szabadegyetemek, népszerű előadás-sorozatok).
- Az idősök kedvelt média-orgánumaiban olyan, az állampolgári tudomány iránti érdeklődést felkeltő cikkek, képek, interjúk, bejegyzések irányított közzététele, amely a figyelem ébresztésétől a további tájékozódáson át az esetleges részvételi döntés meghozataláig épít egyéni utakat.
- A már jelenleg is folyó, főleg helytörténeti jellegű állampolgári kutatások megismerése, a szervezőkkel (múzeumok, települési könyvtárak) és az érintett idősökkel kapcsolatteremtés, a legjobb gyakorlatnak tekinthető elemek feltárása, a legérdekesebb történetek összegyűjtése, médiatartalommal formálása, a kiterjesztés lehetőségeinek végiggondolása (térben, időben, a résztvevők számát tekintve).
- S végül indítható, felépíthető, megtervezhető olyan új, kifejezetten a „jégtörést” szolgáló állampolgári tudományos program, amely témát, akadémiai partnert és megfelelő szervezőmunkát kínálva kifejezetten azért indul, hogy legyen példaértékű hazai kísérlet.

Semmi nem zárja ki, hogy egyszerre akár mindegyik mezőben történjen előrelépés: az elmaradás akkora, hogy ideje minél nagyobb léptekkel a világ után eredni.

[1] Gallo, Susan: The Challenges and Benefits of Aging Citizen Scientists: Looking Ahead to the Next Thirty Years of Loon Counting in Maine *Citizen Science Association First Conference*, 2015. február 12, San José

kép | flickr.com

Szirmai Panni KÖLTÉSZET ÉS KÖRNYÉKE [1] – A LÁTHATÓ TÖRLÉS

A hagyományosnak tekinthető képköltészeti kezdeményezések egyik ága a hatvanas-hetvenes években a történeti avantgárd újraértelmezésével foglalkozik. Más irányok a kollázstechnika, a tömegkultúra vagy a film eszközeinek használatával hoznak létre új művészi kifejezésmódokat. Interdiszciplináris sajátosságaik miatt a kísérleti költészeti irányzatok gyakran kilépnek a műfaji keretből. Ezúttal kronológiai vagy földrajzi kategorizálás helyett különböző, a hagyományos költészettől eltávolodó kifejezésmódokból válogatok egy csokorra valót.

egyensúlyoz

A kísérleti költészet képzőművészet felé nyújtózkodó ága, a vizuális elemekkel operáló irányzatok egyik érdekes szereplője az olasz Emilio Isgrò, aki vizuális költészet és konceptuális művészet között egyensúlyoz munkáiban. A szicíliai művész, költő, újságíró 1937-ben született egy Messina környéki kisvárosban. Az érettségi után Milánóba költözött, újságíróként dolgozott, és folyóiratokban publikálta verseit, közben nem hanyagolta el a festészetet sem. Már egyik első munkájával sikerült magára vonni a figyelmet, az „Isten tökéletes lény, akárcsak a Volkswagen” című alkotással az autógyárat és az egyházat egyaránt magára haragította. A provokatív alkotás képi világa és szlogen-szerű nyelvezete a reklámplakátokat idézi. Látványos, frappáns, és a fogyasztói társadalom kritikáját fogalmazza meg. Befogadható és szerethető, mint egy IKEA-poszter.

Isten tökéletes lény, akárcsak a Volkswagen, 1964

Első „törléseit” (cancellatura) 1964-ben készítette, elmondása szerint[1] újságíróként egy kollégája szövegének

javítása közben vette észre, hogy a törlések kiemelkednek a szövegből, ezáltal új műalkotás születik. Emilio Isgrò emblemikus kifejezőmódja egyaránt kötődik az avantgárd mozgalmak nyomdokain haladó vizuális költészeti irányzatokhoz és a véletlenre építő fluxus művészet, valamint a konceptuális művészet formanyelvéhez. Teljesen hétköznapi gesztust emel művészi szintre. Életműve során, bár a motívumtól nehezen tudott elszakadni, bizonyította, hogy képes megújítani a törlés jelentéstartalmát. Elfed valamit, ezáltal új réteget tesz láthatóvá.

Fekete tussal töröl ki szavakat enciklopédiákból, könyvekből, újságokból, térképekről vagy az olasz Alkotmányból. A törlés Isgrónál nem javító célzatú, nem a szavak kiiktatása a cél, egyszerűen eltakar bizonyos részeket, így kiemeli a megmaradt tartalmat. Destruktívnak tűnő, valójában átértelmező gesztusa új kontextusba helyez, akár az olasz és egyetemes kultúrtörténet számára fontos műveket.

A hatvanas évek végétől állít ki „cancellaturákat”, ezek közül nagy port kavart Dante Alighieri *Isteni színjátékának* „átalakítása” és az *Encyclopaedia Britannica* törlésekkel átdolgozott változata. Nem távolodott el teljesen az irodalomtól sem, 1968-ban jelent meg *Az eltörölt Krisztus*^[2] című regénye, amelynek minden teleírt oldalát csaknem befedte törlésekkel. Az olvashatóság mint a befogadás elengedhetetlen feltétele átlényegül a látvány, az üres és a kitörölt helyek ritmusának élvezetévé.

a kész mű vizualitása

A hetvenes években törlései ellepték az olasz tudománytörténet szent kiadványát, a Treccani Enciklopédiát is. Éveken át dolgozott ezzel a technikával, eleinte a gyakran találmányra kiválasztott forrásszövegből létrejövő, új jelentést tartotta szem előtt, egy idő után a fekete és fehér területek aránya, a kész mű vizualitása kapott egyre nagyobb szerepet. Isgrò törlései egyszerre a meghatározott alkotói magatartás eszközei és kommunikációs célú beavatkozások, hiszen a mindent előntő információömegeből kiemelnek néhány lényeges elemet. A *cancellatura* egy nyelv, mondja^[3] Isgrò. „A törlés nem banális tagadás, hanem új jelentések megjelenítése: a negatív gesztus pozitívvá alakítása^[4].”

Elgondolkodtató kijelentés, különösen mert a törlések látványa leginkább a cenzúrázott szövegre emlékeztet. A törlés valóban nem pusztán tagadás, hanem a cenzúrához hasonlóan önkényes külső beavatkozás, hatalmi gesztus. Nem titkolt eltávolítás, látványos változtatás a szöveg tartalmán és szerkezetén. Isgrò látható törléseiben a világ cenzúrázott változata jelenik meg. Tudjuk, hogy a törlések alatt van valami, amit önkényes döntése alapján eltakar a közönség elől, így alkot saját, alternatív valóságot az eredetiből. Bár kifejezetten nem javító szándékú beavatkozások ezek, mégis felmerülhet a kérdés, mennyi felesleges sor, mondat, kijelentés születik akár egyetlen élet alatt? Mennyi törlendő keletkezik a mindennapokban?

Egyik legismertebb munkája a törlésekkel ellátott térképes sorozat; a hetvenes években kezdettekhez a kétezres évekből is kapcsolódnak művek. A szövegek esetében néhány szót, kifejezést meghagyva egy töredékes, de olvasható új szöveg jön létre, míg a térképeknél teljesen elfedi a földrajzi helyek, városok, szigetek, folyók, hegyek nevét, így a térkép hagyományos értelemben használhatatlan. Felfedezetlen, idegen és valóságos tájnak látjuk az ismerős környezetet is.

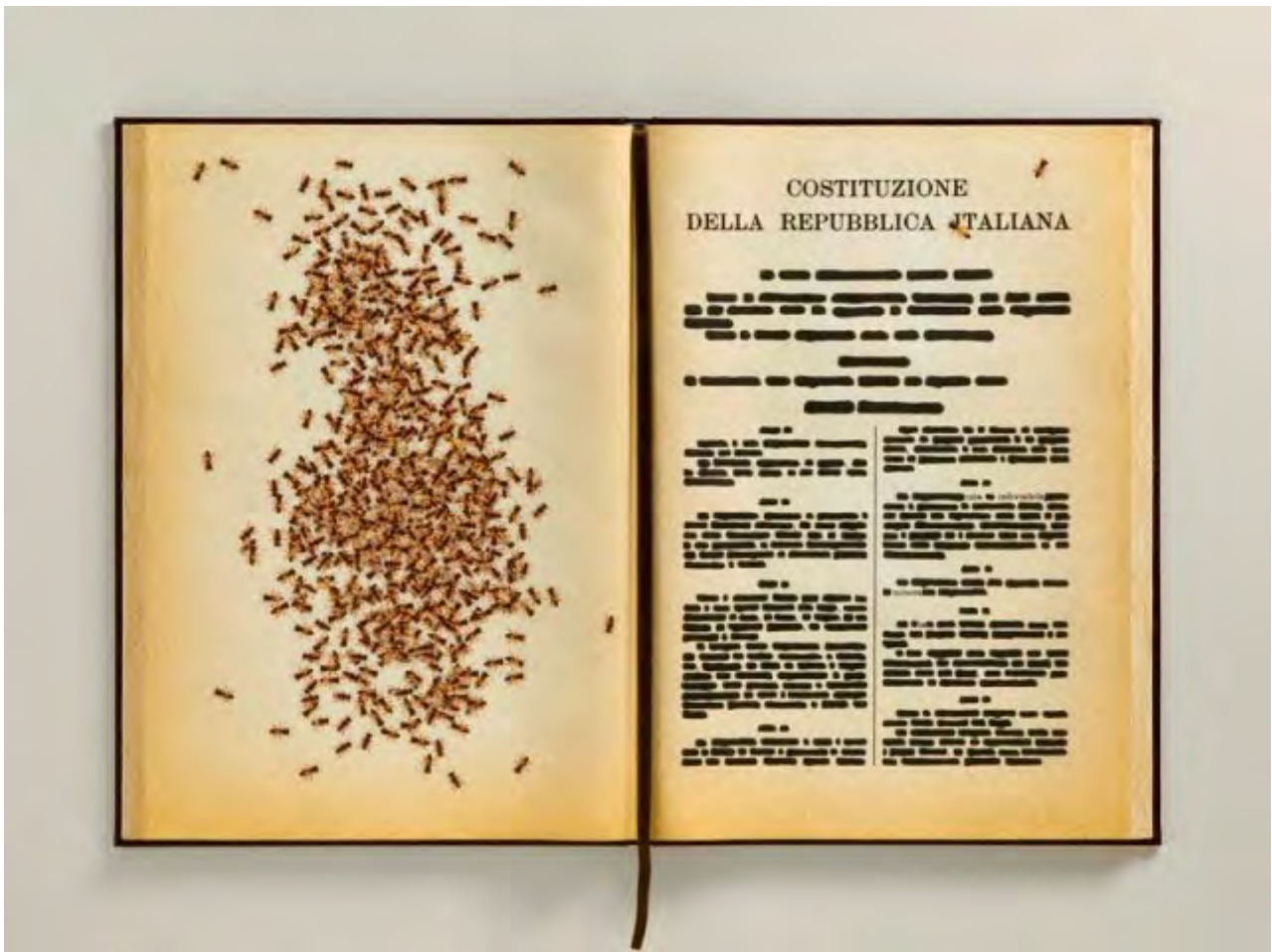

Szicília, 1970

Különösen erős hatást kelt Szicília törléses térképe. Isgrò, Luigi Pirandello, Elio Vittorini és Giovanni Falcone szülőföldje az ellentmondásoktól terhelt mostohagyerek, Olaszország elválaszthatatlan része és mégis tőle független, külön világ. A nevektől megfosztott térkép megvakul, egyben a súlyos múlt terhe nélkül újjászületik.

Olaszország (és a világ) térképészeti szempontú újraértelmezése az életmű további szakaszaiban is folytatódik, a törlés radikális gesztusa mellett megjelennek a szöveget eltakaró méhek és hangyák. A rovarokkal, festékkel fedett tartalom láthatóvá tesz egy másik jelentésréteget, ami sok esetben az olasz nemzeti identitás kérdéseit feszegeti.

Mi lenne, ha Magyarországon jelentkezne egy művész országunk nevektől megfosztott térképével? Ha a Balaton vagy a Kisalföld neve helyén sötét csík volna a térképen? Érdekes kultúrföldrajzi értelmezési kísérlet. A nevek eltörlésének lehet rituális olvasata is: a megsemmisítés, az azonosíthatóság elvesztése drámai történelmi emlékekre utal a közép-európai régióban. Olaszországban ez a jelentéstartalom halványabban, inkább a nemzeti öntudat védelme kapcsán jelentkezik.

Elvászthatatlan fogyatékoság, 2010

Ebbe a sorba illeszkedik a két, egymásra reflektáló mű, az *Olasz Alkotmány* méhekkal és törlésekkel kombinált átértelmezése (*Elvászthatatlan fogyatékoság*, 2010), és a szintén méhekkal rekonstruált Olaszország térkép, *Méhek alkotmánya* címmel.

szokatlan kifejezőmód

A kreatív anyaghasználaton túl milyen üzenetet hordoz, ha egy művész rovarokat ereszt az államának alapvető szabályrendszerét meghatározó dokumentumra? Milyen társadalmi-politikai identitást érintő kérdéseket vet fel a munka? Igrò nem bíbelődik konkrét kérdések megválaszolásával, de még a feltevésükkel sem. A törlések, akár a méhek vagy a hangyák, elsősorban a figyelemfelkeltés célját szolgálják. Szokatlan kifejezőmód, amire felkapjuk a fejünket, de nem találunk mélyebb tartalmat a rovarok „használata” mögött. Világos a rovarok metaforikus üzenete: szorgalom, kitartás, kollektív felelősség és közösségi szerepvállalásra épülő társadalom. De vajon az Alkotmány mint *megszentségteleníthetetlen* (kor)dokumentum mennyire számon kérhető?

Méhek alkotmánya, 2010

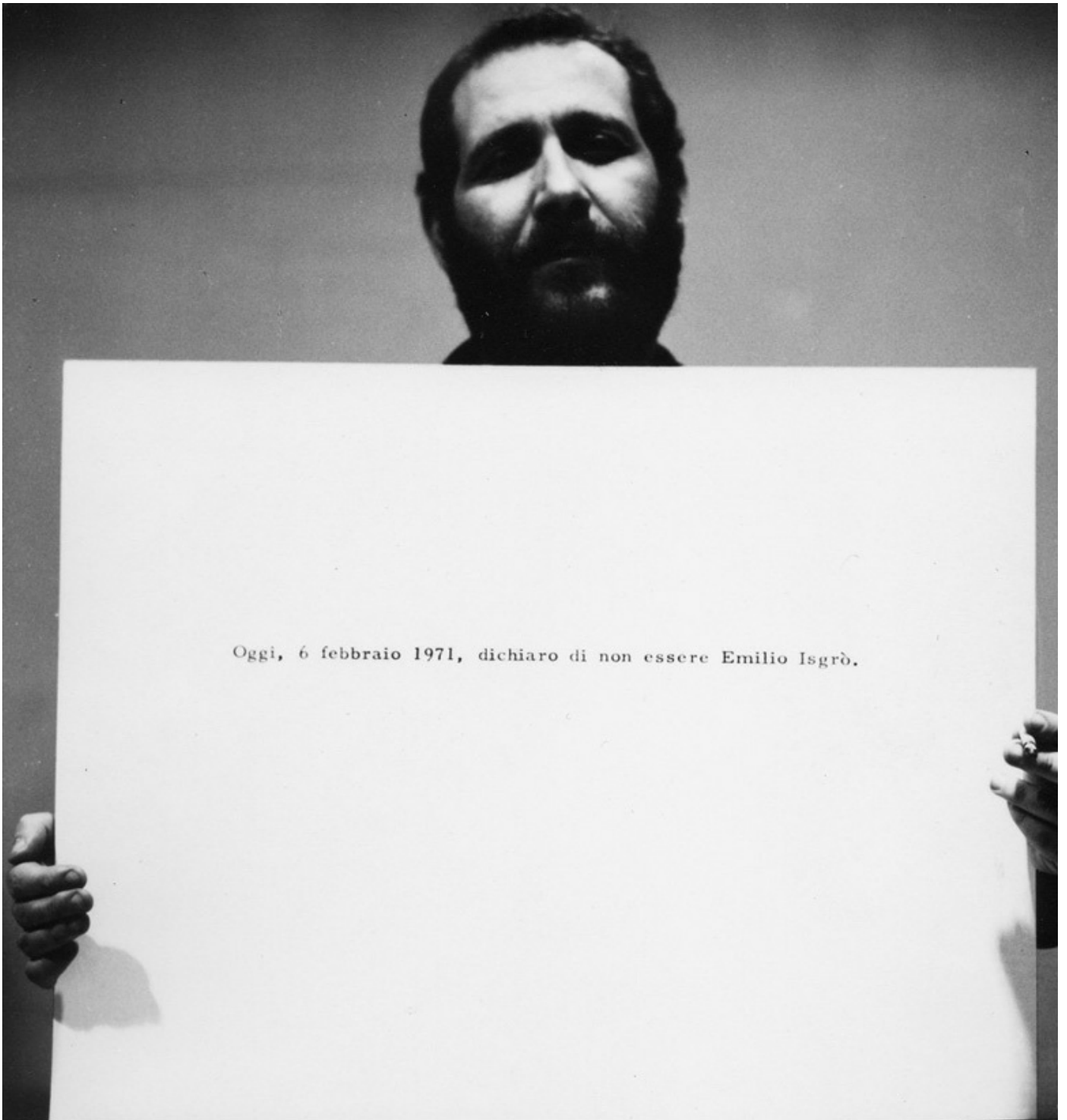
társadalomkritikai tett

Isgrò nem riad vissza a nemzeti kincsnek számító szövegek újraértelmezésétől, de az Olasz Köztársaság alkotmányából törölni szavakat: társadalomkritikai tett. A finom ironia minden művének jellemzője, egyszemélyes „alkotmánymódosításában” megjelenő, abszurdnak ható mondatai, mint „Köztársasági elnöknek választható minden hetedik életévét betöltött állampolgár” vagy „Az állam három állampolgár által felosztható”, a kortárs olasz közéletben (is) szellemesnek számítanak.

Másik munkájában ennél is tovább megy, és valóban aktuális témával foglalkozik. Az ironia egyik legszebb példája a „Az olasz államadósság eltörlése” (2011). Itt a törlés visszahozza eredeti funkcióját, így önmagára is ironiával tekint. Ne várjunk átértelmező, újrateemtő olvasatot, ebben az esetben az olasz társadalom életében fájó pontként jelen lévő (és egyre növekvő) államadósság szinte varázsütésre tűnik el Isgrò tusvonala alatt.

radikális kísérlet

Isgrò törlési szenvedélye a művészt is elérte. A vietnami háború borzalmainak híre arra készítette, hogy szimbolikus öngyilkossággal önmagát hatástalanítsa, átmenetileg megszüntesse, ezzel az erősen konceptuális művészi gesztussal közösséget vállalt a harcolókkal. A „Kijelentem, hogy nem vagyok Emilio Isgrò” című, 1971-es performansz radikális kísérlet, hogy a művészi individuum zárójelbe tegye saját magát a konceptuális művészet eszközeivel. Milánóban a Centro Tool kiállítóteremben volt látható az esemény, amelynek fotó-dokumentációja Joseph Kosuth legerősebb konceptuális alkotásainak szintjére emelkedik.

Kijelentem, hogy nem vagyok Emilio Isgrò, 1971

Törölni lehet alkotmányt, államadósságot, enciklopédiát vagy teljes regényt. Az alkotó a törléssel dekonstruálja a realitást, hogy egy másik, mögöttes tartalmat tegyen láthatóvá. Ez a kifejezés mód – a konceptuális művészet más eszközeihez hasonlóan – nem az alkotóra vagy a létrejött mű tárgyasult valójára koncentrál. A mű a befogadás pillanatában válik teljessé.

Isgrò életművének legérdekesebb aspektusa az elvétellel alkotás. A kísérleti költészet különböző mozgalmaitól függetlenül alkot, kimarad az állandóan változó tendenciák sodrásából. Munkáiban a konstruáló (kollázs, konkrét vers, futurista szabadvers stb.) attitűd helyett dekonstrukcióval operál, ez teszi egyedülállóvá az irányzatok sokszínűsége között.

Önmagunk és a minket körülvevő világ meghatározó dokumentumainak zárójelbe tétele reflektált gondolkodásra ösztönöz. Mi mindent cenzúrázunk magunk körül?

[1] Emilio Isgrò: *l'Italia (forse) è un modello da cancellare* lastampa.it Emilio Emilio Isgrò, Volkswagen, 1964, Università di Parma (forrás: alfabeta2.it)

[2] Emilio Isgrò, *Il Cristo cancellatore*, romanzo elementare, Edizioni Apollinaire, Milano, 1968.

[3] [Emilio Isgrò – La Costituzione Cancellata](#)

[4] *La cancellatura non è una banale negazione ma piuttosto l'affermazione di nuovi significati: è la trasformazione di un gesto negativo in un gesto positivo.* (forrás: [Intervista con Emilio Isgrò. 2008](#) a cura di Gherardo Bortolotti e Alessandro Broggi)

képek forrása | anca-aste.it, alfabeta2.it, boxartgallery.com, viasarfatti25.unibocconi.it

Birtalan Ferenc MINTHA MESSZIRŐL

*Mikor
az embert
lebombázott
házának romjai alól
kiráncigálták,
megrázkódott,
s azt mondta:
Soha többé.*

Legalábbis nem azonnal.

**(Günter Kunert: Egyesekről, akik túléltek
Kalász Márton fordítása)**

a kerti tó partján
fűzfa sápad
haja elomlik
nézi a vadkacsákat
játzó gyerekek a nyárban
fény ragyog az útra
virágok díszszemle-rendjét
hófénnyel kíséri a murva
muskátlizuhatag az ablakokban
pillangó szárnya rebben
vasárnapillatú béke
lehet-e szemérmesebben
betakarni a múltat
kardvirágvitézek
a fekete földbe szúrnak
mintha messziről
marlene hangja szólna
letakarítja köpenyéről a vért
a suhanc-katona fölkel
a kerti tó mosolyáról ne sejtse
bombatölcsér

Vörös István MIKOR AZ EMBER

1

Mikor
a bombázó
leszállt,
és a pilóta belegondolt,
mit tett,
azt mondta:
Soha többé.

Legalábbis a következő bevetésig.

2

Mikor
az embert
a lebombázott
házak alatt holtan
megtalálták,
megrázkódtak,
és azt mondták:
De jó, hogy ez
nem velünk történt.

Pedig velük történt.

3

Mikor
az ember
a lebombázott
házak romjai helyén
új házat épített,
megrázkódott,
és azt mondta:
Rondább lett a világ.

De legalább megvan még.

kép | Gary Knight, lensculture.com

Handi Péter AZ AJTÓ MÖGÖTT

A lehúzott redőnyű, sötét lakásban hárman vagyunk: anyám, néném és hétéves magam. Valamelyik éjjel, még kapuzárás előtt lopakodtunk be másik néném és férje, Sanyi bácsi üres lakásába a Nádor utca 17. első emeletére. Amennyire felfogtam, a hatóságok elől bujkálunk, akik ha felfedeznek, elvisznek és megölnék. Sanyi bácsi református és nemesember, kiváló fogtechnikus, akit – ezt persze jóval később tudom meg – felszólított a nyilaskeresztes házbizottság, hogy váljon el zsidó feleségétől. Sanyi bácsi a fejét rázta: „Maguk előbb fognak lógni, mint én válni!” Ezután Sanyi bácsit behívták katonai szolgálatra tizedesi rangban, felesége nagyanyámmal és harmadik nénémmel a budapesti gettóba került. Lezárt lakásuk kulcsa anyámnál vagy nénémnél maradt. Így jutottunk a lakásba.

Mondták: itt most állandóan csendben kell lenni, hogy a ház lakói ne tudják, van valaki a lakásban. Suttogva beszélünk, zokniban járunk, kopogásra senkinek nem nyitunk ajtót, villanyt nem gyújtunk, nem fűtünk. A mosakodást állóvízbe áztatott törülközővel végezzük, csapból nem folyhat víz, vécét lehúzni nem szabad. Főzni sem lehet, a spájzban található konzervek és kekszek, befőttek a táplálékaink.

Kezdetben kaland volt nekem az ottlét. Bújócska. Mennyit játszottunk a mi házukban lakó gyerekekkel – milyen leleményesen találtam búvóhelyet szögletekben, lépcsősor alatt, lakások függőnye és ajtók mögött!

Most ki bújik és ki a hunyó?

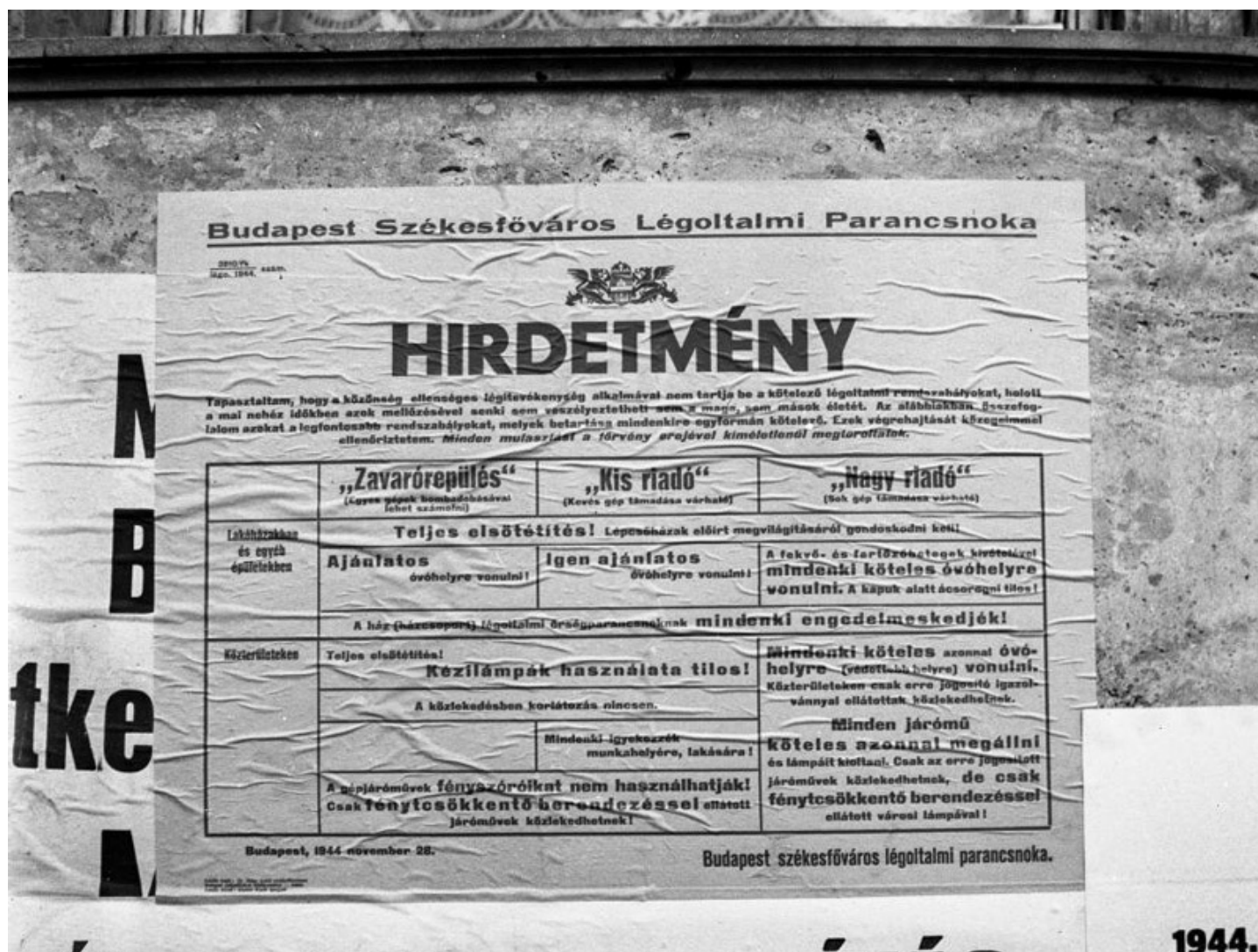
Később meguntam a játékot, az *igazi helyzet* hamar nyomasztó lett.

a Miatyánk

Anyám megtanított a Miatyánkra. Papírról olvasta, meg kellett jegyeznem a szöveget. „Most más család vagyunk – magyarázta –, csak kis időre... Addig Gizi néni vagyok neked, nem anyuka.” A valahogyan szerzett keresztény papíroknak kellett hátteret adni. Nehezen ment. Egyszer megpróbáltam Gizi néninek szólítani anyámat, de elsírtam magam. – „Most szólíthatsz úgy, mint régen – vigasztalt –, de ha bejön valaki és igazolat, hívj Gizi néninek, jó?”

Ha bejön valaki. Ez nyugtalanná tett. Hiszen ajtó-ablak zárva, és senki nem tudja, hogy itt vagyunk. A félelem végig velem maradt, a létezés eltörölhetetlen veszedelmeként. A következő napokban-hetekben bőven volt alkalom a lélegzet visszaszorítására, a megmerevedésre. Léptek közeledtek a gangon. Elhaladtak ajtónk előtt, máshová tartottak. Fellélegeztünk. Máskor a léptek megálltak előttünk. Kopogás. Valaki többször kopogott, mintha tudná, hogy otthon vagyunk. Hát miért nem nyitunk ajtót?! Aztán a halkuló léptek visszafelé... Néha a postás jött, levelet dobott a csak belülről nyitható postaládába. Egy alkalommal azonban több levelet csúsztatott az ajtó alá, nyilván megtelt a postaláda. A levelek félig lógtak be a küszöb alatt, de nem húzhattuk be, mert ezzel elárultuk volna magunkat. Naphosszat néztem a földön heverő, titkokat rejtő, hozzá-nem-nyúlható, bélyeges-pecsétetes borítékokat, a veszedelmes külvilág üzeneteit, az önmegettartóztatás próbatételeit.

Légiriadót jelző szirénázás. Nyáron, amikor még otthon laktunk, a bombázástól páni rémület töltött el. Különösen éjjel, amikor pizsamában, plédekbe burkoltan, előre összepakolt batyukkal szaladtunk a harmadik emeletről a bérház földalatti óvóhelyére. Ahogy a pincébe értünk, a rémület oldódott, az álmos, még ágymeleg emberek közösségé formálódtak. Előfordult, hogy egy éjszaka többször is megszólaltak a szirénák.

Ha itt megszólal a riadó, nincs hová menekülni. Hallom, amint az ismeretlen lakók csoszognak-dobognak lefelé,

éjszaka földre szegezett zseblámpák fénye villan be a küszöb alól, a szirénák sürgetően vijjognak... Az ágy sarkában összehúszom magam, talán nyüszíték is, mert anyám mellém fekszik, és ölébe temeti fejem, párnát rak a fülemre. Néhányszor fojtott dörrenés – ezt még a párnán keresztül is hallom.

a fonott prakker

Hogyan telnek a *hétköznapok*? Zajokra figyelek, a szűk külvilág hangmozdulataira. A bérház udvara, a háromemeletnyi körfolyosó él, mozog, neszez. Vödör csörren, valaki (a házmester?) locsolja az udvar gránitköveit. A postás rendszeresen járja a folyosókat, ajtók nyílnak és csukódnak, valaki szemetesládát görget felettünk. Nagy püfölések: szőnyeget porolnak a vaskorláton, elképzelem a fonott prakkert, láttam otthon. Aztán a szagok. Asszonyok főznek az udvarra nyíló konyhákban, a főtt étel elérhetetlen illatai, ízek kelnek életre a lenyelés elégedettsége nélkül. „Mit főzöl, ha hazamegyünk?” – suttogom anyának. – „Vajaskenyeret zöldpaprikával – suttog vissza. – Annál nincs jobb!”

Sokat alszom. Amikor nincs min ábrándozni, képzeletben előveszem az első osztályos számtant, ahogy Ella néni ritmizálta: kétszerkettő-négy, négyszerkettő-nyolc, négyszernégy-az-tizenhat... A sötétben éjjel-nappal összefolyik.

milyen jövő

Azt mondják, a gyerek jó megfigyelő. Mégsem tudom már, hogy a két felnőtt miként bonyolította a *háztartást*. Már a búvóhely előtt érzékelttem a család védőburkát, noha születésemtől kísértek a zsidótörvények, apám munkaszolgálatának sora, az élet fokozatos korlátozása, a megbélyegzések, a beszolgáltatások – milyen jövőt képzeltek nekem a szüleim? Nem volt más eszközük a nevelési kelléktárban, mint a gyanú és kétkedés magvainak elültetése alakuló szöveteimbe, egyfajta ellenálló képesség ösztönzése a külvilággal szemben, védőoltás a várható megpróbáltatások semlegesítésére.

Beleszületni a denevérszárnyas időbe.

Vajon miféle vágy,

prófétákra erőszakolt szemkötő,

holnapot retusálni kész indulat

készítette azt a párt

ágyba menni fogantatásom érdekében

harminchat májusában, hiszen

falon volt már az írás

és a jel.

Ha a szellemvilágba ereszhető szonda

birtokában lennék, utólag megkérdezném:

a fennmaradási trapézmutatvány alatti hálóba hullva

gyászoljak vagy ünnepeljek-e?

kép | fortepan.hu, studiolum.com

Csongor Andrea A TÚLÉLÉSRŐL

A túlélés elég?

Csak kérdezem.

Látom magam előtt (mögött)

az enyéimet. Hát jó: a népemet.

Ezek már nem a békeidők,

bokáig érő szoknyás nők,

kalapos férfiak,

hangosak, szotyolát köpdösők.

Ételosztás a községházán,

ennyi ígéret elég volt nekik,

– kiesek miattuk a rímből.

(Bár ne kellene megírnom,

jobban esne a hallgatás,

és neked is a csend.)

Benzint öntöttek rájuk, égjetelek, nesztek,

de már hallatszottak az orosz tankok,

elfutott üldöző, üldözött,

addigra mind vesztek.

Gyerekes, bújócskás rejtekhelyekről

egyenként szedték össze őket,

nem értették,

mint hangyák, ha megpiszkálják a bolyt.

Csak élni akartak.

Húzták a vonót a barakkban is,

külön barakkjuk volt persze,

(ezt megtanultad könyvből).

Néhányan azután hazatértek,

együgyűen, mezítláb, és talán halkabban,

de a házuk nem volt meg.

Csak a helye. Nem várták vissza őket.

Nagyapám felszedett valami kavicsot,

évek múlva tudta eldobni.

Túléltek.

Kállay Géza ITT NINCSEN MÁS: ÉN ÉS ÉN

Tengelyi László *A bűn mint sorseseemény* című könyvének végén^[1] felbukkan két Shakespeare-szereplő, III. Richárd és Macbeth. *A bűn* meghatározásakor Tengelyi szinte áttekinthetetlenül szerteágazó jelenség-együttest „fegyelmez meg” gondosan körüljárt fogalmak segítségével. Ezek érintik az élmény, az esemény és a fogalom viszonyát, etika, ontológia és metafizika összefüggéseit, külső és belső, lét és nemlét, ellentmondás, enigma, antinómia és paradoxon érintkezési pontjait, tragikum, sors, szabadság, szimbólum, elbeszélés és nyelv kapcsolatát. Lenyűgözően nagyszabású, szójátékkal szólva *fenomenális* fogalmi tisztázássorozat olvasói lehetünk, amely az ókori görög filozófiához mindig is visszanyúló német-francia, a szokásosan kontinentálisnak nevezett filozófiai hagyomány a bűnnel és a rosszal foglalkozó kulcsgondolatait úgy összegzi, hogy közben saját gondolatrendszer, eredeti értelmezést épít ki, azaz tovább is lép e hagyományban, a jelenkorból visszatekintő fenomenológiai-hermeneutikai módszerrel.

irodalom és filozófia

Tengelyitől megtanulható, hogy a fogalmakat azért kell a lehető leggondosabban körülhatárolni, hogy utána kiléphessünk körükből. *A bűn mint sorseseemény*ben a szerző olyan körülmények között keresi a továbbépítkezés lehetőségét, úgy kell rátalálnia a heurisztikus újdonságra, hogy közben különböző történelmi-kulturális körülmények között született, más-más bevallott vagy bevallatlan előfeltevésekből kiinduló, s ezekből következtető, sokszor igen eltérő kategóriarendszereket vet össze. Csak bonyolítja a helyzetet, hogy nehéz eldönteni, egy-egy meglátás, következtetés csupán régebbi gondolatok változata, azaz már ismert és ismertett fogalom „más-más köntösben”, vagy új mozzanatokkal kecsgető, friss szempontokat kínáló elgondolás, amely jogosan rendez át a fogalmi térképet. Tengelyi a tragédiát, pontosabban a tragikumot is vizsgálódási körébe vonja, s ugyanígy tesz – elsősorban Ricoeurt követve – a mítoszokkal, szimbólumokkal és bizonyos narratívákkal. A szakfilozófiai diskurzus és a nem-fogalmi alapon szerveződő szöveg (sőt, talán színházi értelemben vett előadás) egymásra vonatkoztatása, a költői, elbeszélői és drámai elemek filozófiai tolmácsolása is komoly feladatot jelent. Ezért is érdemes újrazvizsgálni irodalom és filozófia viszonyát. Például: „a *Végesség és bűnösség* [Ricoeur] című munka szerint a létezés tragikus látásmódja a színpadi játékban ábrázolható ugyan, a gondolkodás számára azonban egy határon túl hozzáférhetetlen” (187).

mi a bűn?

„A rossz eltökélt tevői és szinte öncélú akarói” tehát III. Richárd (más néven Gloster) és Macbeth. A *Bűn*-könyv vége felé járunk, és csupán tíz oldal választ el a bűn formális fogalmának meghatározásától. A *formális* szó megtévesztő lehet: itt nem *rutinszerűt, hivatalosat vagy bürokratikus* jelent. A filozófus tartózkodik attól, hogy erről vagy arról a tényleges tettről, megnyilvánulásról, eseményről etikai, morális ítéletet mondjon. Nem azzal foglalkozik, hogy egy-egy kultúrában, történelmi környezetben valami (éppen) bűnnek számít-e (pl. a törvény vagy a közvélemény szemében – ennek felmérése jogászok, szociológusok, kultúr-antropológusok, történészek stb. feladata). Hanem ha valaki valamit magára nézve már bűnnek fogad el, tehát azzal a valamivel *mint bűnnel* néz szembe, milyen folyamatokkal kell számot vetnie és mi zajlik le benne. Ezért írja Tengelyi László, hogy könyvében *erkölcsfilozófiai epokhét* alkalmaz (248), azaz az erkölcsi ítéleteket (általában: a minősítést, az ítélezést) zárójelbe teszi, s a bűn „általános mechanizmusát”, működési formáját vizsgálja; a „mi bűn?” kérdése helyett a „mi a bűn?” kérdését teszi fel. Az ilyenfajta formális megközelítéssel még a pozitívizmus (a fenomenológiáért egyáltalán nem lelkesedő) hagyománya is egyetértett. A Bécsi Kör kiemelkedő alakja, Moritz Schlick a pozitívista körökben nem túl népszerű etika kérdéseit tárgyalva azzal vádolja az erkölcsfilozófusokat, hogy – mint holmi tanítómesterek – szüntelenül meg akarják mondani az olvasóknak, mit tegyenek, illetve mitől tartózkodjanak, ahelyett, hogy az etika alapfeltételeiről töprengenének.^[2]

Az „általános bűnszerkezet” feltárása közben Tengelyi Lászlót az a jelenség vezeti Richárdhoz és Macbethhez, amelyet ő a „kezdet excesszusának” (túlzás, túlcsozódás, kiáradás) nevez. A kifejezés Emmanuel Lévinashoz és Philippe Nemóhoz köthető (vö. 247), és voltaképpen a bűnben rejlik, a bűnjelenség szinte egyetlen *állandó*jaként

azonosítható *ellentmondás*[3] egyik lehetséges értelmezéséhez járul hozzá. Úgy tűnik ugyanis, szinte minden gondolkodó felismer – holmi *magként* – a bűnjelenség mélyén lappangó ellentmondást. De hogy ezt minek vagy kinek tulajdonítják, s főleg hogy – akár fenntartására, akár föloldására igyekeznek – melyik irányban indulnak vele –, már élesen megkülönbözteti őket. Most csupán két alapvető, s bár csak vázolt, mégis sarkítottan ellentétes véleményt említek.

másra háritják

Akik a rosszban – nagy múltú hagyományt követve – a jó vagy a lét hiányát látják, gyakran arra a következtetésre jutnak, hogy a rossz a világegyetem szerkezetébe, a természetbe, vagy – antropológiai sajátosságként – az emberi természetbe, léthelyzetbe íratott. A jónak feszülő, a jót kiszorító rossz így az ellentétekre épülő világegyetem szükségszerű hajtóerejévé válhat, ami nélkül jó sem volna, illetve nem értenék meg.[4] A rosszból származó bűn pedig mint sorsszerűség, az emberre leselkedő, kikerülhetetlen negativitás értelmeződik. A „mindent átható” sorsszerűség, különösen a világba mintegy ősköveletként beépülő, vagy akár dinamikus, „teremtő”, illetve „teremtést-bontó” rossz hangsúlyozásával azonban a bűn egyre kevésbé köthető meghatározott személyhez, s így az emberi szabadság, a választás lehetősége, s főként a tetteinkért vállalandó személyes felelősség kérdése halványodik el: nyitva áll az út a rossz és a bűn *kimagyarázása*, igazolása felé. A felelősség-háritás e mechanizmusáról – ennek hétköznapian személyes oldaláról, s az ehhez kapcsolódó, széles körben használatos nyelvi megnyilvánulásokról – az analitikus filozófia is megemlékezik. J. L. Austin *A kifogások mentsége* címre fordítható *A Plea for Excuses* című esszéjében azt írja, az emberek különböző vádakra érdemben kétféleképpen válaszolnak: vagy bizonyítani igyekeznek, hogy „nem ők voltak” (pl. nem is voltak ott, ahol a sérelem megesett: alibi), vagy azt állítják: „nem ők tehetnek róla” (pl. „azért botlottam el, és borítottam le a tálcát, mert valaki a szoba közepén hagyta a cipőjét”). Nem egyszerűen arról van szó, hogy másra háritják a

felelősséget. Mindkét esetben olyan nyelvi alakzatokat választanak, amelyek kifejezik: *nem azonosak* azzal, akit az esemény aktív cselekvőjének, vagy amit okának tekintenek.[5]

Ezzel szemben a bűn igazolhatatlanságából, botrányos, „riasztó hatalmasságából”, „monstruozitásából” (vö. 250) indulnak ki, akik úgy vélik, bűnértelmezés csak akkor lehetséges, ha a bűnhöz *egyes szám első személyben* közelítenek. Ludwig Wittgenstein – úgy tűnik, Schopenhauert követve – ezt így fogalmazta meg abban a jegyzetfüzetben, amelyből a *Tractatus* kinőtt: „Lényegét tekintve, ami jó és rossz: az az *én*, nem a világ”[6]. Lévinas és Nabert szerint az *én* itt nem „általános alany”, s a bűn semmiképpen sem az ember antropológiai sajátossága, hanem kinek-kinek személyesen kell kimondania: „a rossz, mely tettemmel a világba került, velem vette kezdetét” (246). Ez a viszonyulás, tehát a bűnt a személyembe fogadó, mintegy *domesztikáló, házon belüli terméként* elismerő gesztus azokban a gondolatmenetekben fogalmazódik meg, amelyek a Másikért érzett, nemegyszer feltételek nélküli *felelősségből, tartozásból* indulnak ki, hiszen első látásra valami olyasmit is magamra vállalok, amit közvetlenül nem én tettem, az én szempontomból tehát „meg sem történt”[7].

felelősségvállalás

Ez a belátás ugyanis – „velem vette kezdetét” – különös időszerkezetet feltételez. Amikor egy gonosz tettet elkövetek, nyilvánvalóan „már van rossz a világban”, erről fogalmam kell, hogy legyen, különben hogyan volnék képes a tettet – gyakran utólag, visszatekintve, a következményeket látva – bűnként *felróni* magamnak? Akkor mit jelent, hogy „velem vette kezdetét”? Ha a mondatot nem pusztán leírásnak, hanem az elismerés, beismerés performatív, megcselekvő gesztusának tekintjük,[8] épp a felelősségvállalás tettetét érhetjük *tetten*. Tulajdonképpen két *kezdet* között verek hidat, tehát konstitutív, alkotó cselekedetként elismerem: minden egyes gonosz tett egyben *ugyanannak* a rossznak az újbóli megjelenítése, *újra-eljátszása*, újraindítása, ismétlése; úgy tűnik, tetteinkkel nemcsak törvényalkotók, hanem törvény(fenn)tartók is vagyunk; az ősi kezdet az *új* kezdetben visszatér. A kettő távol esik egymástól az időben, és egybe is esik: a kezdet *halmozódik*, kiárad, túlcsoordul: ez a „kezdet excesszusa”.

De eltűnik-e a kezdet excesszusa, ha a rosszat eltökélten, szántsándékkal tesszük? Tengelyinél erre példa Macbeth és III. Richárd. „Nem változik-e meg itt egy csapásra a helyzet? – kérdezi. – Hiszen például Richárd előre kimondja: 'I am determined to prove a villain' [Vas István fordításában: 'Úgy döntöttem, hogy gazember leszek' (1.1.30)]. Ezt az eltökéltséget Richárd soha nem adja föl. Sorsa ezért az ellenkezőjét bizonyíthatja, amire eredetileg példaként idéztük. Gondoljuk csak meg, hogyan tér vissza az imént kiemelt motívum a dráma végén!

I am a villain: yet I lie. I am not.

Fool, of thyself speak well: fool, do not flatter. [5.3.191–193]

[Vas István: 'Gazember vagyok. Nem, nem! hazudok.

Kérkedj, bolond! – Ne hízelegj, bolond!']” (249–250)

Tengelyi szerint ezek az „ellentmondásban vergődő szavak” (250) a tettben föloldhatatlan *sorsreziduumra* (sors-üledékre) utalnak. Azaz valami, ami kívülről, sorsszerűen határozza meg a tett-elkövetőt, hirtelen – nem-vártként, meglepetésként – még akkor is felbukkan, ha a tett elkövetője azt hiszi, ő sorsának kizárólagos ura és irányítója. Vagyis a bűnnel feltörő rossz kezdete még a „rossz elszánt tevői” esetében sem esik teljesen egybe „a tudatos, sőt eltökélt tett kezdetével” (250). „Van valami, ami még ekkor is 'készen talált' marad, valami, amit semmilyen szándék magába nem fogadhat. Nem ennek jele-e az az ellentmondás, amelynek szerkezetét Richárd szavai olyan pontosan kivehetővé teszik? *I am*: íme, vagyok, aki lenni akartam. *I am not*: az nem lehet, hogy ez az legyen, amit így nevezek: 'önmagam'. *Do not flatter*: ne áltasd magad” (250, a kiemelés végig eredeti).

Richárd „bűnben rejlő büntetése” valóban az, hogy már most, a bosworthfieldi csata előtt a legyőzöttek között van; hogy (valószínűleg többen) harc közben – a régészek tanúsága szerint – tíz halálos sebet ejtenek rajta[9], csak ráadás és áradás: a „legyőzetés excesszusa”. [10] Richárd hazudott, csalt, megtévesztett, szédített, rágalmazott, gátlástalanul gyilkolt és gyilkoltatott – többek között édestestvérét és az angyalokként ábrázolt, még esztétikailag is gyönyörű kis hercegeket ölette meg –, és visszanez a trónra, de nem ül rajta senki. Amikor Richárd meghallja, hogy Richmond, a későbbi győzedelmes VII. (Tudor) Henrik, már a hajón van, hogy partra szálljon és megdöntse hatalmát, kérdéseket zúdít a hírhozó Stanley fejére, de mondatai állításként is igazak lennének: „Hát üres a trón? Nincs ura a kardnak? / Meghalt-e a király? / Gazdátlan az ország?” (4.4.469–470). Richárd példája mutatja: a zsarnokok, diktátorok előbb-utóbb megbuknak, mintegy a bennük feszülő ellentmondás üresíti ki és feszíti szét őket.

a sors gyűri le

De ez így – erősen leegyszerűsített – *erkölcsi tanulság* volna: Richárd története nemcsak a királydráma (história) műfajába illik, tragédiaként is olvasható, vagyis szükségszerű elem is rejtőzik benne. Miért is kell Richárdnak veszítenie? Tengelyi László – mint láttuk – ezt úgy fejezi ki: Richárd története éppúgy bizonyítja, hogy önnön sorsának kovácsa, mint ennek az ellenkezőjét, vagyis hogy a sors gyűri le. Ha Richárdot visszaállítjuk a Tengelyi-féle bűnszerkezetre, azt látjuk: nála valóban van „maradvány a sorsból”, ami a *kettős kezdetből*, azaz a kezdet „excesszusából” származik, egészen pontosan abból az ellentmondásként kibukkanó kettősségből, ami a bűn jelenségéből kiiktathatatlan. Richárdnak valami *külsővel* mindenképpen szembe kell néznie, és ez nem csupán Richmond, vagy a nyíl, ami – a régészeti kutatások szerint – a csatában talán először púpon találta.

egyedül van

Ha Richárd rádöbben, hogy amikor beállt a rossz tudatos megcselekvői közé, és egy-egy tetteiben megismételte a bűn kezdetét, úgy kerül szembe önmagával, hogy azért a múltért is felel, amelyről közvetlenül nem tehet. Ebben az értelmezésben a sors mérte rá, hogy holmi „Isten ostoraként” büntesse és megtisztítsa a Rózsák háborújában vérbe és koromba piszkolódott Angliát. Shakespeare korában több történetíró, sőt a közvélemény nagy része is ennek emblemikus figuráját látta az amúgy szinte karikaturisztikusan gonoszra rajzolt III. Richárdban.[11] Ekkor Richárdot a sors úgy látogatja, mint a darab végén a meggyilkoltak szellemei: Richárd a történelem eszköze, a sors sodorja. Ha viszont úgy tekint magára, mint aki saját sorsának kovácsa, és még mindig nem sikerült elérnie, amit akart, senki mást nem okolhat, senki mást nem talál a rossz eredetként, mint önmagát: saját maga áll szemben magával. Az „árnyék”, amelyben a darab elején – tükör helyett – önmagát nézegette, s amelyhez a fényt „York napsütéssel” szolgáltatatta („Nem is tudok egyébbel szórakozni, / Mint hogy a napon nézem árnyamat / És csúfságomat magam magyarázom”[12]) egyszerre *ön-magaként* szembenéz vele. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy Shakespeare korában az árnyék (*shadow*) színészt is jelentett[13], sok következtetést levonhatnánk színész és megformált karakter viszonyáról, a színjátszásról, az előadásról mint *médium*ról, a performativitásról, olyan kérdésekről, amelyek – a darabok tanúsága szerint – Shakespeare-t egész pályája alatt izgatták. A darabvégi *én-hasadást* pedig még jobban aláhúzza, hogy Shakespeare életművében ez az egyetlen dráma, amely úgy kezdődik, hogy a címszereplő egyedül van, és csupán a közönséget szólíthatja, szédítheti és nyerheti meg egy hosszú monológban. Ilyet még az ún. *nagytragédiákban* (*Hamlet, Othello, Lear, Macbeth*) sem találunk. A *III. Richárd* fokozatosan és következetesen halad az *egy*től a meghasonlott *két én* felé.

az öntudat működése

Amikor Richárd szembenéz az „árnyékával”, azzal a – Lévinas nyomán – „monstruoztítás”-nak nevezett iszonyattal szembesül, amely a „készen kapott rossz”-ban mindig is ott lapult, s ami mindig is a miénk volt. A bűnt nemcsak akkor tesszük *kívülre*, ha hátrítani akarjuk; ahhoz is *kívülre* kell helyeznünk, hogy – ismét – *befogadhassuk*, elismerjük. Erre – azt hiszem – azért van lehetőségünk, mert aligha tudhatnánk önmagunkról, aligha lennénk tudattal rendelkező *én*-ek, ha nem volnánk képesek önmagunkhoz harmadik személyben *is* viszonyulni, mintegy „kívülről nézni magunkat”, önmagunkon „kívül kerülni” („magunkon kívül lenni”), miközben erről a viszonyról – *én* viszonyulok önmagamhoz az *ő* szemszögéből – is tudunk: képesek vagyunk egyszerre „látni önmagunkat”, megfigyelni az (*ő*-)én-t és az (*én*-)ő-t. Ilyen értelemben csak akkor van *én*, ha *ő/az*, és az *ő* megszólításaként – mintegy első lépésként, hogy az *ő*-ből/az-ból (ismét) *én* legyen – *te is van*.[14] Az *én*-hasadás *magja* – úgy tűnik – adott az öntudatra ébredésben. De fontos látnunk, hogy ez a szerkezet, mint az öntudat működésének egy (talán) lehetséges, és persze roppant vázlatos leírása még semmiféle magyarázatot nem ad a bűnre; ahogyan Tengelyi László figyelmeztet: a bűn „nem *ténye a világnak*, hanem *sorsfordulata világon-létünknek*” (251, a kiemelés eredeti). Mivel a bűn értelmezésekor eleve csak olyan lények történeteire, életeseményeire nyúlunk, akikről értelmet feltételezünk, tehát úgy képzeljük, rendelkeznek az értelmezés és a reflexió, a számvetés képességével, a vizsgálódás eredménye is csak egy lehetséges interpretáció lehet: egy valószínűsíthető leírás a sok közül, amelynek igazsága nem a világ tényeivel, hanem – töredékes és esetleges – emberi tapasztalatainkkal igazolható.

ennek ára van

Amikor Tengelyi bevezeti a bűn szerkezetét megnyitó kulcsfogalmat, a „sorseseeményt”, olyan kategóriát keres, amely egyszerre képes megragadni a bűn kint- és bent-lévőségét. Döntő fontosságú tehát, hogy a bűnfogalom összefoglaló értelmezése már eleve az *én* vagy a „kint” felől, pl. a *sors* oldaláról (mintegy *kozmológiai nézőpontból*, a narratívák kutatói talán azt mondanák: *a mindentudó elbeszélő* nézőpontjából) történik-e. Egyértelmű, hogy a fenomenológiai-hermeneutikai hagyományt követve Tengelyi a *bűn* meghatározásához^[15] az *énből* (az *én*-tapasztalatból) indul ki. Az *én* felől tekintve a „kint-lévő” a „nyíltan feltörő ellentmondás”, amely meglep (esetleg megráz, összetör), mert eddig szigorú értelemben „nem tudtam róla”, és nincs felette hatalmam.^[16] Szintén „kint-lévő” a bűnfogalom rögzítésében a rossznak az az adottsága, hogy a cselekvő a „sorsösszefüggésben” (valami „nagy történetben”, amelynek ő is szereplője) „készen találja”, tehát a rossz sorsszerűen történik vele. Ugyanakkor az ember – szabadsága révén – a rosszat belsővé teheti, elismerheti, de ennek ára van: szembekerül önmagával. Ez a *sorsfordulat*, melyet a könyv időnként *peripeteiának* is nevez (pl. 237). A *peripeteia* Arisztotelész *Poétikájában* a tragédia egyik alapvető szerkezeti eleme,^[17] és ez ismét figyelmeztet, hogy a sorsfordulat ábrázolásának kitüntetett helye a dráma, legalábbis bizonyos műfajai. (A shakespeare-i tragédiákban a sorsfordulatok jelzői gyakran monológok, amikor a cselekmény folyása megáll, és a főhős a helyzetére reflektál). Az ember azonban nem időzhet fordulatok pillanataiban: élnie kell az életét, folytatni létét; az események visszarántják a „sors folyásába”, a világ dolgai közé, az „itt-létbe”, hiszen mindannyian időben élünk. Személyes kataklizmaként átéljük a bűn ellentmondását, a visszailleszkedés során aztán saját sorsunkra, sőt az „emberi sorsra” is ráismerhetünk. A „ki-ki a saját sorsára ismer” megállapításban a bűn, az *énből* megint „kifelé”, a „sors irányába” tart, de a bűn most már átélt tapasztalat, és nem a „felmentés”, a „felelősség alóli kibújás”, hanem a „sorsközösség” felé veszi útját. De ahogy a „saját sors” betagozódik az időbe, s ezáltal az *általános emberi sorsba*, úgy válik az *én bűnöm* egyszerűen bűnné, külsővé, a Rosszá, ami fölött már nincs hatalmam.

Tengelyi László a „külsőt és belsőt” egyaránt tartalmazó *sorseseemény* fogalmának értelmezésére nehezen választhatott volna szerencsésebb példát – legalábbis Shakespeare-ből –, mint Richárd első monológját, és annak híres sorát: „*I am determined to prove a villain*” („úgy döntöttem, hogy gazember leszek”). De a *determined* itt azt is jelentheti: ’valami (pl. a sors) determinál, mintegy predesztinál arra, hogy gazember legyek’. Ahogy Antony Hammond, a darab szerkesztője a második *Arden Shakespeare* sorozatban fogalmaz: „az ige szenvedő szerkezetben is olvasható, s akkor azt implikálja, hogy Richárd szerepét a gondviselés, a sors határozta meg.”[18] Tehát már Richárd első monológbeli sora is egyszerre mutatja a „gonosz elszánt tevőjeként” és a sors játékszereként, tulajdonképpen már itt felsejlik, hogy a bűn-modell felől tekintve akarva-akaratlan szemben áll önmagával. A kétértelműségben már ekkor ott lapul a sorseseemény kettőssége: egyszerre ad számot arról, hogy a bűn kívülről érkező sors és személyes felelősség kérdése.

szélesebb távlat

Ha ez a kétértelműség figyelmünk középpontjában marad, élesen kirajzolódik, Richárd monológja mennyire a kettősségek, az ellentétek szerkezeteire feszített: nemcsak „York napsütése” áll szemben a „napon nézett árnyal”, hanem „rosszkedvünk tele” a „tündöklő nyárral”, a „vad riadók” a „víg vacsorákkal”, a szerelem a gasszággal és így tovább. Ezt az egyszerű olvasó vagy néző, sőt az irodalomtudós minden sorseseemény-fogalom nélkül is észreveheti, de az ellentétek a sorseseemény-fogalommal a háttérben (annak „napsütésében”) sokkal szélesebb távlatba kerülnek. Jelentéstöbbletet kínál az ellentétek értelmezésében. Hiszen a szöveget olvashatom már úgy is, hogy a költői képekben – mintegy látható, plasztikus formában – a filozófiai fogalomban rejlő kettősség, kétértelműség tér újra meg újra vissza.

minden elgondolható jövő

Ha a drámaértelmező úgy dönt, hogy a „kezdet excesszusában” megragadott *időbeli*, temporális kettősséget is megkeresi a darabban, további érdekes szövegösszefüggésekre bukkanhat. Emlékszünk: a kezdet excesszusa, a bűnhöz tapadó tett „rossz-jellege” utólag ismerhető fel. Ezért a tett mintegy „kétszer van jelen”: amikor elkövettem, de nem tudtam, hogy bűn, és amikor a jelenben, a *most*-ban szembenézek vele, újra szerepeltetem, és *bűnként* azonosítom, bűnnek ismerem el: mintegy az *akkori* tettemet *most* „cselekszem meg”, de már *bűnként*. Ilyen értelemben a tett a múltban – legalábbis mint bűn – „sohasem történt meg”. A *III. Richárd* IV. felvonásának 4. jelenetében Richárd a rövid ideig uralkodó IV. Edwárd özvegyétől, Erzsébettől megkéri szintén Erzsébet nevű lányának kezét (Lady Anne, akit a darab elején olyan nagy sikerrel csábított el, ekkor már nem él). A lánykérés ezúttal csúfos kudarcba fullad, és Erzsébet a jelenet vége felé – szarkasztikusan – megkérdezi az esküdöző Richárdot: „What can’st thou swear by now?”, azaz: „Mire tudsz most esküdni?”[19]. Richárd: „The time to come”: „arra az időre, ami még jönni fog”, azaz: a jövőre.[20] Erzsébet: „That thou hast wronged in the time o’erpast”, de ez a mondat bonyolultabb jelentésű Vas István fordításánál: „Azt [a jövőt] tönkretetted már a múlt időkben” (4.4.388). Szó szerint: ’te ezt már rosszá tetted, megrosszítottad, megbecstelenítetted az eltelt időben’[21]. Antony Hammond jegyzetét is segítségül híva: „mivel szörnyű tetteket követtél el a múltban, ezek hatása már eleve tönkretett, előzetesen bűnné változtatott minden időt, ami egyáltalán eljöhét; tönkre tette, ’rosszá tette’ minden tetteidet, ami az időben megtörténhet”. Ha ehhez hozzávesszük, hogy Richárd első monológjában – többek között – úgy mutatkozik be, mint akit „saját ideje előtt, szinte csak félig ’elkészítve’, alig ’megalkotva’ küldtek ebbe a lélegző (élő) világba” („sent before my time / Into this breathing world scarce half made up”; Vas István: „Ki torzult, félig-kész, s idő előtt / Küldtettem el e lélegző világba” [1.1.20-21]), a bűn és az idő viszonyának igen különleges ábrázolásmódját látjuk. Mintha Erzsébet azt a múlttra vonatkozó időszerkezetet, amelyet a „kezdet excesszusában” ismertünk fel, a jövőre, méghozzá – talán valami átokként, örökös sorsként – minden elgondolható jövőre is kiterjesztené.

Értelme körülbelül ez: *akármilyen teszel, örökké megrögzött bűnöző maradsz. De nemcsak abban az értelemben, hogy újabb bűnöket követsz el, hanem már minden lehetséges tettekre, minden jövőbeli bűnnel való szembenézésedre is kiterjed bűneid szörnyű hatása. Már minden bűnt elkövettél, méghozzá azelőtt, hogy még bármely tette a jövőben megtörténhetett volna. Ördögi körben fogsz mozogni, „közlekedni”: a jelen visszaküld a múltba, de egyszerre küld a jövőbe is, hogy ismét a múltban találjad magad, s a jövőben már éppúgy eleve megtörtént minden gonoszságod, ahogy a jelenben rádöbbsz, hogy minden múltbeli tette bűn volt. Igen, igazad volt, amikor azt mondtad magadról, „félig elkészített”, saját időd előtti vagy, csak mélyebben igaz, mint*

gondoltad. Mert mindig „előtti” és „utáni” leszel: meg akarod előzni magad, „előbb” akarsz érkezni, mint a bűnöd, és mindig csak bűn „utániként” találod önmagad; akárhány példányban akarsz létezni, hogy kifogj az időn, mindig „késő” leszel, akármilyen „korán”, „idő előtt” indulsz útnak. „Jókor” kelhetsz, mégis mindig rosszkor érkezel, még felkelésed is – utólag „rossz”-nak – bizonyul. Mintha Erzsébet szavai – Richárd korai monológjának háttérében – a bűnbe zártság állapotát jelenítenék meg, ahonnan nincs kiút. Richárd – nem pusztán reflexióként megélt, hanem „felelősségének terhére” (259) vállalt – szembenézése, szembekerülése önmagával Erzsébet – talán költői túlzása – szerint azért nem lehetséges, mert Richárdtól már elvétetett a jövő is. Richárd példájából úgy tűnik, a szabadság jegyében elhatározott szembenézésre csak akkor van mód, ha feltételezzük: az embernek még „tisztá”, azaz a bűntől már nem eleve mocskos jövője van; még joggal remélhet valami változást.

Innen, ha akarunk, még tovább léphetünk, s a filozófus fogalmai mentén arra is felfigyelhetünk, a *III. Richárd*-ban milyen sokszor fordul elő a „már” és a „még” (*already* és *still*) az „előbb” és „utóbb” (*before* és *after*) szó; ezeket a dráma egyik szerkezeti elemeként is azonosíthatjuk. Ennek kibontása helyett azonban egy pillantást kell vetnünk a másik Shakespeare-hősre, akit Tengelyi épp csak megemlít: Macbethre.

saját történet

Macbeth és *III. Richárd* összehasonlítása a Shakespeare-tudomány nagy fejezete: szinte alig van olyan – elsősorban – *Macbeth*-elemzés, amely az angol király figurájában ne a skót uralkodó korai változatát [22] látná. De több különbség van köztük, mint hasonlóság. [23] Mindketten pontosan tudják, hogy amit elkövetnek, az rossz, bűn, s nemcsak hétköznapi, morális tekintetben (a törvény előtt), hanem metafizikai dimenziókban is. Csakhogy Richárd a „rossz elszánt tevőjeként” minden következményre úgy gondol, mint ami a saját előbbre jutását (királyi mivoltát) segíti: jól megtanulta a történelmet és meglovagolja, önmagát cselekvő részesnek tekinti; számít, kiszámít, csapdát állít, s csak a darab végén döbben rá, hogy léte alapjaiban rendült meg. Macbeth már a kezdet kezdetén érzi, a cselekmény a földön túlról, valamiféle természetfölötti erő akaratából indul; számára a történelem eleve drámai, kiszámíthatatlan fordulatokkal, és saját története egyre inkább vízióktól terhes, álomúzó rémdrámaként telepszik rá. [24] Richárd mindig a hatalomra törő, lehető legcélravezetőbb utat keresi; Macbethre *rátalál* saját története, amelyben egyre nehezebben tájékozódik, s kétségbeesetten igyekszik kifürkészni a természetfölöttit, melyet számára leginkább a *vészlénnyek* (a boszorkányok) testesítenek meg; fel akarja mérni a „varázskör” [25] határait; száguldani kezd, hogy kifogjon az ismeretlen erőn, sőt megpróbálja megelőzni azt. Richárd is, Macbeth is kézzelfogható személyeket akarnak legyőzni, eleinte sikerrel: Richárdnak – Clarence-en, majd Lady Anne-en kezdve – összesen tizenegy áldozata van, és csak ekkor kerül szembe a meggyilkoltak szellemeivel és önmagával. Macbeth először „vérgőzfürdőben” (vö. 1.2.45) a lázadó skótokkal és a norvégokkal csatázik, azután következik Duncan, Banquo és Macduff családjának meggyilkolása, s végül az ifjú Siward az utolsó, akit – ezúttal nyílt színen – sikerül megölnie. De Macbeth már a *fő tett*, a Duncan elleni merénylet előtt figyelmezteti önmagát, [26] igyekszik felmérni minden egyes tettének indítékait és lehetséges következményeit, Banquo szelleme pedig – a fegyvertárs és legjobb barát meggyilkolása után és majdnem pontosan a darab középpontjában – szinte rögtön megjelenik neki.

egymásért követik el

Macbethhez a kísértés kívülről érkezik, a vészlénnyek képében, de a kérdésre, hol van a „rossz”, a „gonosz”, a bűn végső „eredete”, a drámai szöveg sehol sem ad egyértelmű választ. Mindvégig nyitott marad, hogy a három, már önmagában is sok jelentésű *boszorkány* Macbeth legbelső vágyainak kivetülése-e, vagy végzetszerű, akár párkáknak, normának is tekinthető, a főhős sorsát eleve eldöntő lényekről van szó. A kettősség így a gyilkosságokra is érvényes. Macbeth már a darab kezdetén szembekerül önmagával; retteg, vacog és szenved az eléje toluló rémesebbnél rémesebb képektől. Tragédiájának sajátossága, hogy egyszerre aktív cselekvő „belül”, és önmagára reflektáló gondolkodó – „kívül” a tettein. Richárd sokáig rezzenéstelenül teremti az iszonyatot, és hatalmas szörnyeteggé növi ki magát; Macbethtől teljesen sohasem idegenedünk el, és – mint Stephen Booth találóan megjegyezte – ő Shakespeare egyetlen tragikus hőse, aki a „mi méretünk”. [27] Richárd annyira tele van önmagával, hogy csupán a végcélt látja, és a darab végéig nem marad „hely”, hogy ott „megvetve lábát” visszatekintszen önmagára. De rettenetesen csalódik, amikor kiderül: bár király lett, a trón mégis üres, s mindenki elpártol tőle; hiába nyeri el Lady Anne-t, mégis mindvégig egyedül van; Richárd csak mint asszonycsábító lép fel előttünk, sohasem látjuk mint férjet. Macbeth első dolga, hogy a vészlénnyek megjelenéséről beszámoljon Lady

Macbethnek, és elsősorban azért megy bele a véres játékba, mert akit a legjobban szeret, s akiről tudja, hogy a legjobban szereti: a felesége, ugyanarra a nyilvánvalóan gonosz tette bízta, amit saját ambíciói súgnak neki, és ami – legalábbis az ő értelmezésében – következhet a vélszények homályos, földöntúli jóslataiból. Ami nem jelenti, hogy Lady Macbeth lenne a negyedik vélszény; fontos, hogy a *Macbeth*-ben a gyilkosság a szerelem boldogságában, már-már extázisában fog. Lady Macbeth fohása a sötét erőkhöz[28] – amiről sohasem derül ki, meghallgatásra talált-e – inkább azt mutatja: akár nőiségéből is kivetkőzik, még a csecsemőgyilkosságot, sőt a kárhozatot is vállalná, hogy ahhoz segítse nagyszerű férjét, amit Macbeth megérdemel, s ami a Lady szerint elsősorban férjének fontos. Ahogyan Macbeth is úgy gondolja: főleg felesége vágya, hogy királyné legyen; egymásért követik el *együtt* a többszörösen szörnyű bűnt: egy védtelen öregembert, királyukat, rokonukat és házuk vendégét álmában leszúrják. Figyelemreméltó, ki mikor kezd önmagáról harmadik személyben beszélni: Richárd – mint Tengelyi idézte – csupán a darab végén, közvetlenül az álomszerű szellemjárás után, a bosworthfieldi csata előtt, s még ekkor is túlsúlyban van az egyes szám első személy:

Kitől félek? Magamtól? Itt nincsen más:

Én és én; Richárd szereti Richárdot.

Gyilkos van itt? Nem. De igen: az vagyok.

Hát menekülj! Mi? Saját magamtól?

Jó ok van rá... hogy ne hogy bosszút álljak?

Mi, én magam énrajtam? Jaj, szeretem

Magam. Miért? Talán valami jóért,

Amit én tettem magammal? Nem, nem,

Valójában gyűlölöm magamat,

Mert gyűlöletes dolgokat tettem,

Én egyedül, én. Gazember vagyok.

Nem, dehogy, hazudtam, nem vagyok!

Bolond, mondj csak szépeket magadról!

Bolond, ne hízelegj! (5.3. 183–193)[29].

Önszembesítő sorok, de egyszerű megállapítások, kérdések, felkiáltások („Richárd szereti Richárdot”, „Mi? Saját magamtól?” „hazudtam, nem vagyok!”) zaklatott sorozata.[30] Amikor Macbeth először beszél egyes szám harmadik személyben magáról, közvetlenül Duncan meggyilkolása után, a merénylet másik fő áldozata maga az álom, amelyet olyan sorok jelenítenek meg, amelyek egyszerre drámaiak és líraiak:

Hallottam, valaki azt kiáltja: „Ne aludj

Tovább, Macbeth álmot öl”, az ártatlan

Álmot, mely kisimítja a ráncokat

A gondok zubbonyán, a mély álmot,

Mely elveszi minden nap életét,

Őrlődés gyógyfürdője, megrongált

Elme balzsama, tápláló éltetőnk,

A főfogás a természet asztalán. (2.2.48–55)[31]

Richárdnál a szembenézés Richárddal – bár az egyéni akarat és sorsszerűség kettőssége felsejlik már az első sorokban – elsősorban végeredmény; Macbeth esetében az összeütközés önmagával maga a dráma.

Richárd példáját Tengelyi „gondolatkísérlet”-nek nevezi (251), és így a „sorsfordulatokról szóló okfejtés” során először van lehetőség, hogy a „bűntapasztalatot eleven valójában *magunk előtt lássuk.*” (250) „Eddig egy sajátos ’fenomenológiai konstrukció’ kidolgozásán fáradoztunk” – írja –, „egy enigma ’hermeneutikai vázát’ próbáltuk fölépíteni. A gonosztevő [...] drámájában azonban mindannak *fölmutattható* ’nyomára’ bukkanunk, amiről eddig csak szó esett.” (250, a kiemelések eredetiek). Milyen tanulságok adódnak ebből filozófia és irodalom viszonyára nézve?

Tengelyi László nem a *III. Richárd* (és különösen nem a *Macbeth*) elemzésére vállalkozik, de Richárd története nem is pusztán irodalmi illusztráció: Richárd sorsa, mondatai egy fenomenológiai-hermeneutikai és a bűn vizsgálatának szempontjából sarkalatos belátáshoz segíti a filozófust. Lényegbe találóan és heurisztikusan talál

rá Tengelyi a filozófiai megközelítés új elemére. Ahogyan későbbi munkáiban Proust és Thomas Mann regényeit[32], vagy már a *Bűn*-könyvben Szophoklész drámáit is (pl. 238) bevonja vizsgálódásaiba. És nem a szerzők tekintélye, presztízse miatt van szüksége az irodalomra, hanem – most Richárd történeténél maradva – a shakespeare-i szöveg, a megfogalmazás, a tényleges „nyelvi formák” (251) lendítik tovább.

hol húzódik a határ

Mindebből nem következik, hogy az irodalom többet tud, mélyebb, mint a filozófia. Más. Ricoeur kijelenti: „a létezés tragikus látásmódja a színpadi játékban ábrázolható ugyan, a gondolkodás számára azonban egy határon túl hozzáférhetetlen” (idézi Tengelyi, 187). Jó lenne *tudni*, pontosan hol húzódik a határ, és hogy a jelentéstöbbletet, amely a gondolkodás számára nem hozzáférhető, mivel és hogyan érzékeljük. Ha ugyanis Ricoeurnek igaza van, olyan helyzetben vagyunk, amelyből nemigen van kiút. Hiszen a határ pontosan annak mértékében képződik újra, tolódik tovább és tovább, amilyen mértékben a gondolkodás egyre messzebbre jut, bármekkora területet hódítson is meg. Ráadásul nemcsak a színpadon eljátszott tragédiáról mondható el, hogy a „jelentése (fogalmilag) kimeríthetetlen”, hanem bármilyen valódi műalkotásról, sőt fontosabb emberi jelenségről is, de hogy mi számít valódinak vagy fontosabbnak, megint nehezen megválaszolható. Tengelyi fogalmilag közelít Richárd történetéhez, így rögzíti a bűnjelenséget, s ezt a drámai-költői szöveg szövetéből, feltűnő nyelvi megnyilvánulások elemzéséből „vonja ki”. Nem alkot „elméletet” filozófia és irodalom viszonyáról, nem állítja szembe egyiket a másikkal, nem foglalkozik azzal, vajon „riválisai-e” egymásnak pl. ismeretelméleti szempontból, vagy sem, hanem – nekem úgy tűnik – az irodalmi szöveget az *emberi tapasztalat* alaposan megválogatott, megtisztított, és főleg tömörítve megjelenített, sűrített – szó szerint „meg-alkotott” (szinte színpadi) *előadásának* tekinti. Valahogy úgy, ahogyan egy Shakespeare-dráma elolvasása vagy megtekintése felérhet több évnyi, az „élet forgatagában” szerzett, számtalan lényegtelen mozzanattal terhelt hétköznapi tapasztalattal. A tapasztalat pedig a fenomenológiai-hermeneutikai megközelítésnek is nyersanyaga. Tengelyi számára a kiinduló kérdés nem az, hogy a leírások milyen közegben, médiumban születtek. A főkérdés: vajon összehasonlíthatók-e, és ha úgy

döntöttem, igen (például mert úgy érzekelem, „témájuk” a vizsgálat tárgyaként azonosított jelenség: ugyanarról vagy hasonlóról szólnak), akkor a feladat, hogy fogalmilag minél pontosabban megragadjam értelmüket, jelentőségüket, jelentésüket. Mindeközben Tengelyi fenntartja a megjelenítések közegeinek önállóságát, mert a médiumok különbségeinek – és hasonlóságaiknak – érzékelése része az elemző fogalmi megragadásnak: irodalom és filozófia másságának a fogalmak kimunkálásában is „szóhoz kell jutnia”. Amit egy elvonatkoztatott, minél tömörebb megfogalmazással próbálunk megragadni emitt, azt amott (például egy valódi vagy képzeletbeli színpadon) „eleven valójában” (250) látjuk; amiről beszélünk, amire szavaink *vonatkoznak*, amit – a fogalmak tisztének, feladatának, dolgának megfelelően – inkább az elvontság általánosságában fogunk fel, az egyszerre egyediként, különlegesként megelevenedik, megszólal, cselekszik: „át-világ-ított”, a szó szoros értelmében *lát-lelet* lesz.

[1] Tengelyi László: *A bűn mint sorseseemény*, Budapest: Atlantisz Könyvkiadó (Medvetánc), 1992. A főszövegben (zárójelben megjelenő) oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak. Írásom rövidített változata az ELTE Filozófiai Intézetében rendezett Tengelyi László Emlékkonferencián hangzott el, 2015. március 20-án. Az írás címe Shakespeare III. Richárdjából származik.

[2] Vö. Moritz Schlick, „What is the Aim of Ethics?” [1930], ford.: David Rynin, In: *Logical Positivism*, szerk.: A. J. Auer, Glencoe: Free Press, 1960, pp. 247–263.

[3] Vö. „Ami pedig a bűn *formális* fogalmát illeti, annak megalkotásához valóban nem maradt a kezünkben egyéb, mint a rosszban rejlő ellentmondás” (253, a kiemelés eredeti).

[4] Ahogy Woland mondja Lévi Máténak *A Mester és Margarita* vége felé: „Megmondom, miben van a hiba: a hanghordozásodban. Úgy ejtetted ki a szavakat, mintha nem ismernéd el az árnyékot, sem a gonoszsgót. De légy szíves egy pillanatig eltűnődni a kérdésen: mivé lenne az általad képviselt jó, ha nem volna gonosz, és hogyan festene a föld, ha eltűnne róla az árnyék?” (Mihail Bulgakov: *A Mester és Margarita*, ford.: Szöllősy Klára, Budapest: Európa Könyvkiadó [1969], 1998, p. 325).

[5] Vö. J. L. Austin: „A Plea for Excuses” in: Austin, *Philosophical Papers*, szerk.: James O. Urmson and Geoffrey J. Warnock, Oxford: At the Clarendon Press, 1961, pp. 123–152,

[6] A bejegyzéshez írt dátum tanúsága szerint 1916. május 8-án: „Gut und böse ist wesentlich nur das Ich, nicht die Welt” — „What is good and evil is essentially the I, not the world”, Ludwig Wittgenstein: *Notebooks 1914–1916*, szerk.: G. H. von Wright és G. E. M. Anscombe, német–angol kétnyelvű kiadás, ford.: G. E. Anscombe, Oxford: Basil Blackwell, 1969, p. 80. Ahol másképpen nem jelzem, a fordítás az enyém.

[7] Talán ebben az értelemben „nem történt meg” Jesua Ha-Nocri keresztre feszítése Bulgakov: *A Mester és Margaritájában*. Júdás meggyilkolásának éjjelén Pilátust látjuk a palotájában. Nehezen jön álom a szemére, de amikor elalszik, holdfény ösvényen jár, mellette kutyája és a „vándorfilozófus”, Jesua. Pilátus úgy gondolja: „Magától értetődik, hogy a halálos ítélet merő félreértésnek bizonyult: hiszen a filozófus – aki olyan képtelenségeket talált ki, mint azt, hogy mindenki jó – most ott lépked mellette, következképp életben van. Még rágondolni is szörnyű volt, hogy egy ilyen embert halálra lehet ítélni. Nem, ítélet nem volt! Kivégzés nem volt!” (Bulgakov, i. m., p. 287).

[8] A *beismerés*, *elismerés* ilyen értelmezése itt Stanley Cavell *acknowledgement* fogalmára támaszkodik; ez Cavell életművének egyik kulcskategóriája, már első könyvében is fontos szerepet tölt be: *Must We Mean What We Say? A Book of Essays*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976, I. különösen a „Knowing and Acknowledging” c. esszét, pp. 238–266.

[9] Vö. <https://www.sciencenews.org/article/kings-final-hours-told-his-mortal-remains>, elérve 2015. március 18.

[10] A legyőzetés „excesszusát” Shakespeare többször alkalmazza, ha valódi zsarnokról van szó: pl. Hamlet Claudius-t kétszer öli meg: először a mérgezett karddal döfi le, másodszor a mérgezett bort – ami Gertrúddal már végzett – itatja meg vele.

[11] Valahogy úgy, ahogy – Shakespeare korában is – bizonyos teológusok Júdás figuráját értelmezték: azért kellett árulóvá válnia, hogy végül Jézus meghaljon a kereszten, és megváltsa a világot. Richárd megítélésére nézve I. Antony Hammond kitűnő bevezetőjét a második Arden-sorozat III. *Richárd*-kiadásában (Antony Hammond, szerk. *The Arden Shakespeare: King Richard III*, London and New York: Methuen, 1981, pp. 73–97). Az angol idézetek is ebből a kiadásból valók.

[12] 1.1.25–27, Vas István fordításában; angolul: „[I] have no delight to pass away the time / Unless to spy my shadow in the sun / And descant on my own deformity”. A *spy* több mint „néz”: inkább: ’az árnyékom után kémkedek’, azt ’vizslán vizsgálom/kutatom’, és a *descant* akkor kb. azt jelentette: ’egy zenei harmóniával szemben hosszan énekel’, vagyis ’félreviszi pl. a kórust’. Ez a zenei metafora különös *harmóniában* van azzal, ahogy Richárd York „békeidejét” jellemezte: „ilyen fuvolázó békekorban” (1.1.24), s előtte: most a palotákban mindenki „fürgé lábakkal szökell [...] léha lantzenére” (1.1.13–14). Tehát nem annyira arról van szó, hogy Richárd csúfságát „maga magyarázza”, mert ezt mondja: „saját torzszülöttségemről más hangnemben énekelgetek”, s ezzel majd másokat is áthangolok, és lassan elhangolom a látszólagos harmóniát.

[13] Pl. vö. Macbeth híres sorával: „Life’s but a walking shadow, a poor player...” (5.5.23 [Sandra Clark és Pamela Mason (szerk.), *The Arden Shakespeare: Macbeth*, 3. sorozat; London: Bloomsbury, 2015, a *Macbeth*-ből származó angol idézetek mind ebből a kiadásból valók]), „Az élet csupán sétáló árny, egy nyavalyás / Színész” (William Shakespeare: *Macbeth*, fordította, jegyzetekkel és bevezetővel ellátta Kállay Géza, Budapest: Liget, 2014, http://www.grafium.hu/liget/ebook/kallay_macbeth/Macbeth-KallayG-Liget.pdf, p. 122; a *Macbeth*-ből magyarul végig ebből a kiadásból idézek).

[14] Mintha a fizikai tér három dimenziója az *én-te-ő/az* viszony lehető „*legszemélytelenebb*” formája volna, a *sors* pedig a „saját idő” *legszemélytelenebb* formája – de ez messze vezet. Az mindenesetre figyelemreméltó, hogy *negyedik nyelvtani-grammatikai személyt* csak metaforikusan tudunk elképzelni, ahogyan nemigen értjük, valójában mit jelent, ha valaki negyedik (vagy ötödik, hatodik stb.) dimenzióról beszél, ugyanakkor a három (grammatikai értelemben vett) személy minden élő nyelvben fellelhető.

[15] „A bűn sorseseemény; olyan tett tehát, amely sorsfordulatot idéz föl, és már maga is sorsszerűen játszódik le; e tett során a cselekvő a rosszat, melyet – ’eredendő szétválasztásként’, avagy ’eredendő megfordításként’ – a ’sorsösszefüggésben’ készen talál, szabadságának erejével és felelősségének terhére úgy tartja fenn, alakítja át vagy tetézi meg, hogy ezáltal önmagával szembekerül, miközben ebben az eleve meglévő, végül azonban nyíltan is föltörő ellentmondásban kényszerűen ’saját sorsára’ ismer” (259, a könyvben is végig dőlt betűvel).

[16] Tengelyi László a *Filozófia* című könyv [Boros Gábor (szerk.), Budapest: Akadémiai Kiadó, (2007), 2010] „Új fenomenológia Franciaországban” című fejezetében (pp. 1346–1371) a 20–21. század fordulóján bekövetkezett fenomenológiai fordulatról számol be. A fordulat lényege, hogy a fenomenológusok többsége azt az értelmi többletet keresi az emberi tapasztalatban, amely visszavezethetetlen az értelemadó tudat teljesítményére. Mintegy azt mondhatnánk, van olyan értelem, amely a tudatot is „meglepi”; vannak értelmek, amelyeknek a tudatban „semmi alapjuk” nem lehetett; mintha egy-egy értelem épp, hogy szembeszegülne a tudat értelemadó tevékenységével (vö. elsősorban: *Filozófia*, p. 1352). Úgy gondolom, amikor Tengelyi a bűn fogalmának kulcs-mozzanataként a hirtelen, meghökkentően feltörő *ellentmondást* jelöli meg, ami *sorsfordulatot* eredményez, ilyen spontán értelmet ismer föl. Ezért úgy tűnik, ő ezt a fenomenológiai *fordulatot* voltaképpen már 1993-ban – a *Bűn*-könyv megjelenésekor – megtette.

[17] „Váratlan fordulat (*peripeteia*): „a cselekedeteknek ellenkezőre váltása [...] a valószínűség vagy a szükségszerűség szerint – mint például az *Oidipusban* valaki megérkezővén azzal a szándékkal, hogy Oidipust megörvendezteti és megszabadítja anyjával kapcsolatos félelmétől azáltal, hogy megismertette, ki ő, épp az ellenkezőt tette” (Arisztotelész: *Poétika*, ford.: Ritoók Zsigmond, szerk. Bolonyai Gábor, Matúra Bölcsélet, Budapest: PannonKlett, 1987, 52a, p. 49).

[18] Vö. Antony Hammond, szerk.: *The Arden Shakespeare: King Richard III*, i. k., p. 127.

[19] Vas István: „Mire esküdhetsz?” (4.4.387)

[20] Vas István: „A jövő időre” (4.4.387)

[21] Talán így lehetne „mű”-fordítani: „Minden időt, ami telik s telhet / tönkre tettél”.

[22] A *III. Richárd* korai mű, vélhetően 1593 első felében keletkezett, a *Macbeth* a „négy nagytragédia” utolsó darabja, legvalószínűbb, hogy 1606 közepén készült.

[23] Kenneth Muir például így zárja összehasonlítását: „Richárd a gazember mint hős; Macbeth hős, aki gazemberré lesz” (Kenneth Muir (szerk.), *The Arden Shakespeare: Macbeth*, második sorozat, London: Methuen and Co. Ltd. (1962), 1979, p. liii.

[24] Vö. „Hogy ez a történet a földről túlról indul / Lehet, hogy jó, de hozhat bajt is...” (1.3.148–149).

[25] Vö. A három boszorkány együtt: „Állj, meghúztuk a varázskört.” (1.3.38).

[26] Pl. „A gondolat csak képzelet még, hogy öl / De úgy rázza létem állványzatát, / Hogy a cselekvés elméletekbe fordul / És van a semmi, és az sincs, ami van” (1.3. 157–160).

[27] Stephen Booth: *'King Lear', 'Macbeth', Indefinition and Tragedy*, New Haven: Yale University Press, 1983, p. 110.

[28] „Gyertek, sorsnak szolgáló szellemek, / Itt változtassatok át, / Ne számítson, hogy nőnek születtem. / A fejem búbjától a nagylábujjamig / Töltsön el a legriasztóbb kegyetlenség [...] Két mellemben a tej legyen erjedt epe...” (1.5.43–47; 53)

[29] Vas István fordításában: „Magamtól félek? Nincs itt senki más. / Kitől félek? Magamtól? Itt nincsen más / Én én vagyok, Richárd Richárd barátja. / Tán gyilkos van itt? Nem. Dehogynem: én. / Hát futni! Magamtól? Van okom erre: / Különbben bosszút állok. Magamon? / Szeretem magamat. Miért? Talán / A jóért, amit én tettem magammal? / Nem, sajnos nem. Gyűlölöm magamat / Minden elkövetett gaztettemért. / Gazember vagyok. Nem, nem! hazudok. / Kérkedj, bolond! – Ne hízelegj, bolond!”

[30] Géher István egyik egyetemi előadásában mondta erről a monológáról: „ez még csak merő tűzijáték”.

[31] Roppant érdekes, hogy a „négy nagytragédiában” ki mikor kezd önmagáról harmadik személyben beszélni: Hamlet és Othello csak a darab végén, Lear és Macbeth már a dráma elején (Lear a legkorábban).

[32] Pl. Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény*, Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 1998, pp. 13–14, 24–25, 31–32 stb.

kép | Magdalena Abakanowicz szobrai

Nyerges Gábor Ádám TÚLOLDAL

Szendi Nórának

*Bizonyos tekintetben átértünk a túloldalra, mondom eleve kurzívan, mert magamtól idézek, van ez így, mostanában gyakran, ez nem probléma, mivel (most a tiédre lesz szó, úgyhogy figyelj) egy bizonyos tekintetben már azt hiszem, van értelmem, ahogyan onnan látszom, és ahonnan hajlamos vagyok elhinni, hogy vannak barátságos tükröződést teremtő fényviszonyok és jótékonyabb beesési szögek. A túloldal meg nemcsak horizontális hivatkozás, hanem közhelyes szimbolikának is megfelelő alap, elvégre én is úgy lépdelek egy ideje, ahogy gyerekkoromban, idióta, karikatursztikus rajzfilmléptekkel, mint aki valóban, mindig valahol *ott* van, a szintén egyre rokonszenvesebb itt helyett. Ehhez persze szükséges, hogy tudat alatt, még az odaút során megjegyezzem a délelőtti (remélhetőleg csak kutya)szarokat, bízva a vártnál lassabb újratermelődésben, és így máshová pillantás nélkül is jegyzetelhessek neked, afféle szerelmi dolgokról, mint a fényviszonyok és beesési szögek, a gyerekkor rajzfilmszerű szökkenései, egyszerre megható és kínos, hogy, naná, észreveszed, meg az a közhelyes szimbolikával emlegetett bizonyos tekinteted, amiben valahogy bármilyen szögből és fényben, bármilyen eredetű szarokkal körülaknázva látszódnak is, ezután, úgy fest, már nincs létjogosultsága az amúgy is esetlen és rendes versbe nem illő szónak, hogy túloldal, mert most már minden itt van, minden, amit szeretek, azaz, mindent szeretek, ami itt van, mindegy, belezavarodtam (elnézést kérek), csak hát épp, mint egy idióta, hülye gyerekléptekkel bizonyos tekintetben valahol megyek, miközben oda se nézve, eleve kurzívan neked jegyzetelek, valami egyre barátságosabb és egyre rokonszenvesebb, örök ittlétben.*

Kardos Sándor HÓRUSZ PILLANTÁSA [2]

Természetesnek tűnik a gondolat, hogy – szemben a betűvetéssel vagy a szövegek értelmezésével – a képnézést nem kell tanulni. A természeti népek között végzett vizsgálatok mégis arra mutatnak, hogy a legegyszerűbb képeken látható dolgokat sem olyan könnyű felismerni. Róheim Géza írta le a jelenséget, hogy az ausztrál őslakosok a közvetlen környezetükben élő állatok fényképeit sem ismerték fel. Először a részleteket vették észre – „Ez itt egy láb... Ez itt egy szem...” –, és így mintegy negyvenöt perc alatt jöttek rá, hogy a kép egy általuk jól ismert állatot ábrázol. A kisgyerekek sokkal gyorsabbak voltak, ők húsz perc alatt összerakták a képet. Azt már Frasertől tudjuk, hogy a profilból készült fotók alanyait még akkor sem ismerték fel, ha a képen szereplő emberekkel egyébként közvetlen kapcsolatban álltak. Amikor pedig életnagyságban látták egy elefánt képét, az őslakosok bementek a vetítővászon mögé, és ott keresték az állatot.

könyvműveltség

Dr. Laws nyaszaföldi misszionárius, aki kutya és ökör fényképével próbálkozott, Róheimhez hasonló eredményre

jutott. Viszont az előbbinek sikerült levonnia egy nagyon elgondolkodtató következtetést: mikor az ember először *lát* egy képet, akkor kezdődik a „könyvműveltsége”. Fölöttébb érdekes, hogy a „könyvműveltséget” ő a képhez köti, és nem a betűhöz.

Magam is átéltem hasonló helyzetet a fénykép értelmezésével kapcsolatban, a 21. században, civilizált környezetben. Izraelben, ahogy az ember lefelé halad Jeruzsálem felől a Holt-tengerhez, hatalmas tábla hirdeti egy sziklán a tengerszint helyét. Állandóan itt tartózkodik egy beduin férfi díszesen felszerszámozott tevéjével, amin a turisták fényképezkedhetnek, nála meg mellesleg kézi készítésű ékszereket is vásárolhatnak. Egy alkalommal, mikor arra jártam, készítettem néhány fotót a tevéről és a beduinról. Megígértem, hogy egyszer majd hozok a képekből ajándékot. Nagyjából fél év múlva diadalittasan szálltam ki az autóból egy csodálatosan kidolgozott 30 x 40 cm-es színes kópiával a kezemben. Nemeskeblűségemtől meghatottan szóltam:

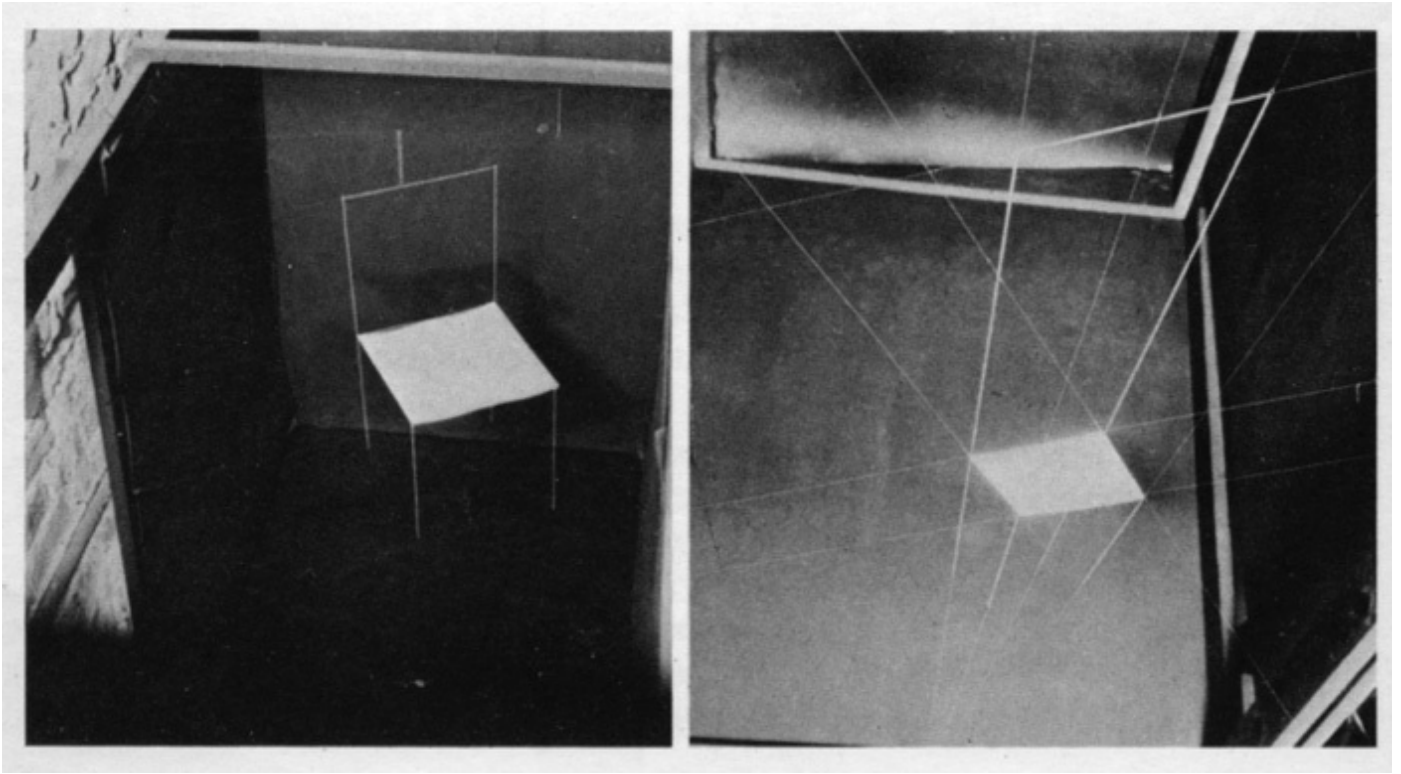
- Látod, megígértem, elhoztam a képet.
- De hát ez a kép rossz! – mondta a beduin.
- Mi az, hogy rossz? – kérdeztem dühtől fuldokolva.
- Kettéfűrészelte a tevémet!

És tényleg. Én észre sem vettem, de a tevé hátsó része a képen kívül volt. Kompozíciós és technikai szempontból maga Arisztotelész sem talált volna kivetni valót a képen, ez az ember azonban úgy élte meg a helyzetet, hogy én elvágtam az állatot, és mélyen meg volt sértve. Valószínűleg jogosan.

belül és kívül

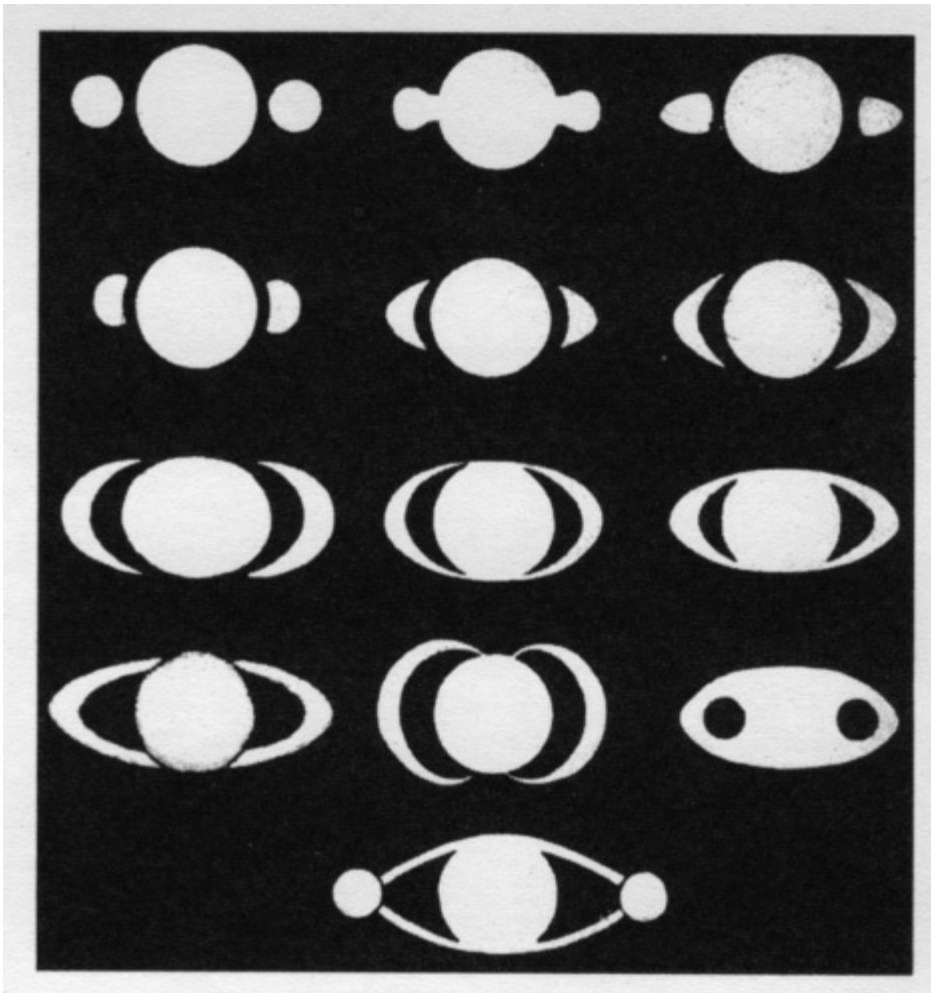
Meg kell állapítanunk, hogy a képek bizony paradox tárgyak, mert egészen más a tárgyak látása és a tárgyak képének látása. A világon csak egyetlen kép létezik, amelynek nincs kettős hatása, ez pedig az ideghártyán megjelenő kép, hiszen ez nem tartozik a tudat hatalma alá. Valószínűleg ezért nevezi Helmholtz az érzékelést „tudattalan következtetésnek” (Gregory R.: *i. m.* 29. o.), s bár az inger a test felületén, jelen esetben az ideghártyán kezdődik, mégis a testtől távol elhelyezkedő dolgokról kapunk információkat. A tárgy látásával kapcsolatban soha nincs kettős érzésünk, de a tárgy képének látásakor igen. Ha képet nézünk, az lehet a benyomásunk, hogy egyszerre vagyunk a képen belül és kívül. Mintha a kép felületén lebegnénk, és néha egyet-kettőt előre lépnénk, hogy jobban belekerüljünk a képbe, néha hátra, hogy jobban szemrevételezhessük. Akárcsak a régi kínai novellában, amelyben a fiatal és az öreg szerzetes a kolostor folyosóján állnak, és egy freskót néznek. A fiatal szerzetesre nagy hatással van egy leány képe, bekerül a freskó világába, majd amikor ismét a folyosón találja magát a kép előtt, azt látja, hogy a lány csecsemőt tart a karján, és már nem a leányok, hanem az asszonyok hajviseletét hordja. Csodálkozva kérdi az öregtől, hogyan lehetséges ez. A válasz: honnan tudhatná ezt egy buta, vén szerzetes.

Ahhoz, hogy akár szóban, akár képben beszélni tudjunk egymással, közös perceptuális hipotézisekkel kell rendelkezünk. Sem a beszélt nyelv, sem a képi nyelv nem működik megfelelően egyszeri, egyedi esetek számára, különleges nyelv pedig csak ott tud kialakulni, ahol hiányoznak a mindennapi tárgyak és hipotéziseik. Különleges nyelv alakult ki például a számítógép világában, idővel azonban ott is megjelent a hipotézisek rendszere – bár ez nem a mi világunkon és a mi tárgyainkon alapszik. A tárgyhipotézis fogalmát R. L. Gregory nyomán használom. Az emberi agy mindig ezt keresi a látványban. Ha nincs tárgyhipotézisünk, valószínűleg eltévedünk a látott képben, és fel sem ismerünk bizonyos elemeket.

Ames-féle szék

Jó alapot nyújt a bizonyításhoz az Ames-féle szék. Ames amerikai pszichológus volt, aki kísérletei segítségével az emberi percepció határait kutatta. Az Ames-féle szék fekete háttér előtt, a levegőben kifeszített fehér rudakból álló kompozíció. Ezer és ezer percepció lehetőségünk van ebben a helyzetben, de mi egyiket sem jegyezzük meg: csak azt látjuk, amiről tárgyhipotézissel rendelkezünk. Ha behunyjuk a szemünket, és le akarjuk írni, hogy a látott drótok és fehér rudak hogyan helyezkednek el, nem emlékszünk rá. De ha odakerülünk a tér egyetlen pontjához, ahonnan a szabálytalan vonalakból összeáll a szék képe, azonnal dekódoljuk a formát, mert tárgyhipotézissel rendelkezünk. Számptalan percepció lehetőségünk van ebben a térben, de az agyunk kiválasztja a legkézenfekvőbbet.

Christian Huygens rajzai

A tárgyhipotézis jelentőségének egyik legérdekesebb valóságos példája a Szaturnusz gyűrűjével kapcsolatos. Már Galileo Galilei is, aki 1 hüvelykes (2,54 cm) apertúrájú távcsövet használt, sokat gondolkodott a Szaturnusz megfejthetetlen formáján. Később Christian Huygens holland tudós próbálta lerajzolni a bolygó alakját, de nem látta helyesen, mert nem tudta, hogy a Szaturnuszt gyűrű veszi körül. A gyűrű képzete nélkül nem állt rendelkezésre megfelelő tárgyhipotézis, ezért különböző rajzokat készített aszerint, hogy milyen irányból látta az égitestet. Huygens végül megfejtette a titkot, és megállapította, hogy a bolygót vékony, lapos gyűrű veszi körül, amely sehol sem érintkezik vele.

a valósnál szabályosabb

Nagy valószínűséggel a művészek is tárgyhipotéziseiket hívják elő műveikben, de ezek nem rendelkezhetnek mélységi információkkal, mert bárhol, bármilyen távolságban előfordulhatnak, és az adott pillanatban érzékelés útján kell megállapítani a pontos helyüket. Lehetséges, hogy ezzel függ össze a perspektíva késői megjelenése. Ahhoz képest, hogy a festészetben Leonardo foglalta össze először a perspektíva alaptörvényeit (bár ezeket már valamivel korábban is használták), az építészet az ókor óta alkalmaz távlattani törvényeket, hogy hamis perspektívával a valósnál szabályosabb érzetet keltsen.

Közismert példa az antik oszlopok hordó alakú megformázása, valamint hogy az oszlopok távolsága egymástól nagyobb a széleken, mint középen. Az Akropolisz lépcsői íveltek voltak, mert az emberi szem ettől látta őket egyenesnek. Remek példa Giotto a firenzei Dóm melletti Campanilája is, melyet a mester negatív perspektívára tervezett, vagyis úgy, hogy az épület minden oldala kissé kifelé dőljön. Így a torony rendkívül stabilnak, egyenesnek tűnt, amivel méltán reprezentálta a város szellemét.

A Giotto által tervezett harangtorony Firenzében

Érdekes, hogy amilyen későn jelentkezik a perspektíva, olyan hamar el is enyészik. A modern művészet alig érzi hiányát, és ez is arra mutat, hogy a művészetben valóban a tárgyhipotézisek kerülnek felszínre. A tárgyak viszonyában fontosabb a szellemi, mint a térbeli kapcsolat. Az érzeteink megcsalhatnak minket, és nem aszerint fogunk cselekedni, amit látunk, hanem aszerint, amit hiszünk.

A technikai művészetek esetében viszont a térszerkezet és a perspektíva adott és kikerülhetetlen. Nekünk, operatőröknek így kell a művészi kérdéseket megoldanunk.

Minden operatőr szeret fényképezni, legalábbis nagyra becsüli a fotográfiát. De akármilyen tekintélyes szakember valaki, nem képes megmondani egy jó fényképről, hogy miért jó. Ilyenkor a kép arányait elemezzük, minden részletnek megpróbálunk jelentést tulajdonítani, mégis nagyon ritkán sikerül az alkotó szándékát felfedni. Vajon miért ilyen titokzatos a szándék egy ilyen egyszerű, gombnyomással létrehozott műalkotásnál?

Hermann Imrénél, a híres pszichoanalitikusnál olvastam: „Az utcán megyek és gondolatok kergetőznek bennem. Egy orvosra gondolok, aki így meg így viselkedett valakivel szemben, talán nem is először, amint azt éppen egy órával ezelőtt megtudtam, nem is érttem, hogy ez az X.Y. hogyan lehet orvos. Miközben ezen töprengök, egyszer csak egy szállítókosci bukkan fel az úttesten ellentétes irányból. A kocsi oldalán ott a felírás: X.Y. kereskedő. Ha ez álom lett volna, értelme napnál is világosabb lenne: X.Y. már nem is orvos, hanem kereskedő, de nem álom volt, hanem

valóság és én a kocsiól függetlenül gondoltam X-re, viszont a kocsi is tőlem függetlenül ment a maga útján.” (Hermann, 1995, 139. o.)

pokolian vonz

Lehet, hogy különösnek tűnik, de amikor ezt olvastam, első gondolatom az volt: igen, pontosan ez a fotográfia. „Ellentétes irányból” jön a fotográfia témája, pedig a problematika már jól körvonalazhatóan megvan az én belső világomban. A látható tér bizonyos szegmensében felismerem azokat az arányokat, emberi gesztusokat, amik egyetlen pillanatra összeállnak, és tükrözik a lelkemben felépülő struktúrát és érzéseket. A pillanat törtrésze alatt megállapítom, hogy ez az. Nincs gondolkodás, nincs mérlegelés, csak pokolian vonz, mert egy egészen más közegben, a látható világban ismerem magamra. A tükörképemet látom. Gyorsan emelem a gépet, és csatt! Valószínűleg később sem értem a titokzatos tükörkép útját, de utólag is tetszik. Ezért aztán, ha esetleg meghívják előadást tartani a munkásságáról, a legtöbb fényképész maga sem tudja megmagyarázni a saját képét. Lehetetlen is átlátni, hiszen az indíték szinte felismerhetetlenül összetett, félig-meddig mentes a tudat ellenőrzésétől. Hasonló ez az álomhoz, ahol maga az álom nem jelent semmi mást, mint önmagát, mégis nyomasztóbb lehet, mint az élet, mi pedig elszántan kutatjuk az okát vagy magyarázatát. Felmerülhet még értelmező hasonlatként Platón barlangja, ahol a táncoló lángok fényében alig felismerhető vagy meghatározhatatlan formák villóznak a falon: vagy ráérzünk az eredetükre, vagy nem. De mindenképpen végtelenül érdekesek, és varázslatos erővel kötik le képzeletünket.

A fotó az egyetlen művészeti ág, amelyikben a kép létrehozását nem feltétlenül előzi meg konkrét tervezés. Egy regény, festmény vagy zenemű nem jöhet létre előzetes koncepció nélkül. Lehet, hogy csak az alkotás folyamatában realizálódik, de mindenképpen létrejön. Egy adott fotó létrejöttét megelőzően egész életünk folyamatos felkészülés. Nincs ez másképp a többi művészet területén sem, de a fotográfia esetében mintha egységesen készülnénk az összes létrejöheto műre.

rettenetesen bonyolult

Teljesen egyedülálló a pillanat, ami alatt fel kell ismernünk, hogy a valóság egy kimetszett darabjával képesek vagyunk kifejezni magunkat. Az igazán nagy fotográfiák esetében a képelemek csak néhány másodpercig állnak együtt a valóságban. Ehhez az egyedi pillanathoz rettenetesen bonyolult, személyesen és szakmailag is kiértelt elemek, emberi archoz fűződő viszonyunk, a fotográfiáról kialakított elképzeléseink és emlékezetes kompozíciók adódnak. De nem is merek továbbmenni, mert félek, olyan ingoványos talajra érkezem, ahol csak elsülyedni lehet.

Aki fotózásra adja a fejét, biztosan már kiskorában megfigyeli, hogy a levesben és a tányér szélén másképp tükröződik a színes lámpa. Megragadják a transzparencia, a tükröződés és az árnyjáték lehetőségei, és minden azért az egy pillanatot rakódik egymásra, amit majd megörökít.

pillanatnyi találkozás

Vancsó Zoltán néhány fotóján szeretném megmutatni, mi minden gondolható olyan képekről, amelyek annak a bizonyos pillanatnyi találkozásnak köszönhetik létüket. A fotográfusról érdemes tudni, hogy képeit a világ legkülönbözőbb országaiban készítette, de soha nem tudjuk, hol. Nem azért ment oda, hogy megmutassa nekünk az idegen országot. Az egész bolygón a találkozást kutatja. Azokat a pillanatot keresi, azzal a különös látvánnyal, amiben felismeri önmagát.

Ezen a képen mólót látunk, valahol egy tengerparton. A kép közepét valamilyen korlát metszi ketté. Az egyik ember áll, a másik épp átbújna alatta, de a fejük vagy pont a korlátig ér, vagy alatta van. A hatalmas égbolt közepén koronára emlékeztető felhő. A kövek – mert közel vannak – jóval nagyobbak, mint az emberek. Bal oldalt lent egy macska éppen visszanéz az emberek felé. Azt képelem, ez a kép az ember számára előírt mértékről szól. Az emberek feje pont a korlátig ér, nem emelkednek fölé. Ha az Úr valaha valóban megjelent felhő képében az embereknek, csak ilyen alakú felhőt választhatott. Az állatra a mérték nem vonatkozik, ő szabadon nézelődik. „A csillagos ég fölöttem, az erkölcsi törvény énbennem” – mondja Kant. Tudom, itt nincsenek csillagok.

Az ember első benyomása, hogy a felhő bekerült a szobába. Ha jobban megnézzük, az előtérben álló férfi valószínűleg vízpipázik, vagyis kedvtelésének hódol. A nő háttal áll, kinéz az ablakon. Mi elől fordul el? Pedig valószínűleg együtt élnek. Mintha soha nem néznének egymásra. Csak a férfi arcát látjuk. Közeli. Alig felfedhető sötétszürke tónusok. A teljes reménytelenség képe.

Minden balról jobbra lejt, az ugrás irányába. Az erdő és a bal oldali felhő vonala is. Tisztán látjuk, hogy vízről van szó, mégis az az érzésünk, hogy ez a lány mozdulatú test, konokul előre feszített fejjel, valami kemény anyagba ütközik majd.

Előtérben a kényszerűségből otthagzott játék. Balra sötét üreg. Messze túlvilági fény. Hűvös alkony. A gyerek csodálatosan kelletlen mozdulata, ahogy húzatja magát. Aki húzza, a felső hatalom, alig látszik. Kiűzetés a paradicsomból.

Ez a kép jobbról balra lejt. A jobbra fent álló férfi mintha le akarna lépni onnan. Balra a két nő testtartása vezeti le a tekintetet. A képen látható három emberi test enyhén elhasznált, esendő, nem olyanok, amilyeneket a magazinokból ismerünk. Középen lépcsősor, mintha oltárhoz vezetne. Rajta bunkerszerű építmény. Megkockáztatom, hogy ez fallikus szimbólum az oltáron. Számomra azt jelenti, hogy az erotika, a nemek viszonya az életben nem olyan, mint ahogy tálalják nekünk. Tudjuk, hogy még a gyógyszergyártók is kifogástalan testű, makkegészséges emberekkel hirdetik termékeiket, mintha azokra nem is volna szükség.

felismerte önmagát

Tudom, hogy ezeket a képeket máshogy is lehet értelmezni. Az értelmezésem nem kizárólagos, valószínűleg a szerző sem ilyesmire gondolt. Mégis, ha többféle elemzést megvizsgálunk, a hangulatuk, a levegőjük hasonló volna. A fotográfiában ugyanis láthatatlanul benne rejlik az, ami létrehozta. A belső világ, amely a valóság egy darabjában felismerte önmagát, és rögzítette a néző számára azt a darabot. Én pedig – mint néző – a kódolt üzenetben felismertem a „rokot”, és megpróbálok visszakövetkeztetni rá. Az értelmezés, a magyarázat lényegében ez a próbálkozás.

Előfordul, hogy a felismerés nem az exponálás pillanatában jön létre. Lehetséges, hogy a kép készítőinek nincs érzékük a fényképezéshez, vagy valami olyasmi történt a kép készülésekor, amiről nem is tudtak. Számunkra, nézők és elemzők számára közömbös, hogy a felismerés az expozíció pillanatában jön létre vagy később, esetleg évtizedekkel később. A [Hórusz archívum](#) is olyan képeket gyűjt, amelyek véletlenül vagy utólag nyerik el jelentőségüket. Lássunk ezek közül néhányat!

Elsőként olyan fotót mutatok, melyet Lugosi Lugó László készített „felsőbb hatalmak segítségével.” Lugó a filozófus Tamás Gáspár Miklósról készített portrét. Amikor azonban betöltötte a filmet, valamilyen szárnyas rovar bent maradt a kamerában, és az expozíció pillanatában felfeküdt a filmre, a filozófus mellé, kompozíciós szempontból a legtökéletesebb helyre. A kópián, közel a filozófus messzi távlatokat kutató tekintetéhez, hatalmas rovar átvilágított röntgenképe látható. Lehet gondolkodni, hogy ez mit jelent.

Előfordul, hogy az idő teszi érdekessé a képet. Amikor ez a felvétel készült, senki nem találta különösnek, ahogy a két világhatalmi téboly pavilonja békésen néz egymással szembe. Ma alig valaki tudja kitalálni, hol történt mindez, olyan hihetetlen. Világkiállítás Párizsban, 1936.

Gyakran előfordul az is, hogy fiúk és lányok tréfából ruhát cserélnek. Ezt általában le szokták fényképezni. Olykor érdekes felismerésre is juthatunk, ha két ugyanarról szóló kép egymás mellé kerül. Az egyik a Müncheneri Akadémia Klemmer osztályának művészhallgatói öltöznek át a harmincas években. Ez a kép már önmagában is érdekes, mégis nagymértékben növeli a másik hatását, amelyen kárpátaljai gyerekeket látunk az ötvenes évekből. Őket már a sapka cseréje is infantilis, erotikus lázba hozza. Ebben az esetben az egyik kép vezet a másik értelmezéséhez.

Ezen a fotográfián egy kávéház teraszát látjuk. Nem tudjuk, mi volt a fényképész szándéka, talán valamelyik személyt akarta megörökíteni, talán csak a teraszt, mindenesetre a két embernek semmi köze egymáshoz. Mégis, ahogy a képet nézzük, mintha hosszú és gyötrelmes házasság történetét látnánk.

Ha kompozíciós elvekkel foglalkozunk, soha nem szabad arra gondolni, hogy van, amit még nem csináltak meg, és mi, a technikai művészet gyermekei fedezzük fel. Vegyük például Utagava Hirosige 1850 körül készült fametszetét, melynek címe: *Záporosó a nagy hídon*. Közismert, hogy ez a kép olyan nagy hatással volt Van Gogh-ra, hogy olajképben pontosan újrifestette. Tegyük a Hirosige-metszet mellé Alfred Stieglitz egyik fényképét, melyet a nagy amerikai bevándorlás idején készített. Mindkét képen vannak ferde elemek. A japán metszeten szinte minden ferde, még a horizont is. De az eső vonalai és a horizont, valamint a csónak közel derékszöget zárnak be. Stieglitz képén a hajófedélzet egyenes, de a kémény és a hajóhíd ferde. Ez a két képelem viszont egymással szintén derékszöget zár be, megbillent, ferde derékszöget.

kibillentett derékszög

Ha egy rendszerben instabil derékszög helyezkedik el, amely nem követi a kép szélével a párhuzamot, az nyugtalanságot kelt. Mindkét képen egyensúlyi helyzetéből kibillentett derékszöveget rejtettek el. Észre sem vesszük, de hat ránk. Az egyik esetben megyek át egy fahídon, és iszonyú vihar veri a hátamat. A művész az esőt több dúcból nyomta a képre, hogy ezt éreztesse. Van okom a bizonytalanságra, amit a ferde derékszög hatása is felerősít. A másik esetben idegen földre lépek, az életem újra kezdődik, és itt is fog befejeződni. Újfent van okom, hogy bizonytalan legyek.

Két kép, időben, stílusban, technikában és művészeti ágban beláthatatlanul messze egymástól. De ha hatni akarnak a másik emberre, gyakran ugyanott kell keresniük az eszközt.

jobb szórakozás eltaposni

Még egy példa, hogy el ne bízzuk magunkat: fejre állítom a kamerát, és ezáltal a világot is. Igazán bátor megoldás: Carl Theodor Dreyer *Szent Johanna* című filmjének utolsó jelentében maga alá fordul a kamera a várkapu tetején, és a pórnép összevissza rohangálva tódul át rajta, fejjel lefelé. A kapu értelemszerűen szintén fordítva látszik. „Kizökkent az idő; – oh, kárhozat!” – sugallják a képek. Grigorij Csuhráj filmje, *Ballada a katonáról*. A hős menekül a német tank elől. A tankból viszont nem lönek rá, sokkal jobb szórakozás eltaposni a szerencsétlent. Ekkor, a halálfélelem közepette átfordul a kamera, fejjel lefelé. A világ kifordul sarkaiból. A mező fölfelé, az ég alant, a tank hosszú percekig rohan a plafonon, a katona pedig menekül.

Rendkívül eredeti megoldások. Sosem volt ilyen? Tintoretto: *Utolsó vacsora*. Álló téglalap formájú a festmény. Alul a megszokott utolsó vacsora helyzete a megszokott szereplőkkel. De hátul, Jézus mögött elindul a talaj fölfelé, a kép tetején kifordul fölének, és a szentek fejjel lefelé üldögélve szemlélik a jelentet. Vitathatatlanul ugyanarról van szó.

Lehet gondolkodni, van-e új a Nap alatt.

a fény szempontjából

Zárásként még egy korai és érdekes megoldást említek: Giorgio Vasari festményén a kép középpontjában a kis Jézus látható, sok ember veszi körül, ki a gyereket nézi, ki háttal áll. George de La Tour még csak addig merészkedett, hogy egy tenyérrel eltakart gyertya megvilágítja az újszülöttet, így a néző úgy érzi, maga a csecsemő sugározza a fényt. Vasarinak nincs szüksége trükkre, egyetlen fényforrás van, maga a kis Jézus világítja be a kép meglehetősen nagy terét. Ha ott valóban lámpa volna, pontosan így viselkedne, ilyen élfény jelenne meg a figurák vállán, ilyen árnyékokat vetnének egymásra. Teljesen realista a kép a fény szempontjából, eltekintve attól, hogy élő ember a fényforrás. Vasaritól tanultam meg évtizedekkel ezelőtt, hogy ha a fény arányai és irányai helyesek, a néző bármit elfogad. Ezért mertem feszült dramaturgiai helyzetben megengedni magamnak, hogy a konyhaszekrény vagy a zsírosbödön világítson, de reális arányoknak megfelelően (Bereményi Géza: *Eldorádó*, 1989). Hálás, elismerő mosollyal nézek vissza Vasarira és a többiekre. Felmérhetetlen, amit elraktároztak nekünk.

Szilágyi Ákos (HÁBORÚ ÉS BÉKE)

*Mikor
az embert
lebombázott
házának romjai alól
kiráncigálták,
megrázkódott,
s azt mondta:
Soha többé.*

Legalábbis nem azonnal.

**(Günter Kunert: Egyesekről, akik túléltek
Kalász Márton fordítása)**

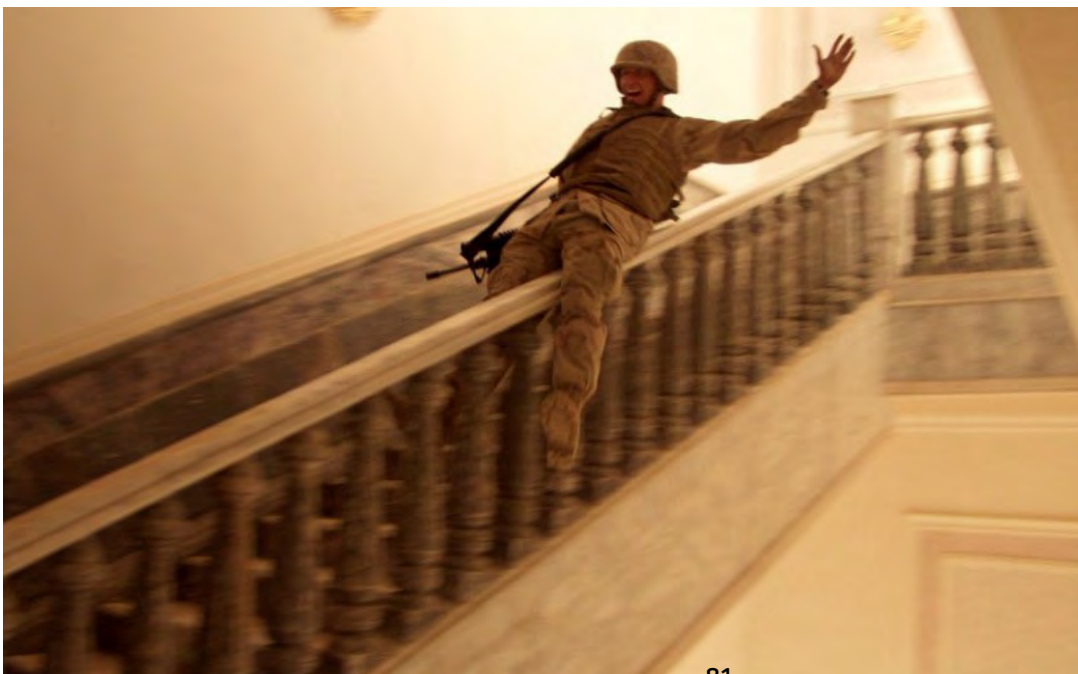
(1)

most egy kicsit békeesség jön
aztán megint háború
had bevonul – éljen! éljen! –
világ-bili kiborul

(2)

most egy kicsit háború jön
aztán megint békeesség
had kivonul – éljen! éljen! –
bámul a nép – véres pép

kép | Ashley Gilbertson, lenseculture.com

Szekeres Sándor Gábor ÉNEK

beszorultam magamba az orvos azt mondta nem kell aggódni én mégis aggódtam attól tartottam nem tud engem kiszedni magamból egy vágás mondta és megoldódik minden túl fogja élni a vágás megvolt túléltem de nem oldódott meg semmi inkább még jobban összegabalyodott a zárójelentésre persze azt írta hogy állapota gyógyult nem gondolta hogy azzal a vágással kiszabadulok magamat pedig még mélyebbre taszítom mint eddig és nem én leszek akivel majd szemtől szemben áll a kórházi ágynál és elkészönve minden jót kíván az élethez hanem én állok majd előtte aki megfogtam magamat és lehúztam aki most szabadon bolyongok aki elzártam magamat a szobába ahol csak egy asztal van két székkal és csak egy villanykörte lóg a mennyezetről ami gyéren világítja be a helyet ahol én vagyok egyedül nem gondolta csak elkészönt tőlem aki nem én voltam magamban mert én magamban voltam a szobában és ültem az egyik széken vártam valamire vagy inkább valakire magamra vártam hogy ott legyek velem szemben és megmondjam hogy most azonnal csináljak vissza mindent ahogy a vágás előtt volt beszorult de legalább nem bezárt állapotban átültem a másik székre hogy érezzem mégis ott vagyok de akkor meg üres lett a szék ahonnan átültem mégiscsak az kellett volna hogy ott legyek hogy mindkét széken ott üljek magammal szemben de nem jöttem mert örültem hogy végre szabad vagyok és nem kell egyedül ott ülnöm a félhomályban azon a széken és néznem hogy a másik szék az enyém üresen áll üresen egyedül nélkülem üresen egyedül üresen nélkülem nélkülem egyedül üresen üresen üresen üresen

kép | [Maria Pleshkova, lensculture.com](http://lensculture.com)

Ács József „...ÁM NEM PIHENNEK AZ ÉLŐK”

**„...Ki békét remél,
s azt reméli, az idő megáll,
az bolond. Igaz: A fegyverek pihennek
kis ideig, s a legutóbbi harcok halottai
pihennek kis ideig, ám
nem pihennek az élők.”**

**(Günter Kunert: Nagy hírt hozok
Hajnal Gábor fordítása)**

Aki ezeket a verssorokat írta,
kamaszként végignézte,
hogyan bolyong egy nő
Berlin romhalmazain,
nővére után kiáltozva,
miközben innen-onnan, a törmelék alól
néma emberi testek megfeketedett
és deformálódott maradványait
húzgálja elő.

Kunert talán ezért
nem kedvelte a némaságot,

az élők némaságát.
Az általunk lerombolt városok sorában
ott találjuk saját városainkat is, írta Brecht,
és igaza volt. Nem mintha
Drezdát a német légielő
változtatta volna lángtengerré.
A rombolás nem ott kezdődik,
hogy a repülőgépen kioldják
a négy és fél tonnás,
uránnal, plutóniummal terhes
Kisfiút meg a Kövér Embert,
és zuhanni kezdenek,
nem ott, ahol házak rognak össze,
hogy az árván maradt homlokzatok
vádlón hirdessék:
itt emberek éltek egykoron –
a pusztítás sokkal
korábban kezdődik,
Kunertnek igaza van.
Csakhogy a háborút nem
„az ember” csinálja.
Kétséges eljárás mindent
a fel-felhorgadó bosszúvágyra
vagy pusztító ösztönre visszavezetni,
keserű sóhajjal mutatva rá
„az ember” sajnálatos
alaptermészetére –
különösen, amíg
nem kérdezzük meg,
ki indít manapság háborút
tulajdonképpen,
kihasználva efféle elszomorító
és öröknek beállított jellemvonásokat.
Ki pénzel s biztat fel gárdákat?
Ki juttat hatalomra bábkormányokat?
Ki szítja fel a lappangó tüzeket?
Ki szítja fel az elárultak, becsapottak,
kifosztottak indulatait?
Sokszor ugyanaz, aki
elárulja, becsapja és kifosztja őket,
s ekként kettős haszonra tesz szert.
Kik nyomnak fegyvert
fiatalemberek kezébe,
mondván, tessék, védjétek meg
a hazátokat, védjétek meg
a vallásotokat, a szent
eszményeiteket?
Haza? Eszmények?
Maguk a védelmezők
járatják le, morzsolják fel,
semmisítik meg épp,
náluk sokkalta hatalmasabb
és könyörtelenebb erők kezében,

s váltig hiszik, a háború
mindenre feljogosítja őket.
Nem a harctéren váltak áldozattá,
sokkal korábban, a szavak piacterén.
A szó fegyver, és ők már ott elesetek.
Gyorsan messzire jutni
úgy a legkönnyebb, ha
mindig a felszínen siklunk.
A gondolat megállít.
Lefogja
az ütésre lendülő kezét.

Fecske Csaba EGYRŐL, AKI TÚLÉLTE

amikor nagy nehezen
kikászálódott múltja
romjai alól belenyilallt
a gondolat elfelejtett élni
nem volt bátorsága hozzá
egy megbocsátani nem tudó
kegyetlen isten talpát
nyalta mindvégig
elhatározta hogy
soha többé

...

csak még most
az egyszer

kép | [Shomei Tomatsu, lensculture.com](http://ShomeiTomatsu.com)

Jámborné Balog Tünde ÉGI MOZI, VÉGTELENÍTVÉ

TÉNYFÉKEZŐ

... széljárta tájék a hazám Európa közepén, viharos, nyugtalan vidék, tarajos hegyeit, széles lapályait hegesedő határok, rozsdásodó sínek szagatják és kötik gúzsba, az ekevasak kőkori idolkat, bronzkori cserepeket, római sírköveket, szuvas csontokat fordítanak ki véres hantjai közül: ölelkező szerelmesekét, lovastul eltemetett harcosokét, cserépfazékba rejtett magzatokét; kiirtott erdők gyökérgubancait cibálják, elsüllyedt falvakat, gazzal benőtt tömegsírokat szagatnak fel, bennük arccal lefelé fordított, szögesdróttal összekötözött, mésszel leöntött tetemekkel; másszor lövegek, kézigránátok kerülnek elő mélyéből, és felrobbannak a gyermekek kezében, akik játéknak vélik, vagy éppen ezüst kannákat és arany medencéket vet ki magából a föld, Ferencjóska pénzei csillaglanak a fekete rögökön

(szakasztott, amilyenekből tucatnyit nagyanyám varrt be leánykája bélelt pelerinjébe az első világháború után; maradékukat – három aranykoronást – negyven év múlva az én télikabátom megbontott gallérjába csúsztatta anyám – ő volt az a kislány 1918-ban, Gyulafehérváron, és baljának középső ujjával kitörölte szeme sarkából a készülődő könnycseppet, ötvenhét januárját írtuk, azt hitte, sose lát többet)

...és ha kigurul a hold repedt koponyája a torony kősisakja mögül, megindulnak a kísértetvonatok az elhagyott pályákon, dohogva, zihálva vonszolják magukat kihalt gyárépületek, beomlott bányák között, át a betört ablakú, lelakatolt állomásokon, árnyékforgalmisták emelik magasba tárcsájukat

(ó, hogy áhítozott öcsém a fényes palacsintasütők után gyerekkorunkban!)

...szellembakterek állítják csikorogva az iszalaggal, ördögcérnával benőtt váltókat összedőlt órházak előtt, sikoltva tör ki a gőz a szelepeken, mozdonyisípolást hoz a déli szél a templomkert fölé, idéfújja a kőszénfüstöt, fehéren gomolyog a gőz, feketén a füst, pattogó szikrák villódnak csupasz faágakon, ideges baglyok huhognak a fenyők lapos koronáján, csapdos a tamariskasövény, ágai a földet söpri, és ha eloszlik a gomolygás, a mennyei firmamentumra vetített képeken is vonatok jönnek, egyik a másik után, túlsúfolt katonavonatok gördülnek át a százesztendős filmhíradók néma filmszalagjain

(vajon mit játszhatott alájuk a Galíciában vagy Doberdónál megrokkant, vak zongorista a tízes évek végi, régi mozikban: operettmelódiákat vagy indulókból és kuplékból improvizált egyvelegeket?)

... előttem a monitoron is erőlködő mozdonyok ontják magukból a füstöt és a gőzt, a vagonok meg a frontról érkező katonákat, a vesztett háború túlélőit, akik nem sejtik, milyen csapdába viszi még őket az alattomos huszadik század, remény fűti őket és a hazatérés öröme, bizakodnak, bár tetvek nyüzsögnek rajtuk, a vasúti kocsik megtelnek mosdatlan testük, ázott, mocskos egyenruhájuk, üszkösödő sebeik bűzével, de ez csupán a közójuk keveredett, menekülő civileket zavarja

(anyám orrában élete végéig megmaradt a szag)

pereg a film

...ők maguk már régen nem érzik, egymásba kapaszkodva ülnek a tetőn, fűrtökben lógnak a lépcsőn, tisztak és bakák loholnak a sínek között csatlakozást keresve, vagy csupán ennivalót szerezni, egy kis kenyeret, egy kis bort, Istenem, de jó vóna, emlékeket kortyintanak, kiszáradt torkukat sillerek, kadarkák ízével öblögetik, ám vízzel is megtöltenék kulacsukat, ha kutat találnának, most mán guggolva is kibírom hazáig, komám, otthon melegvizes dézsával, gőzölgő levessel, vetett ággyal vár az asszony, ilyesmit motyoghat a harcsabajuszos a bozontos szakállúnak, kigombolt köpenye sovány combját verdesi, társa fején átvért kötés, és ahogy pereg a film, a néma híradó, nemcsak katonák jönnek, civilek botladoznak közöttük, ringó csípőjű, karcsú, kalapos hölgy, mögötte elegáns úr, akár az *Aranykéz utcai szép napok* borítóján sétálnának – Krúdy kötete tizenhatban a lövészárkokba is eljutott, áldás itt a harctéren egy ilyen könyv, amelyiktől olyan szépeket tud álmodni a szegény katona... hozta le a Pesti Napló egy tűzérzászlós levelét, de

tizenhét évben már nem a szép aranyvízesné és Rozáli őszi szíve körül kalandozik az elszabadult képzelet, csupán ételre és az otthon melegére vágyik – karoljon gyorsan belém, mintha férj és feleség lennénk, súgja az úrnak a kalapos nő, és hozzásimul, az az ember, mögöttünk, ne nézzen hátra, az a keménykalapos ott titkosrendőr, követ engem, az Istenért, segítsen kérem, de nem látni, mi történik velük, a katonák összezárult sora eltakarja az alkalmi párt, és az állítólagos rendőrkapó is elvegyül a tömegben, ahonnan újabb civil válik ki, tarisznyás, falusi legényke furakszik át a képernyőn, átalvetőjét sóvár szemek pásztázzák, tokaszalonna löhet benne, fokhagymába, piros paprikába hempörgetve, szimatolják ételszagokra kiéhezett orrok, csámcsogják cserepes szájak, ám ekkor, a jelen, huszonegyedik századi pillanatban megtorpannak az első világháború hazafelé tartó katonái, mert feltűnik közöttük egy furcsa jelenés, és csupán klikkelni kell az egérrel, hogy megálljon az idő és vele Az Est 1918-as novemberi híradója, a kimerevült képen belátni a nézővel szembe csörtető katonák közé, oda, ahol – szemét a távolba szegezve – delin kendős, szikár parasztasszony áll városias viseletben, szoknyája bokáig ér, jóval hosszabb passzentes szabású kabátjánál, és az arcára van írva, hogy vár valakit, biztosan a fiát, mert ahhoz túl öreg, hogy az ura katona legyen

"AZ ÉRDEKES ÚJSÁG" MÁSHOGY 3000 KÖRÖNÉS ÉRDEKES ÚJSÁG.

AT EXY TRÁ VÁN 100 KÖRÖNÉS HARMADIKULJAL ÉRDEKES ÚJSÁG.

Érdekes újság, 1914

hazagyün nemsokára

(így álldogálhatt azokban a valahai novemberi napokban egy másik város hasonló indóháza előtt – a monarchia állomásépületei úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz – apai dédanyám sógorasszonya, akinek elsőszülöttje tizennégyben esett el Szerbiában, második fia tizenötben Przemyslnél, a harmadik az Isonzó völgyében maradt tizenhatban, minden háborús év elvitt egyet a fiaiból, és tizenhétben is meghozta a postás a fekete szegélyes kopertát, de ezt már nem bírta elviselni, hiába vésette föl a legkisebb nevét is az ura a vasráccsal kerített, fekete gránit oszlopra az ótetető sarkában, dédanyám ángya nem hitte el a hírt, tizennyóc vót, nem löhet hősi halott, nem lúhetnek gyerökökre abban a háborúban, fogságba esött, hazagyün nemsokára, és mióta jönni kezdtek a túlsúfolt katonavonatok, minden reggel kisiet ide, a köszénfüstöt okádó vonatok elé, ma lösz a napja, érzöm, evvel ébred, és minden este reményvesztetten botorkál haza szívében halálos irigységgel sógorasszonya, Kovács Juliánna dédanyám iránt, kinek fiai épségben hazatértek; Sanyinak, Jánosnak haja szála se görbült Boszniában, csak Tóni bátyám ujjait vagdosta össze egy repeszdarab, fényes, rózsaszín lett a bőr rajtuk, nem tudja őket behajlítani, de ő maga megvan, és a várakozó asszony napról napra elátkozza ángyát, mer az nem igasság, hogy az egyiknek mindön gyeröke mögmarad, a másik mög mindet elveszíti, de több, mint egy hónapot kell várnia, hogy átka megfogadjon, dédanyámat karácsonykor ragadja el a spanyolnátha fiai közül, nélkülük megy át a túlvilágra, a sógorasszony azonban nem sokáig élvezi a keserű elégtételt, újévkor őt is elviszik a gyászhuszárok, és a nevekkel telerött sírkő alatt üres sírba temetik, de a filmkockán még november van, nyirkos és szürke és vigasztalan, akárha minden nap halottak napja volna)

...eleven tilalomfa a kendős asszony, mellette vézna kislány álldogál, hosszú haja begyűrve bársony barette alá, akár össze is tartozhatnának, de látszik, hogy csupán a véletlen hozta őket egymás közelébe, a parasztasszonyt és az úri kislányt, ügyet se vetnek egymásra, egyikük a messzeségbe bámul, másikkuk vesszőből font, szögletes utazókosarához támaszkodva másfelé figyel

iszonyú tumultus

(Úristen! Az utazókosár! Hiszen ez a miénk, ismerek rá, most is megvan, régi dolgokat tartok benne, elsárgult anyakönyvi kivonatokat, százéves gyászjelentéseket, leveleket mindkét világháború frontjairól, ötvenhatos újságkivágásokat, ismerős és ismeretlen rokonok fényképeit, ki tudja, honnan lefejtett, vászonra hímzett koronás címert, a lánykáját Erdélyből elküldő nagyanyám csipkés szélű, dombornyomásos szentképeit egy szivaros dobozban, anyám stoppolófáját, tíznapos korában meghalt bátyám gyufás skatulyába zárt hajfűrjtét, és más efféle haszontalanságokat, ezzel a vesszőkosárral utaztunk haza negyvennégy tavaszán Máramarosból makói nagyanyámhoz, a tizennyolcban elhunyt Kovács Juliánna lányához, mert apám egyik levelet a másik után írta anyámnak a hadikórházból – kellett az orvosok a második világháború végén, behívták őt is negyvenévesen – de ilyesmit nem lehetett az agyonpecsételt tábori lapokon megírni, betegszabadságra utazó sebesültek és menekülő civilek adták föl a cenzúra kikerülésével üzeneteit; mohácsi, kőszegi, debreceni bélyegzős borítékokban érkeztek a sürgetések, azonnal üljetek vonatra, utazzatok Makóra szüleimhez, vidd a gyerekeket, amíg lehet, vissza, csak vissza a trianoni határok mögé, ezt a háborút már régen elvesztettük, de időbe telt, mire anyám rászánta magát a csomagolásra – minden csepp vére, minden idegszála tiltakozott ellene, hogy másodszer is elhagyja szülőföldjét, Erdélyt –, és lehozatta Ileánával a padlásról az utazókosarakat, köztük azt az ütött-kopott régit is, amivel szülei olyan nehéz szívvel küldték el Gyulafehérvárról tizennyolc novemberében, amikor sokan sejtették, hogy mekkora veszély közeleg, már fogalmazták valahol a decemberi kiáltványt, nagyanyám és nagyapám azonban kitartott az utolsó pillanatig, őket csak Trianon tudta elűzni, de a leánykát zsúfolt katonavonatra tették menekülő ismerősök gondjaira bízva, akik egy átszállásnál veszítették el, nem mintha nem vigyáztak volna rá eléggé, de már nem volt érvényes menetrend, a vonatok összevissza jártak, és az iszonyú tumultusban elég volt egy pillanat, hogy elsodródjanak egymástól, néni, néni, hol vannak?, kiabált megrémülve anyám, szíve százhússzal vert, vagy többel is, mint a fészekből kiesett madárfiókáé, miközben megpróbált átfurakodni a sáros és véres katonacsizmák falanxa között, abba az irányba, amerről a nénikét vélte hallani, Matyóka, erre, erre, gyere utánunk, itt vagyunk, de a kereső és hívogató hangokat elnyelte a zsilaj, az útítársaknak nyoma veszett, a vonatok végül továbbmentek, az állomás kiürült, sehol egy lélek, valahonnan mulató zene és duhaj kiáltások foszlányait hozta a szél, talán az állomásépület túloldalán lévő restiből, és a kislány reszketve állt az ereszkedő szürkületben, a sötét raktárépületekből kirotnani készülő szörnyek gyűrűjében, és akkor meglátta a pislákoló gázlámpa alatt az utazókosarat a fülére drótozott kis fatáblával – benyálazott tintaceruzával, szigorú, tanáros betűkkel apja írta rá a lánya nevét és a címet, ahová küldték, kántor nagyapját a nagy, délalöldi parasztvárosban a Hód-tavak mentén, ott jó helyen lesz ebben a zűrzavarban, és az ismerős tárgy látványa elnyomta a rátörő pánikot, ahogyan később is, negyvenöt januárjában, egy újabb és még

nagyobb háború végén, amikor kétszázötven kilométert gyalogolt hazáig, elég volt ránézni a pókos lábú lovacska húzta kordén az utazókosárra és a rajta kucorgó, dunnába csavart gyerekeire, csillapodott a rémület, amit a jeges utakon felvonuló második ukrán hadsereg csörömpölő teherautói láttán érzett)

...a kislány a filmkockán mintha tisztáson állna, légüres tér, láthatatlan fal veszi körül, akár az Éjjeli őrző aranyhajú tündérét a polgáregylet kiözönlő fegyveresei között, egyiküket sem tiporja el az áradat, de – kíváncsian a folytatásra – ráklikkelek az indítást jelző nyílra, és mielőtt a loholó katonák sorfala összezárul, a másodperc töredékére felvillan a fiát váró asszonyság szikár alakja, az utazókosár, a kalapos hölgy bal oldala – másik felét levágja a kép széle, mint a posztimpreszionista festményeken –, és két honvéd között utolszor veti rám ijedt tekintetét az a kislány 1918 novemberéből, mielőtt végleg eltakarná egy fiatal katona arca, majd a titkosrendőr ballag át a színen és egy matrózsapkás, magabiztos suhanc, tán egyenest Szentpétervárról, tarisznyájában röplapok és egy ledugaszolt flaska, benne a kitörni készülő vérszomjas dzsinnel, és ezzel véget ér a néma, negyvennyolc másodperces híradórészlet, a következőben a köztársaságra felesküvő tiszteket látjuk és a kalapjával eszelősen hadonászó, tántorgó, kilencnapos hadügyminisztert, az inzerten megjelenő hírhedt mondatával, NEM AKAROK TÖBBÉ KATONÁT LÁTNI!...

veszélyes spion

(a mozdonyfüstöt, a gőz süvítését, a kazán izzását, a tetőtől talpig kormos masiniszták tántorgó árnyképeit nem vette föl az egykori híradós, mint ahogy a kalapos hölgyet sem újabb alkalmi ismerősével – ezúttal fiatalember az illető, fess katonatiszt – kijöve a restiből, amint észreveszi a sínek közötti szigeten didergő kislányt, és nem törődve kísérője tiltakozásával, odasiet hozzá, magához öleli, és kérdez tőle valamit, a gyermek válaszul a kosárfülre kötött táblára mutat, de akkor remegni kezd alattuk a föld, hamarabb jelzi a vonat közeledését, mint ahogy hangja a kanyaron túlról ideér, aztán megérkezik a hatalmas vasszörnyeteg, és fujtatva-dübörögve átszáguld az állomáson, maga után vonszolva a katonákkal megrakott szerelvényt – olyan hosszúra nyúlik, mint a villámattaknak tervezett háború maga, hogy is mondta az öreg király, aki fején babérkoszorúval triumfál az aranykoronásokon? Mire a levelek lehullanak... –, de nem áll meg, robog tovább, a kivilágított ablakok egyetlen fénylő sávva szaladnak össze, elmegy, mondja a nő, hogy az a rosseb... ám a kislány szerencsére nem érti a folytatást, családjában más tónus uralkodik, náluk nem szokás káromkodni, ha apja dühbe gurul, legfeljebb annyit mond, a kutyafejét! a néni biztosan nem magyarul beszél, állapítja meg magában, ami nem meglepő, Erdélynek azon a részén, ahonnan jön, sok nyelven beszélnek, magyar, román, szász szavak röpködnek a vásároknak, de nem sokáig töprenghet, mert az események felgyorsulnak: a vonat hirtelen lassulni kezd, az ablakok világító sávja szétesik, biztosan pirosat mutatott egy elromlott szemafor, mondja a kipirult arcú, borszagot árasztó hadnagyocska, ha nincs is érvényben semmiféle menetrend, a masiniszták óvatosak, hátha újra működik a rendszer, akkor pedig jobb betartani a szabályokat, és még mindig nincs vége a vonatnak, újabb és újabb kocsik bukkannak ki a gőzfelhőből, csikorognak a lefékezett kerekek, a katonák nevetve kiabálnak, hívogatta integetnek a sínek között tanakodó párocskának, és a nő – szoknyáját felemelve – fut a vonat felé, maga után húzva a tiltakozó kislányt, a poggyászt! az utazókosaram!, kiáltja, mert eszébe jut, hogy a lelkére kötötték, nagyon kell vigyázni rá, abban van minden holmija, és már ott is vannak, erős kezek nyúlnak le értük, felsegítik a mozgó vonatra mindkettőjüket, és a kupé utasai helyet szorítanak nekik, versengve húzódnak össze, végül a hölgy beül két fiatal tiszt közé – tisztában lehet a rangjelzésekkel, a főhadnagyok társaságát választja –, anyám egy nagybajuszos őrmester térdére kerül, az én leánykám is ekkora lehet már, négy éve nem láttam, vajon rám ismer-e?, a nő izeg-mozog, ficánkol kipirult útítársai között, csiklandósan nevetgél, játékosan a kezükre üt, ha megpróbálják átölelni, jöjjön ide nagysád, hívják a szemben ülők, itt kényelmesebb, közben kísérője is előkerül, sikerült felkapaszkodnia az utolsó kocsira, előtte azonban beadja az utazókosarat egy ablakon, és mielőtt meglódulna az újra felgyorsuló gőzös, mintha a semmiből jönne, a kocsiról kocsira, kézről kézre vándorló vesszőkosár lehuppan anyám elé, aki boldogan rátelepszik, és fel sem áll a Tisza-parti nagyvárosig, ahol a magát Lolának nevező pártfogója – valójában Mariskának hívják, anyám nénikének szólítja – magával viszi egy nagyon furcsa szállodába, ahol csupa nő lakik, mégis katonák, főleg tiszték, de közlegény is akad – jönnek-mennek a folyosókon, adják egymásnak a kilincset, és ahol igen vidám élet folyik, reggel nem kell korán kelni, a nénik – csupa szép, illatos, kedves hölgy – felváltva kényeztetik, fésülgetik hosszú, derékig érő haját, koszorúba, diabolóba fonják, vagy sütővassal gyönyörű loknikba sütik, egyik-másik néni azt is megengedi, hogy a pirosítóját használja, és megmutatja, hogyan kell a meggyújtott, majd elfújt gyufaszál végével kirajzolni a szemöldökét, szakasztott, mint a tündér a mesékben, lelkendeznek a nénik, pedig úgy néztem ki, mint egy szomorú bohóc, emlékezett anyám, a földszinti kávéházból hoznak neki reggelit és ebédet, de őt nem engedik oda, pedig nagyon szeretne lemenni, mert a kávéházban zene szól, és a nénik kiöltözve, kifestve ott mulatnak hajnalig, amikor pedig különös, sötétbőrű, villogó szemű, piros öves, fehér turbános katonák – a nénik szerint szpáhik – jelennek meg a kávéházban, nemcsak nem engedik lejönni, hanem elbújtatják anyámat egy kis kamrába, ahová a ruhásszekrényen át vezet az út, ezeknél a vadembereknél nem lehessen tudni, lám, azzal a szerencsétlen pesti fiúval is mit műveltek, igaz, hogy kommunista volt az istenadta, de akkor is! szóval elrejtik a kislányt, de a kamrába is felhallatszik minden, ami lent történik, sikongatások, nevetések, dörmögő férfihangok, anyám ezekre sírja álomba magát, nagyon hiányzik anyuka puha, simogató tenyere, apuka dohányillata, és nagytata nem jön át érte Vásárhelyről, pedig a néni kétszer is telegrafál a kosár fülén lógó címre a szomszéd városba, de válasz nem érkezik, anyám nem tudja, hogy nagyapja, a Kántor spanyolnáthában fekszik élet és halál között, hetekbe telik, mire annyira felépül, hogy elinduljon az unokájáért, és éppen időben érkezik, mert a zajok lent a kávéházban mind durvábbak lesznek, duhaj kiáltások, sikolyok, dörömbölés, idegen parancsszavak törnek át a zenén, a folyosókon csizmák dübörögnek, és egy éjszaka francia katonák viszik el Lolát, kémnő, veszélyes spion, mondják a nénik, és reszketnek, mint a nyárfalevél, a központi hatalmaknak kémkedik, meg a bolsevikieknek egyszerre, láttátok, hogy megbilincseltek? katonai törvényszék elé állítják, ki fogják végezni, suttogják egymás között, de anyám kihallgatja, miről beszélnek, és végigsírja az éjszakát Lola miatt, mert szerette őt, hiába mondták róla, hogy rossz nő volt, és könnyögt is nagytatának, amikor végre eljött érte, hogy keresse meg, és járjon közbe érte, mondja el azoknak a franciáknak, milyen jó volt hozzá, nem fogadta el az aranypénzt se, amit kibontott a pelerinből, de sehol se tudtak róla, és anyám sem mondhatta el senkinek, hol töltötte ezerkilencszáztizennyolc novemberét)

E. J. Bellocq fotója

...a holdkoponya ide-oda gördül a templomkert fái között, sötét szemüregéből fényes könnyek – hullócsillagok – patakszanak, a zsúfolt vonatok viszik a katonákat, viszik anyámat, viszik a múlt retentő terhét, sípolásuk elvész az éjszaka alagútjában, az égi mozi bezár, visszabaktat kriptájába a mozigépész és a jegyszedő, de holnap újra jönnek, és újra játsszák, végtelenített háborús filmhíradó a világ.

Bene Zoltán UTAK

TÉNYFÉKEZŐ

1.

– Ássanak azok a jó rác...! – szűri a fogai közt az egyik egyenruhás, abbahagyja a munkát, arca eltorzul a gyűlölettől.

– Márpedig magának kell ásnia, tizedes – szakítja félbe sziszegve az őrmester.

unott tekintet

A gondosan ápolt, kackiás bajszú, unott tekintetű hadnagy halálos nyugalommal sodorgatja ujjai közt a cigarettát. Szép vonásain egykedvűség. Egy kis földhányáson áll, tisztán látja és hallja a szóváltást. Nem moccan, nem szól. A katona újra ásni kezd, az őrmester először mérgesen pillant maga köré, aztán sunyin fölnéz a tisztre.

– Ezek itt, a faluban, ezek rácok, uram – jegyzi meg a nagydarab, elálló fülű zászlós. A hadnagy alig bírja megőrizni flegma nyugalmát, nem érti, miként került mellé észrevétlenül a nehézkesen mozgó, folyvást fújtató figura.

– Azok – morogja morcosan.

– Tisztelettel, de akkor miért építünk nekik utat?

A hadnagy megvonja a vállát. A zászlós értse úgy, hogy ez a parancs. Kész, ennyi.

jó zsíros, fekete föld

Szokatlanul melegen tűz a nap. Május van, a fák még csupaszak, de egyik-másik legény ledobta a zubbonyát, úgy dolgozik. A hadnagy az ajkai közé illeszti a cigarettát, N. M. monogramos, ezüst készségével meggyújtja. Messzire ellát, a bácskai táj úgy hever előtte, akár egy hatalmas, kissé gyűrött, elnagyoltan színezett papírlap. Mindenfelé jó zsíros, fekete föld – nem úgy, mint a családja birtokain, északon. Mégsem irigykedik. Élvezi a dohányfüstöt és a nap sugarait. Dölyfösen fölvetett állal, szótlánul mered a messzeségbe.

– Utászok vagyunk – szól végül kelletlenül a hadnagy. – Nem kell tudnunk, miért, elég annyit, hol és mit. Most ez az állomáshelyünk. Nem elégedett vele? Azt beszélük, hamarosan mehetünk az orosz frontra.

– Én azt nem hiszem, hadnagy úr. Ezúttal kimaradunk a javából.

– Gondolja, hogy Hitler nem vár semmit tőlünk? – A mutató és a hüvelykujja közé szorított csikket messzire pöccinti. – Teleki gróf főbe lőtte magát, Bárdossy a németek embere... Mire jut, ha mindezt végiggondolja?

akár Jávor Pál

A zászlós nagyokat nyel, ádámcsutkája föl s alá rohangászik a torkán. Nem először érzi úgy, hogy fölöttese hülyének nézi. Rendkívül fiatal tiszt, mégis lekezelő mindenkivel. Önhitt, nagyképű ember – viszont milyen finoman veszi elő a cigarettatárcáját, milyen kecsesen pattintja föl és választ újabb szivarkát, s milyen úri módon sodorgatja! Akár maga Jávor Pál, bizony Isten!

– Nézzen a körmükre! – morogja a hadnagy, azzal elindul a település felé. Erősen zavarja már a zászlós jelenléte. Csúnyán izzad, goromba hónaljszag árad felőle, s neki módfelett érzékeny az orra. A formás szerb özvegytől is azért jött el dolgavégezetlen az este. Valami furcsa, állati szag áradt a bőréből, korántsem az a kellemes, friss illat, ami a belgrádi polgárasszonyból, akivel a háború előtt folytatott kurta, ám annál emlékezetesebb viszonyt. Miatta hitte, hogy minden szerb néember illatos. Hát tévedett. Nagyot sóhajt, ledobja a

körmére égett csikket, eltápossa.

– És ha szabotálnak?

Hátrapillant. Kicsit távolabb a zászlós hintázik előre-hátra a sarkán, várakozón néz felé.

igazságosak és gondoskodók

– Marha – motyogja a hadnagy. Nem tudnak ezek a tulkok semmit, gondolja, nem tudják, hogy a sztapári szerbek rendes népek. Még 1848-ban a szomszédos Doroszló magyar lakói megvédték az őseiket a honvédektől, cserébe ők 18-ban jártak közbe a rác hordáknál a magyarok érdekében, s tavaly, mikor a honvédek bevonultak a Délvidékre, megint a doroszlóiakra került a sor protekciót kérni a szomszédságnak. Nagybátyja, a tábornok mesélte neki mindezt azon a pezsgős éjszakán Zentán, mielőtt elindultak. A vezérkari főnök érzélgős ember, ezzel az úttal hálálja meg a sztapáriak lojalitását. Pár nap múlva filmezni is fognak, ország-világ láthatja, a magyarok igazságosak és gondoskodók. Elvigyorodik. Majd a filmhíradóban megnézheti mindenki, aki akarja, miért fut erre az út. Addig meg hadd furdalja az oldalukat a kíváncsiság.

2.

A géppuskaövedék néhány nappal korábban keresztülhatolt a százados vállán, csontját azonban nem törte. A hideg miatt nem fertőződött el a seb, mégsem tudja emelni a kezét. Nagy fájdalmai vannak, de halálos nyugalommal sodorgatja ujjai közt a cigarettát, mielőtt az ajkai közé illeszti, majd N. M. monogramos, ezüst készségével meggyújtja. Kancsalítva, fásult, tompa tekintettel figyeli a fölparázsló dohányt. Az utolsó előtti szálát szívja.

- Az utolsót elrakja, százados úr? – érdeklődik a nagydarab, elálló fülű főhadnagy, az orrából vékony pataokban csörgedezik a váladék elvadult bajszára.
- Nem rakom el. Elszívom, aztán leszokom.
- Emlékszik a sztapári útra? – firtatja a főhadnagy, nagy küzdelemmel elfojtva a kiszakadni készülő köhögésrohamot.
- Maga akkor még azt hitte, ágyban, párnák közt halunk meg – biggyeszi le az ajkát a százados.

A főhadnagy elengedi a füle mellett a gúnyos megjegyzést.

- Mindannyiunkat bántott az eset. És máig sem értem, miért nem árulta el, minek építünk utat abba a rác faluba.

A százados megvonja a vállát, s ettől belenyilall a fájdalom. Gránát sivít. A becsapódás közeli, az ordítások fülsértők. A fedezék megremeg. Utána hosszú csönd következik.

- Itt szorultunk – jegyzi meg a százados. – Utászok vagyunk, mégis a tűzvonal mögött, az ellenség markában... Alighanem karnyújtásnyira vannak az oroszok.
- Tudta, nem?
- Érzem az ázsiai bűzüket – nevet a százados, keserű fintorba rándul az arca.
- Eh! Nem erről...

Egyszerre hallják meg a közeledő lánctalpak csikorgását.

- Elárulja? – próbálkozik még egyszer a főhadnagy, hangja izgatottan remeg. – Miért nem számítottunk magának annyit, hogy kibökje?
- Nem kell maguknak mindent tudni – keményednek meg a százados vonásai. – Nem vagyunk egyenlők.
- Ha pár perc múlva lelőnek minket, azok leszünk – ellenkezik a főhadnagy.

Nincs válasz.

- Ha azonban fogságba esünk, én leszek előnyben. Nem vagyok sebesült.

jó tudni pontosan

A másik erre sem szól. Lehunyja a szemét, s egyszerre újra azt a zsíros, fekete földet látja a horizontig nyúlni a csizmája orra előtt, azt a végtelen, szelíd, lágy hantú bácskai tájat, a télből éledező fákat, a verőfényt, a tiszta égboltot, meg az elmosódó körvonalú embereit, ahogy lapátokkal, csákányokkal serénykednek. Orrában érzi a rögök kipárolgását. Nézi a készülő utat; több másikhöz hasonlóan, amit életében épített, valahonnan tart valahová (furcsa módon jó tudni pontosan, hogy Zombor városából egy Sztapár nevű faluba). Bezzeg annak az útnak az iránya, amelyen most halad – pontosabban fekszik – nem ilyen egyszerűen meghatározható.

- Sehonnan sehová – suttogja, s arcáról úgy folyik le minden szépség és kevélység, akár bohóc fizimiskájáról zivatar idején a festék. – Ami engem illet, én már sehonnan sehová. És még csak azt se tudom, hogy a fenébe nevezik ezt a helyet...

A főhadnagy félrehajtott fejjel figyel.

- Nem baj – mondja.

Isten tenyerén

Néhány másodperccel azelőtt, hogy a fedezékbe törnek az oroszok, a százados egy végtelen mezőre jut. A mező hullámzik, akár a tenger. Először azt hiszi, a rét virágai ringanak a langymeleg szellőben, hajladoznak a kikericsek, héricsek, a vérehulló fecskefű, a katángkóró, a pitypang, a szeklice, a búzavirág, a cickafark, táncot jár a körömvirág, a százszorszép, a székfű, a veronika, a zsálya, a kankalin és a többi pazar növény, ám kisvártatva rádöbben, hogy valójában a talaj mozog alatta. Nem földrengés, hát nem ijed meg, nem menekül. Olyan az egész, mint mikor két ember kifeszít egy lepedőt és finoman, óvatosan lobogtatja. Talán óriások markolják a mező sarkait, netán ez az oka mindennek. Talán Isten tenyerén érez hasonlót minden teremtmény – a bizakodás, mint karcos pálinka, árad szét az ereiben. Áll a hullámzó földön, baglyok ereszkednek a vállára, fejére, szemük zölden izzik. Hirtelen keskeny, kanyargós ösvény nyílik a lába előtt. Elindul, a baglyok fölroppenek, a magasban köröznek fölötte, tekintetükből zöld fonalak ereszkednek a teste felé, körbefonják alakját, akár az ökörnyal az őszi kaszálón rohangászó gyerekeket. A növények rengetege szétnyílik, majd összezárul, a távolban föltűnik egy csalitos, azon túl csöppnyi liget. A százados körbetekint, utak futnak szerteszét, az utakon aprócska emberek vonulnak, az égen baglyok, sasok és sólyommadarak röpdösnek, alig észlelhető szálakat vonnak a menetelő emberek köré. Van ösvény, melyet nem ismer a sas, sem a sólyom szeme nem látja azt, jut eszébe. A szívében éledő remény azt diktálja, olyan erős legyen a hite, akár Jóbé. Bízzon a madarakban, higgye, hogy jó irányba vezetik. Bátran, határozottan lépked előre, ám a liget mintha egyre távolodna. Nem csügged emiatt. Süket csönd dobol a dobhártyáján, mégis nyugodtnak érzi magát, fáradtsága, feszültsége elillan, legszívesebben dúdolna egy régi-régi dallamot, noha érzi, hogy ez képtelenség, amiképpen minden egyéb is az. Elgondolja magát, amint megy és igyekszik elgondolni egy kiutat, ami felé tart. Hangyányi szorongás ébred benne, hogy mindez a baglyok elméjében létezik csupán, azok pedig az ő képzeletében, miközben egy harmadik gondolja a hullámzó vidéket... Végül belezavarodik, hogy ki gondol kit és mit, ám nem kedvetlenedik el, lankadatlanul masírozik tovább.

– Nem baj – hallja a főhadnagy hangját. – Így már jó lesz.

kép | fortepan.hu

film | filmhiradokonline.hu

Kapitány Máté WALT HERCEGNŐI

Á

Tekintélyes belmagasságú polgári lakás volt, olyan, amit nehéz befűteni, s amit nem is sikerült egészen. Hárman éltek itt, kolóniában, ahogy ők mondták. Lépteik alatt egész álló nap recsegett a csiszolatlan parketta. Időnként megremegtek az ablakok, ahogy a troli átrobogott a közeli főút macskakövén. *Valaki reptér mellett lakik,* mondogatták ilyenkor, és úgy mosolyogtak egymásra, mint három fásult monalisa. Az osztályon ismerkedtek össze, hosszú hónapokat töltöttek el együtt, szép lassan közel engedték magukhoz a másik kettőt. *Mindnyájan magunkra maradtunk,* mondogatták, *de legalább itt vagyunk egymásnak. Elhagyott minket,* sóhajtották Vadász doktornak, *elhagyott, mert csak eddig kellettünk neki. Hiába kértük, hogy legalább velünk tegyen kivételt, ő most is, mint mindig, lelépett.* Vadász doktor bólogatott, a gyógyszerek valamennyire stabilizálták a három nőt. A doktor jó ötletnek tartotta az összeköltözést, különösen az ágyhiány miatt.

a kísértés

Az önellátástól Rózsika szenvedett leginkább, súlyos depressziója miatt előfordult, hogy napokat is átaludt, képtelen volt kikászálódni az ágyból. Noszogatták a többiek, időnként erélyesen is, Pipőke egy alkalommal még egy lavór vizet is rázúdított, mert számára felfoghatatlan volt ez a tétlenség. Fehérkét sokszor a tükör tartotta vissza a teendőktől. Noha Vadász doktor megtiltotta, hogy tükröt vigyen a közös lakásba, nem tudott ellenállni a kísértésnek, a többiek pedig úgy gondolták, legalább ez az egy hóbortja hadd maradjon meg szegénykének. Walt vele játszadozott a legtovább. Negyvenedik életévüket mindnyájan betöltötték már, a legmélyebb árkok mégis Fehérke arcát barázdálták, és hajdan ébenszín hajában több volt az ősz szál, mint a fekete. Férje, ahogy ez sokszor lenni szokott, egy fiatalabb nőért hagyta el, ezt Fehérke nem tudta elviselni, összeroppant. *Hisztérikus lettem, igen,* dünnyögte a tükörbe, *és még a madarakkal is megpróbáltam kommunikálni, hátha a valóságban is sikerül.* Egyre többször beszélt a tükörhöz, pont, mint szerepbeli nevelőanyja. Néhány évig még tartotta a hét törpével a kapcsolatot, amikor fény derült férje hűtlenségére, Tudor próbált neki vigaszt nyújtani. Fehérke utoljára azt hallotta róluk, hogy időről időre ócska kalandfilmekben bukkannak fel mellékszereplőként. Nekik legalább közülük maradt a filmhez, gondolta ilyenkor Fehérke. A legközelebb Rózsika került ahhoz, hogy újra Walt kegyeibe férközzön, mert néhány éve egy folytatásról tárgyaltak. De nem lett belőle semmi.

Háromjuk közül Pipőke volt a legtevékenyebb, egész álló nap gürcölt, akkor is, amikor nem kellett volna. Pucolta a parkettát, pókhálókat keresett a tiszta sarkokban, főzött és mosott a másik kettőre. Ha valamelyikük piszkos kézzel fogta meg a kilincset, Pipőke a haját tépte, és sikoltozott. Ha lement az utcára, a küszöbön tízszer vissza- és átlépett, majd ráadásként keresztet vetett. Fehérke egy élelmiszerboltban talált pénztárosi állást, ezrek suhantak át előtte nap mint nap, de soha senki nem ismerte fel. Volt persze néhány közepesen lepukkant férfi, aki hébe-hóba bókolt neki, vagy ízléstelen ajánlatokat tett. Fehérke némelyikükkel találkozgatott is. De egyiktől sem lett újra ébenszín haja.

az időtlen homály

Rózsika az elmúlt években alaposan elhízott. Ágyban töltött napjai során csirkecombok és fagyaltkelyhek cseréltek helyet a párnák ölelésében. Szobájában mindig szólt a tévé. Otthoni munkát vállalt, adatokat rögzített, ehhez fel sem kellett kelnie. Férje külföldre költözött, és sosem tért vissza. Egyesek úgy gondolták, a férfi valójában meleg volt. Fehérke véleménye szerint mindössze annyi történt, hogy ő is belépett a Szemét Férfiak Klubjába. Akárcsak Pipőke férje, aki nem bírta tovább elviselni az állandó sürgölődést, pakolgatást, lencseválogatást. De nem a férjekre haragudtak igazán, nem, nem rájuk. Waltot gyűlölték megszállottan. Úgy érezték, ő teremtette mindnyájukat, ő adott csillogó szint nekik, majd ő taszította el őket magától ebbe az időtlen homályba. Vadász doktor úgy gondolta, ez a Walt a belső gyerekkori apakép, amivel egyikőjük sem tud mit kezdeni.

Vasárnap volt, zárva minden, a háromtagú kolónia csendben ült a hideg lakásban. Rózsika a tévét bámulta, Fehérke a haját festette a fürdőszobában, Pipőke pedig kesztyűvel a kezén várta, hogy feltakarítson utána.

Lomhán ketyegett a falióra, nyílvégű mutatói, mint a malom lapátjai tolták maguk előtt az időt. Olyan lett volna ez is, mint bármelyik másik vasárnap. Csakhogy ezúttal csengetett valaki. Pipőke lerántotta vékonyka kezéről a gumikesztyűt, gondosan elhelyezte a kopott komód szélén, majd bizonytalan léptekkel megindult az ajtó felé. *Ki lehet az?*, nyöszörögte Rózsika az ágyából. *Tessék!*, kiáltott ki Fehérke a fürdőből – éppen a haját szárította. *Mindjárt megtudjuk*, mondta Pipőke. Mély levegőt vett, kislányosan nagyra nyitotta szemét, majd zsebkezdőjével lenyomta a kilincset. Az ajtóban Walt állt, bizalomgerjesztő mosolyával, lelkesen szikrázó szemével, ápolt bajuszával, jólfésült hajával. *Szia kislány*, szólalt meg, mintha csak tegnap találkoztak volna.

Pipőke úgy érezte, megnémult. Walt kikerült, és minden feszélyezettség nélkül benyomult a lakásba. Rózsika észrevette ágyából a látogatót, halkán felsikkantott, kezéből kiesett a távirányító. Hamarosan Fehérke is előjött a fürdőszobából, hogy rögtön meg is dermedjen. *Hercegnőim*, kiáltotta Walt, és szélesen elmosolyodott. *Hát így kell üdvözölni egy régi jó barátot?* Pipőke visszajött az ajtóból, gépies mozdulatokkal asztalkát húzott Walt elé, kített egy poharat, és kis tányérkában sós mogorót. *Te vén szarházi*, hörögte Fehérke. *Te utolsó szemétláda.* *Szervusz havacskám, szépséges csillagom*, mondta Walt, és leült az egyik székre. A három nő mozdulatlanul figyelte a férfit, mintha maga a sátán, vagy legalábbis Jack Nicholson érkezett volna közéjük. Ahogy Walt elhelyezkedett a széken, ahogy hátradőlt, és újra elmosolyodott, valami különös fény tört át az ablakokon,

sejtelmes és valószerűtlen színekkel festve be a szobát. Walt a szakember szenvtelenségével mérte végig őket, tetőtől talpig. Mintha régről előkerült portékák piaci értékét becsülné meg. *Hiába, lányok*, szólalt meg aztán, *piszok dolog az idő*. Fehérke arca elvörösödött, felkapott egy kis tányérkát és Walt felé hajította. Walt tapsolt egyet, és a repülő tányér aprócska úrhajóvá változva tovaröppent, ablakán át zöld kezecskék intettek búcsút. Rózsika szuszogva kikászálódott az ágyból, súlyos léptekkel a tévéhez robogott, felkapta a készüléket, és az égbe emelte, hogy Walt fejéhez vágja. A férfi legyintett egyet, a televízió könnyű kartondoboz lett, fedele felnyílt, és fehér pillangók röppentek ki belőle.

új történet

Pipőke közelebb lépett, mellkasa szinte lüktetett, olyan hevesen vert a szíve. *Minek jöttél vissza, Walt, miért kínzol bennünket?* Walt széttárta karját, szeme ártatlanul elkerekedett. *Még hogy én kínozlak benneteket, galambocskáim? Hiszen azért jöttem, hogy újra együtt dolgozzunk!* Ezt hallván a három nő önkéntelenül is helyet foglalt. Walt szelíd arcára elégedett mosoly telepedett. *Ezt már szeretem, lányok, így, így, szépen, higgadtan, mint a régi szép időkben.* Fehérke és Rózsika továbbra is haragvó arccal figyelték, Pipőke pedig, ki hármójuk közül a legföldhözragadtabb volt, inkább szomorúan. Walt megint végigmérte őket, lábát keresztbe vetette, aztán belekezdedt. *Új történetet tervezek, hölgyeim, nagyszabásút, Oscar-esélyeset, olyat, amitől tátva marad az emberek szája. Sárkányok, varázslók, gnómok és tündérek, lány harmóniák és dalbetétek, lassan libbenő hajak, reszkető holdfény a víz színén, vágózó paripák, szemvillanás alatt virágba boruló illatos mezők, hercegek és hercegnők, mind egy filmben.* A három nő egy pillanatra ugyanolyan megbabonázottan figyelte Waltot, mint sok-sok évvel korábban. Walt tartott egy kis szünetet, közben markába öntött kevés sós mogyorót, és ropogtatni kezdte. Fehérke sápadt arccal, Rózsika szuszogva, Pipőke pihegve várta, hogy Walt folytassa mondanivalóját. A férfi lesöpörte tenyeréről a rátapadt sót, majd egyenként belenézett a három nő szemébe. *Hölgyeim*, hajolt közelebb előredőlve, *kell a filmben három gonosz mostoha*. A háromfejű kolónia lassan megértette, mire megy ki a játék. Először Fehérkéből robbant ki újult erővel a harag, felpattant székéből, és fúriaként tombolva szaladt a szobában körbe-körbe, mint a bűgőcsiga. Walt érdeklődve figyelte. Rózsika káromkodva csapkodott a székébe szorulva, Pipőke pedig fogta a cipellőjét, és a férfi felé hajította, de Walt most is résen volt. A cipő röptében aranyló falevéllé lapult, és hang nélkül ért földet a polgári szoba távoli szegletében.

Fehérke időközben kiadta mérge javát, fröcsögő gyűlölete sziszegéssé gyengült. *Hogy merészeled, lihegte, mit képzelsz magadról? Félredobsz minket, hogy aztán újra megalázz?* Ssssss, csitította Walt, ujjával gépiesen pödörgetve bajuszát. *Fogjátok fel visszatérési lehetőségként, lányok!* Rózsika erre elsírta magát, hüppögve remegett a széken, tenyerét arca elé szorította. Pipőke cipőtlen lábát nézte, a harisnya alatt törékeny csontok dudorodtak. Aztán felnézett, és megkérdezte, hogy mit kellene csinálni. Walt csettintett egyet a nyelvével, hátradőlt a széken. *Látjátok, még mindig Pipőke a legokosabb*. Fehérke sértetten hallgatott, Rózsika abbahagyta a sírdogálást. *Kicsit elmaszkírozunk titeket*, mondta Walt, *kaptok valami éjfekete leplet, és bizonyos időközönként átalakultok gyíkká, békává, százlábúvá, pókká és hasonló borzalmakká. Nem nagy ügy, galambocskáim, a kisujjatokból is kirázzátok majd. Mennyit fizetsz?*, kérdezte Fehérke, és frissen festett haja lassan meglibbent. *Eleget*, kacintott Walt, és ahogy újult erővel betört a fény az ablakon, a szobafalak rózsaszínre váltottak, a levegőben kavargó porszemek pedig megannyi kis kacagó tündéreként szálltak a férfi fekete vállára. Walt vigyorra húzódo szája megnőtt, Fehérke, Rózsika és Pipőke szeméből magába szippantotta az utolsó szikrákat. Aztán felállt, szépen komótosan, megköszönte a sós mogyorót, csettintett, mire kinyílt az ajtó, és sudár, sötét alakja beleveszett a fényárba.

A három hölgynek idővel kialakult az a szokása, hogy közösen bújták át a reggeli újságot, adogatva egymásnak a már kiolvasott lapokat. Ezen a reggelen sem volt ez másként. A maguk elé húzott asztalkán gőzölgött a három kávé, Pipőke egy-egy cukorkát helyezett a csészék mellé. Mindhárman megdöbbenek, mikor látták a nekrológot, amiben arról írtak, hogy Walt idén lenne száztizennégy éves. Rózsika letette a kiflit, bájos eleganciával kitörölte szája szegletéből a morzsát, majd álmatag hangon azt mondta, *ugye, lányok, én mindig is mondtam, hogy jobb lett volna a Grimm testvérekkel maradni.*

képek | Macsinka Zsolt

Soós Eszter Petronella FIGYELEM!

Politika és bűvészet: két különböző, egymástól távol álló szakma. Az egyik a racionális hatalmi kalkuláció, a „lehetséges” gyakran korlátos világa; a másik a „lehetetlen” lehetőségessé válásának terepe. A közkeletű poén szerint a bűvész és a politikus mégis közel áll egymáshoz, mert mindketten *rendkívüli tehetséggel tudnak eltüntetni.*

A poén az, ami: poén. Míg az eltüntetés a bűvész esetében munkaköri kötelesség, a politikusnál (legtöbbször) működési anomália. Az egyikért taps jár, a másikért – jobb helyeken – börtön. A bűvész eltüntető akciója a művészeti kritika, a politikusé a jog érdeklődésére tarthat számot.

becsapva érezzük magunkat

Mások azt mondják, a bűvész és a politikus közel áll egymáshoz, mert becsapják a közönségüket. Részben igazuk van – bár a „becsapás” túlzó megfogalmazás. Amikor a bűvész „csap be”, számítunk rá, sőt el is várjuk. Ha nem így tennék, nem néznénk meg a műsorát – ki akar olyan bűvészműsort nézni, ahol egyetlen sikeres átvágás sincs? De amikor a politikus „csap be”, és ez lelepleződik – nos, akkor becsapva érezzük magunkat. Egy politikustól nem erre számítunk. Noha a közönség jó vagy rossz szándékú „becsapása” gyakran része a politikai játéknak, mint a húzz egy kártyát!-játék az egyik esetben ez elfogadható, sőt kívánatos; a másikban morálisan megkérdőjelezhető.

mást várunk

A bűvész lophat (szakszó!), csalhat, hazudhat, bármit eltüntethet – mert ez a dolga. Vagyis az elvárt és sikeres becsapás nála sikerkritérium. A politikus viszont akkor igazán sikeres, ha végig hitelesnek, őszintének és nyíltan mutatja magát. Nála tehát az a sikerkritérium, ha esetleges hazugságai, becsapásai, terelései (utóbbiak sok szempontból elkerülhetetlenek) nem jutnak nyilvánosságra vagy nem tűnnek fel. A politikusnak más a színpad, más a jelentőség, más elvárásokhoz igazodik. A bűvész „csak” a pillanatnak dolgozik, „csak” szórakoztat, „csak” akkor küld üzenetet, ha művészként üzenetet akar küldeni. Nincs jelentősége, hogy miként éri el a hatást – csalásaival, becsapásaival nem a moralitás mezejében mozog. A politikus cselekvése viszont a fejlett demokráciákban nem mindig öncélú – bár néha szórakoztató. A politikus tevékenységének értékelésekor a moralitás kérdése – főleg a bizonytalan, vagyis stabil pártpreferenciával nem rendelkező választók fejében, akikre az alábbi gondolatmenet vonatkozik – mindig felmerül. A politikus tevékenységének a bűvészével ellentétben hatása van múltra, jelenre, jövőre – máshogy nézünk rá, mást várunk tőle, mint egy előadóművésztől, ezért hajlamosabbak vagyunk erkölcsi szempontból értékelni.

felépít egy történetet

A különbségek ellenére a poénygyárosok mégis rátapintanak néhány fontos hasonlóságra. Itt van mindjárt a tény, hogy a bűvész és a politikus is szerepet játszik, előadást mutat be. Márpedig a színház sohasem ugyanaz, mint a valóság. A színház azt ábrázolja, amit a szerző, a rendező és a színész meg akar mutatni. Az ügyes bűvész éppúgy a valóságtól eltérő, vagy annak csak egy részét megmutató drámát, narratívát és történetet épít fel, mint a politikus. Persze nem arról beszélek, amikor a vásárban varázslatos módon lekerül a melltartó a kiszemelt áldozatról, hanem a művészileg igényesebb előadásokról, amikor a művész felépít egy történetet, és a fizika törvényszerűségeit meghazudtoló csodálatos esemény kiszolgálja mondanivalóját.

A politikus, ha jól teszi a dolgát, egyenesen a drámai történetészövés nagymestere: a rossz emlékű, ám megfontolásra olykor nagyon is érdemes Carl Schmitt óta tudjuk, a „politikai” lényege, hogy kivel szemben határozom meg magamat, ki a barátom és ki az ellenségem, és ha valami, hát ez – vagyis a politika – igazán drámai. Történet nélkül sem a bűvészetnek, sem a politikának nincs értelme: az ellenség, az ellenfél megnevezése éppúgy csak egy történet keretében lehetséges, mint a fizika törvényszerűségeire épített várakozások megcáfolása. Dráma, katarzis, és persze a váratlan: mindkét szakmában fontos szerepet játszanak.

A másik közös pont, hogy a bűvésznak éppúgy ismernie kell az emberi természetet, mint a politikusnak, mert nem lehet kihasználni, amit nem ismerünk. Márpedig a bűvészet és a politika is kihasználja az emberi psziché működését, logikáját, félelmeit, reményeit. Ha hasonlóságot keresünk a két szakma között, nem a csalásban, nem a direkt hazugságban és becsapásban, és nem is az eltüntetésben találjuk meg, hanem a *figyelemelterelésben*.

aktív bevonás

Aki bűvészetre adja a fejét, már az első órán megtanulja, mennyire fontos *eltereelni* a néző figyelmét. Az *eltereelés* megtévesztő fogalom, mert nem mutatja meg igazán, miről szól ez az alapvető bűvészeti készség. Ha az előadó éppen valami „titkosat” csinál a bal kezével, akkor logikus, hogy a jobb kezére irányítja a figyelmet, például oda néz. Ilyenkor a közönség ösztönösen követi az előadó tekintetét. A gyakorlatban mindez gyakran a nézők foglalkoztatásával, aktív bevonásával történik: *Odaadom Önnek ezt a köteg petrezselymet, vigyázzon, vizes!*

Kérem, számolja meg, hány levél van benne, Önök pedig segítsenek és számoljanak vele! Figyelemelterelés helyett beszéljünk inkább terelésről, mert ami a jobb kézben történik, vagy amit a néző csinál, annak általában lényegi funkciója van (például a történethez tartozik, hány levél van a csomag petrezselyemben – lehet, hogy a végén varázslatosan több vagy kevesebb lesz). Az igazán jó bűvészek soha semmit nem csinálnak céltalanul vagy funkciótlanul, még a terelést sem.

A figyelem irányítása nemcsak alapszintű technika, hanem egyfajta közmegegyezés tárgya: a közönség számírt rá, elvárja, és belemegy a játékba. Minél tudatosabban nyugtázza valaki, hogy szórakozásának szükséges és egyben elengedhetetlen feltétele a figyelem terelésének engedése, annál inkább képes átadni magát az élménynek és értékelni az előadást.

tétje van

Részben így működnek a politikai viták is – csak nincs mögötte közmegegyezés. A nézők a politikában ösztönösen érzik: tétje van, hogy átlátják-e az előadás minden apró elemét. Csakhogy az apró elemek – nevezzük ezeket tényeknek – sokszor nem egyértelműek. Ez adja a politikusok mozgásterét, hogy azokra a tényekre *tereljék* a figyelmet, amelyeket fontosabbnak, értékesebbnek, érdekesebbnek tartanak, amelyek jobban megfelelnek az *értékeiknek, az érdekeiknek, a meggyőződésüknek* (tehát a terelés a politikában sem mindig rossz szándékú – néha igen, néha nem).

Álljon itt egy konkrét példa: a 2012-es amerikai elnökválasztási kampány végén a jelöltek a munkanélküliségi adatokról, konkrétan a munkanélküliségi ráta növekedéséről vitáztak. A republikánusok és Mitt Romney mellett érveltek, hogy a munkanélküliség növekedése rossz. A demokraták és Barack Obama viszont azt állították, a munkanélküliség növekedése éppen a bizalom növekedését jelenti, hiszen olyanok regisztráltak ismét munkanélkülinek, akik korábban már feladták, és nem is kerestek munkát. Vagyis, érveltek a demokraták, a munkanélküliség és a munkaerőpiacon aktív népesség arányának együttes növekedése pozitívumként értékelhető. Egyik párt, egyik jelölt sem hazudott, csupán igyekeztek a választópolgárok figyelmét a tények számukra kedvezőbb vagy értékesebb részére irányítani.

mást tart fontosnak

Végtelen számú hasonló hazai vitát láthattunk már. Például az útdíjrendszer 2015. januári bevezetésekor a kormányoldal mellett érvelt, hogy a megyei matricák rendszere sok ember kiadásait csökkenti (ami önmagában igaz), míg az ellenzék azt állította, azzal, hogy egyes utakat bevontak a fizetős rendszerbe, az agglomerációkban élőknek, ott vásárlóknak stb. növelik a kiadásait (ami szintén igaz). A foglalkoztatás körüli viták is ilyen bonyolult logika szerint működnek (nő a foglalkoztatás, vs. nő, de csak a közmunka miatt, a közmunka pedig nem piaci munka, és főleg nem jár érte elég fizetség). Vagy gondoljunk a családtámogatások körüli vitákra (az adórendszer végre figyelembe veszi, hogy ki hány gyereket tart el, vs. az alacsonyabb jövedelműek kevesebb adókedvezményt kapnak, mint a magas jövedelműek). Az efféle politikai viták nemcsak azért lehetségesek, mert minden politikai erőnek más az érdeke és más tart fontosnak és értékesnek, hanem mert a társadalomban a „tények” gyakran nagyon bonyolultak, és nem is értékelhetőek egységesen (ami egy konzervatívnek érték, az egy baloldalinak talán megszüntetendő; ami pedig egy liberálisnak kívánatos, egy konzervatívnek talán felháborító – nehéz itt „tudományosan” igazságot tenni).

Részben így működik a kormányzás is: nem megkerülhető az értékválasztások kérdése. A kormányzás többek között azt jelenti, hogy döntéseket kell hozni: a véges erőforrásokból ki, mikor, mennyit kapjon, és amit kap, azt milyen értékek és szempontok szerint kapja. Az elosztó jellegű kormányzati döntéssel nem járhat mindenki egyformán jól: az erőforrások elosztása zéróösszegű játék. A kormányok – jobb esetben – tudatosan döntenek el, kik lesznek az egyes döntések nyertesei és vesztesei, és bár azt mondják, az egész érdekét képviselik, legtöbbször csak egy résznek segítenek (*pars pro toto*-elv), és azt remélik, az intézkedés hosszú távon kedvező lesz az egésznek, egyes kijelölt csoportoknak, esetleg a pillanatnyi kedvezményezettek a szavazatukkal honorálják a

szívességet. Az efféle döntések mögött gyakran olyan egymással kibékíthetetlen értékválasztások is állnak, amelyeket *nehéz végső igazságként kibontani – nem született még meg a politikus, aki képes erre*. Ember legyen a talpán például, aki megmondja, milyen az igazán erkölcsös adórendszer: a gazdaságilag liberálisoknak a progresszív adórendszer éppúgy lopás és erkölcsi fertő, ahogy a baloldaliak számára elfogadhatatlan erkölcsi, szociális és értékalapon az egykulcsos adó vagy az esedékes ÁFA-emelés.

a döntés vesztesei

Ez tehát a játéktér – a politika természeténél fogva ambivalens. Ahhoz, hogy a szükségszerű érték- és érdekalapú kormányzati döntések a célzott választók számára elfogadhatóak legyenek, a nem célzott választók számára pedig ne legyenek túlságosan elfogadhatatlanok, a választói figyelmet *tudatosan irányítani*, a döntéseket magyarázni, igazolni kell, és olyan keretben, értékrendben bemutatni, hogy azoknak is elfogadhatóak legyenek, akik közvetlenül a döntés vesztesei. *A modern, demokratikus, többpárti politika tehát nem tud a figyelem terelése nélkül működni*. A modern politikai színház egyben verseny is, s a verseny arról szól, kinek az értelmezési kerete tölti meg a színpadot.

A politikában nincs közmegegyezés a stabil preferenciával nem rendelkező polgárok és a politikusok között. Ügyes politikust figyelve a közönség nem érezheti, hogy terelni próbálják a figyelmét. Talán az lehet a sokat emlegetett *politikai hitelesség* összeomlásának első jele, amikor a politikai erő által megcélzott választópolgárok ráéreznek a terelésre, és máshová is néznek, felismerik, hogy ez a döntés jó nekik, de amaz nem. A bukás kezdetét jelzi, amikor a nem megcélzott választópolgárok megértik a terelés őket érintő lényegét, amikor a keretezés, a prioritások szimbolikus kijelölése hirtelen nem működik – a közönség önállósodik, nem úgy táncol, ahogy az előadó fütyül, vagy egyenesen másik előadóra, a versenytársra figyel. A pocsék bűvész előadás jellegzetessége, hogy a bűvész figyel, a jobb kezére mutat, a néző meg rögtön tudja, hogy most elsősorban a bal kezét kell néznie...

magyarázkodnia kell

A bűvésznek nem kell magyaráznia, miért alkalmazza a figyelem terelésének klasszikus módszereit. A politikusnak viszont magyarázkodnia kell, ha valakinek, esetleg sokaknak feltűnik, hogy *bizonyos értékeket prioritásként kezel, másokat elhanyagol*, netán „*nem bontja ki az igazság minden részletét*”, vagy *a történet felépítésekor válogat a tények között*. A modern politikában persze lehetetlen a részletes kibontás, a nem-válogatás, minden érték egyidejű megvalósítása, hiszen ezek az értékek gyakran egymásnak is ellentmondanak.

Az elosztásban azonban, noha a források végesek, és nem lehet mindenkinek a kedvében járni, mindenki számára előnyösen kormányozni, minden értéket figyelembe venni, a választópolgárok ezt a legritkább esetben akarják nyíltan hallani. Pedig nagyon ritkák a *mindenkinek egyformán kedvező, értékmentes, szakszerű és kizárólagosan helyes politikai döntések* – a probléma felismeréséről és megfogalmazásáról, az egyéni és a közösségi érdek viszonyáról, a feszültségekről szólnak a *közjó* körül forgó, évszázadok óta tartó politikafilozófiai és gyakorlati viták.

A polgárok akkor tudn(án)ak igazán racionális döntéseket hozni, ha az igazság minden részletével (minden ténnyel) és minden interpretációjával rendelkez(n)ek, és ha megértenék, hogy az egyes döntések és alternatívák mögött milyen számítások, érdekek és értékek húzódnak meg, illetve ha rendszerszerűen tudnák, mik a személyes érdekeik és értékeik.

végtelenül fárasztó

Az elérhető információk azonban sokszor korlátosak még a demokráciában is, és az egyes választópolgár számára az efféle végiggondolás szinte korlátlan és végtelenül fárasztó. A politikatudomány már rámutatott, hogy nem is igazán éri meg ezt a munkát elvégezni, hiszen a végtelen teherrel szemben csupán egy szavazatnyi súly áll. Talán az ókori, rabszolgatartó Athénban volt utoljára kapacitása arra a polgárnak, hogy minden rendelkezésre

álló tény, minden véleményt feldolgozzon.

A mediatizált tömegdemokráciákban már csak ezért sem kezdenek a politikusok egyrészt-másrészt érvelésekbe, ezért sem hagyják magára a választót, hanem mankókat adnak neki, segítik eligazodni a színpadon. Erről szól a modern politikai kommunikáció: a politikusok érveket szolgáltatnak a döntésekhez – megmutatják a tényeket, amelyek beleillenek az általuk felállított keretbe, az általuk vallott értékrendbe. A demokratikus ellenfelek persze ugyanezt teszik: arról szól a verseny, kinek az előadása, figyelemirányítása hitelesebb és vonzóbb. Melyikhez csatlakoznak többen? A modern politikának éppúgy szükséges eleme a reflektorfény irányítása, mint a bűvészetnek. Úgy is mondhatnánk, hazudozás nélkül lehet sikeresen politizálni, de a figyelem terelése nélkül aligha.

A bűvésszel ellentétben a politikus nem vállalhatja, hogy ez a technika a szakmája része. Persze ebben is van ráció: ha a bűvész terel, a nézők közül senki nem veszít semmit, sőt nyer. Ha a politikus terel – az esetek többségében értékrendje és meggyőződése mentén, a hasonló értékeket és érdekeket követőkhöz beszélve –, valószínű, hogy valaki a közönség soraiban rosszul jár, különösen, ha elosztási jellegű kérdéstről van szó. És itt lépnek be az ellenfelek a maguk kis reflektorfényeivel, a maguk értékeivel, a maguk érdekeivel, és beindul a színházi verseny látványos része.

bizonytalan fogalmakkal operálnak

Igen, kérem, ilyenek ezek: terelnek. A bűvészek és a politikusok is. Az eltérés a közönség készülékében van. Míg a közönség bűvésszel szembeni elvárásai reálisak és adekvátak, a politikussal szembeni elvárásai gyakran irreálisak. Olyan bizonytalan fogalmakkal operálnak, mint a „nemzeti érdek”, a „közjó”, „az emberek”, amelyek sokszor elfedik a demokratikus kormányzati és politikai döntések részlegességét, érték- és érdekvezéreltségét (külön politikaelméleti és politikai vitatéma, hogy mely értékek és célok emelhetők ki a színpadról, a politikai versenyből, a részlegességéből – vagyis mely témákban képzelhető el az áhított *közmegegyezés*). A demokratikus politikusok ki is használják ezt az ellentmondásos helyzetet.

A nézőnek, a közönségnek a bűvészet esetében nem érdeke a terelés ellen dolgozni, mert azzal a saját szórakozását rontja el. A politika esetében viszont nagyon is érdeke, mert csak a figyelemterelés leleplezésével tud megfontolt, racionális, a saját értékeinek és érdekeinek megfelelő döntéseket hozni, vagyis megtalálni a politikai erőket, amelyek értékhierarchiája hasonlít az övéhez – ha ez egyáltalán a nagy, sokszínű néppártok és a mediatizált demokrácia korában még elképzelhető. Érdemes odafigyelni a politikai verseny minden szereplőjére – a színpadképet a sok terelés összeillesztése által jobban átláthatjuk.

milyen a jó demokrácia?

Gyakorlati kérdés, hogy – a politikai elemzők, az értelmiségi elit, a médiamunkások világán túl – valóban lehetséges-e egy *nem terelés-terhelt demokratikus politika*? Megtaníthatók-e, alkalmazhatók-e a tudatos részvétel és a politikai kompetencia trükkjei minden embernek, vagy a tények összegyűjtése, elemzése, a hierarchizálás tényleg aránytalanul nagy költséggel, idővesztéssel járna az egyes polgár számára? Milyen berendezkedésű társadalomban reális ez az elvárás? Milyen források kellene hozzá? És ha már itt tartunk: milyen a „jó demokrácia”? Feltétlenül racionális? Mi értelem és érzelem „helyes” aránya a demokráciában? A mediatizált tömegdemokrácia világában lehetséges-e a „racionalitás”? És vajon maguk a politikusok érdekeltek-e a demokratikus politika formálásában? Nos, ezzel máris az utópia értéktelített, szubjektív világába léptünk. Elfogytak a válaszok, megszorodtak a kérdések.

A pszichológia tudománya szerint pár másodperc alatt döntjük el, hogy kedvelünk-e valakit. Még kis se jött a bűvész a színpadra, még elő sem húzta az első galambot, még meg sem szólalt a politikus, már meghoztunk bizonyos döntéseket. Például eldöntöttük, megbízunk-e benne. Aki próbált már ismeretlennel randizni, tudja, miről van szó. Így érdemes átgondolni mindazt, amit a racionális magatartásról és racionális demokráciáról hiszünk.

Lackfi János TONZ ÚR VALLOMÁSA

Szomorú a vers témája,
hej-haj,
szaporodik fejemen a
hajhely.

Szaporulat, na de honnan
nézve?
Aranyhajam elcserélem
rézre.

Még ha rézre cserélném, de
bőrre!
Sajna a fej nem szexi, ha
pőre.

Kopaszodik a pocakos
költő,
mobilja van, a mobilhoz
töltő...

Nyárspolgár lett, azt mondja a
fáma,
jobb, ha felköti magát egy
fára.

Csak ne a hajánál fogva
kösse,
röhejesség nem a líra
öccse.

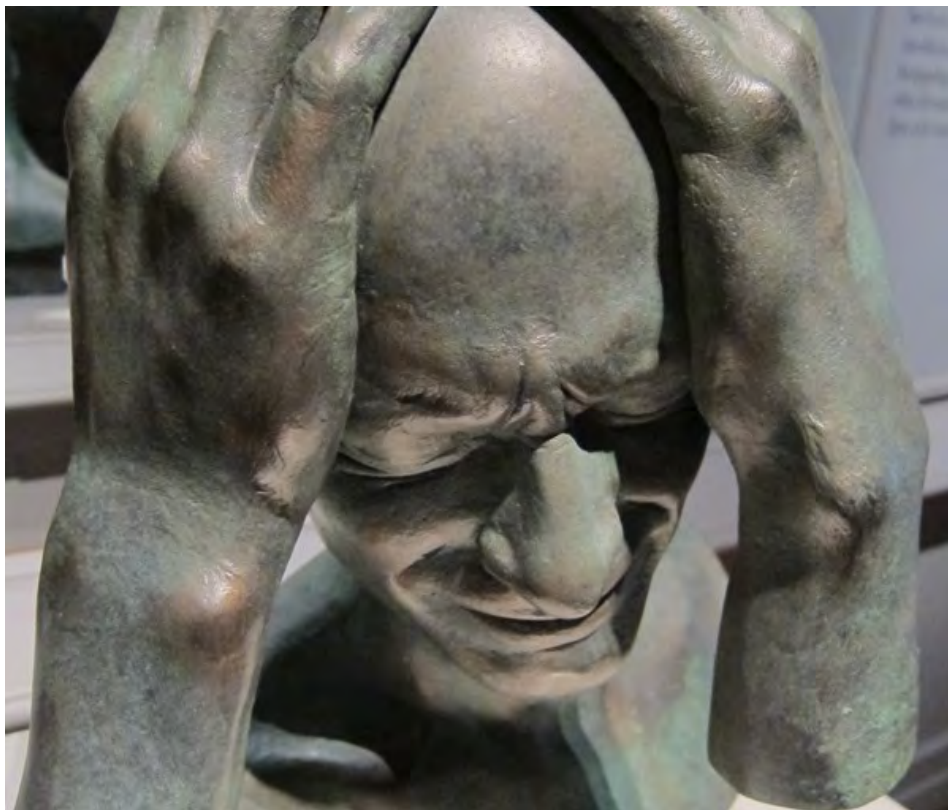
Ritkás tisztás fejem kényes
pontján,
nem lesz ebből egy-kettőre
konty ám!

Kinek a konty korai még:
csitri,
másnak késő, nézd csak a bá-
csit, ni!

Persze nem az évek teszik,
nem hát,
csúsztatva fejeltem a sok
labdát!

Persze nem a gondok teszik,
ó, nem,
fejen pörgök, s ez nem is rossz
ómen.

Szóval hullik hajam, mint az

állat,
ne szedjeteK utánam haj-
szálat!

Ne ejtsetek miattam egy
könnyet,
mosott hajam szárítani
könnyebb.

Koponyámon glória leng
eztán,
játszik rajta a nap, jó kis
dzsesszt tán.

Hajhullással érkezik az
ész meg,
figyeljétek, milyen bölcsen
nézek!

Nem kell többé megszólaljak
én itt,
mindent elmond kopasz fejem:
fénylik!

kép | Olof Lundström szobra, foldedcranes.com

Kovács Gábor A SZFINX, AZ IPAD ÉS A BŰN

Lányi András új könyvéről

Ha a modern globális civilizáció alapmítoszáát, a lényegét leginkább kifejező történetet keressük, többféle lehetőség közül is választhatunk. Lányi András most megjelent könyvében a görög Oidipusz-mítoszhoz fordul: szerinte a szfinx rejtvényének Oidipusz-féle megoldása a modern gondolkodás megértésének kulcsa. Rávilágít civilizációnk természet-képére és természet-viszonyára, amiből hiányzik az etikai dimenzió.

két történelmi korszak

Az Oidipusz-mítosz mellett gyakran más mitológiai szüzsékhez fordul, aki civilizációnk természetéről akar valami lényegeset mondani. A legkedveltebb a Faust-történet. A késő középkori monda szerint Faust, a nagyhatalmú mágus szerződést köt az ördöggel, s lelkéért cserébe korlátlan hatalmat kap a természet erői fölött. A megszerzett mágikus tudás birtokában aztán képessé válik az isteni teremtés utánzására. De Christopher Marlowe és Goethe értelmezése is nagyon eltérő. Két történelmi korszak különböző kozmológiai és morális előfeltevései tükröződnek a darabokban. Marlowe *Doktor Faustus*ában a főhőst a

dráma végén elviszi az ördög, aki ragaszkodik megállapodásukhoz: az üzleti korrektség jegyében behajtja a kialakított árat. Az olyannyira áhított hatalom – meg persze az ezzel együtt járó pénz, siker és érzéki gyönyör – eléréshez mindenekelőtt a régi világkép feladására van szükség, mondja szókimondóan az Istent nyíltan kihívó, a középkori mentális és erkölcsi korlátait széttörni akaró, a tojásból most kibújó modern ember:

*No, váltsunk doktrínát: Che será, será;
Lesz, ami lesz? Nem rossz... Vallás, viszlát!
De ez az okkult metafizikás
Fekete mágia mennyei cucc!
Vonalak, körök, betűk, grafémák –
Ó, Faust bácsi imád titeket!
Ó, a profit és a gyönyör, erő,
Hatalom és mindenhatóság minő
Világa várja itt a hű profit!
(Fordította Szabó Stein Imre)*

A reneszánsz kor emberének hübrisze mögött azonban még ott munkál a bűntudat: nem olyan egyszerű elköszönni a régi világképtől. Rettenetesen vágyik a hatalomra, de még nem tud szabadulni attól, hogy ez azért bűn, amiért végül fizetnie kell. A darab befejezésében a kar mondja el a keresztény középkor szellemében fogant tanulságot:

*Faustus nincs: nézd e pokoli bukást,
S ha bölcs vagy, sötét sorsa megtanít,
Nem kóstolni a tiltott dolgokat,
Mik a nagyravágyót mélybe csalják,
S a felsőbb hatalmak ezt nem bocsátják.*

Goethe Faustja későbbi kor szülötte. A modernitás emberének féktelen tettvágya feszíti: a cselekvés itt az univerzum ontológiai alapelve. „Kezdetben volt a tett” – az Újszövetséget németre fordító Faust a János-evangélium kezdőmondatát idézi: a dráma főszereplőjeként őt magát is mindvégig az újkori kapitalizmus emberének fékezhetetlen tettvágya feszíti. Amikor a fekete pudli alakját levető Mefisztót kiléte felől faggatja, a válaszból a rossz történelemben betöltött szerepéről olyan felfogás rajzolódik ki, amely igencsak különbözik a keresztény teodiceától. Mert hogyan is határozza meg önmagát Mefisztó, kicsoda ő? „Az erő része, mely örökké rosszra tör, s örökké jót mivel” (Jékely Zoltán fordítása). Nem ártatlan mondat. Azt sugallja, hogy a jóhoz a rosszon keresztül visz az út. Nagy történelmi karriert fut majd be a gondolat, igazolva a bűnöket, amelyeket az áhított e világi paradicsom nevében követnek el Faust kései utódai. Amikor Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődésében* Razumihin úgy gondolja, hogy keresztül tudjuk hazudni magunkat az igazságig, az e világi messianizmus ígéretét hirdető bolsevizmus erkölcsi alapelvét előlegezi meg. Erre ironikus módon 1918-ban a fiatal Lukács György mutat rá, aki néhány hónappal később, világnézeti konverzió átesve, saját damaszkuszi útjának végén ezt nemcsak erkölcsi maximaként fogadja el, hanem tovább is feszíti. Fatalizmust társít hozzá. Hebbel drámájának főhősét, a Holofernészt megölő Judit alakját és dilemmáját földéizve egyenesen erkölcsi kötelességnek mondja a bűn elkövetését: „És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?” (Idézi [Vajda Mihály](#)).

Oswald Spenglernél a nyugati civilizáció mintázataként, mint alapelv jelenik meg a fausti dinamizmus, és túl van jón meg rosszon. A hatalom akarásának spengleri interpretációjából szociáldarwinista etika következik. Heidegger szerint ez Nietzsche naturalista átértelmezésének a következménye – s valóban, ez a naturalizmus nemcsak Spengler etikai nézeteit határozza meg, hiszen ez munkál nagy hatású technológia-elméletében is. A modern technológiát az ember ragadozó mivoltából vezeti le: nézete szerint ez a biológiai fajként meghatározott emberiség genetikai kódjának része, amely azonban a maga teljességében csupán a nyugati civilizációban bontakozik ki.

prófétikus attitűd

Spenglerbe sok mindent bele lehet olvasni – nagyon is tudatos profétikus attitűdje miatt. A technikáról szóló kései könyvecskéjének sorairól, amelyekben apokaliptikus képekben ecseteli a modern gépi civilizáció környezetpusztítását, azt gondolhatnánk – felettébb tévesen –, hogy az ökológiai mozgalom egyik előfutára írta: „A világ mechanizálása a legveszedelmesebb túlfeszültség állapotába jutott. Megváltozott a Föld arculata, ideértve a növényeket, az állatokat, az embereket. Néhány évtized leforgása alatt eltűnt az erdők nagy része, átalakult újságpapírrá. Ez aztán oly klimatikus elváltozással járt együtt, hogy már egész népségek mezőgazdaságát fenyegeti a pusztulás; számtalan állatfaj, mint amilyen például a bölény, egészben vagy részben kiveszett; egész népfajok tűntek el, példái ennek az észak-amerikai indiánok vagy az ausztráliai őslakók.” (Oswald Spengler: *Az ember és a technika. Adalékok egy életfilozófiához*. In: *Uó: Válságok árnyékában*. Fordította Csejtei Dezső és Juhász Anikó. Budapest: Noran Libro, 2013, 147.)

Ám Spengler mindezt korántsem tekinti a természet ellen elkövetett bűnnek. Éppen ellenkezőleg: aggódik, mert a nyugati civilizációban a kifáradás és a technikacsömör jelei mutatkoznak, s – alulmaradva a felemelkedő színes fajokkal folytatott versenyben – nem lesz képes beteljesíteni történelmi küldetését, aminek lényegi eleme a

a fehér bálna

Lewis Mumford, aki Spengler kortársaként kezdi intellektuális pályafutását – ám hosszú évtizedekkel túléli –, kétségkívül az ökológia és az ökoetika egyik legnagyobb hatású megalapozója. A modern civilizáció alapmítoszáat ő Herman Melville *Moby Dick* című 19. századi regényben véli megtalálni. A fehér bálna története Mumford olvasatában kettős jelentésű. Tágabb értelemben az ember általános léthelyzetét, szűkebb, speciálisabb értelemben a nyugati civilizációt szimbolizálja. A fehér bálna az univerzum vak, esetleges erőit testesíti meg. Vele szemben Ahab kapitány és legénysége az ember értelem- és kultúrateremtő képességeit jelenítik meg. Mumfordnál lényeges, hogy a jelentést adó tevékenység sohasem az elszigetelt, magányos ego műve: a társadalomban élő *én* kultúrát és erkölcsöt teremtve otthonná változtatja a nyers természeti erők uralta, emberidegen világot. (Lewis Mumford: Melville: 'Moby-Dick', In: Uő: *Interpretations and Forecasts*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1973, 56.) Egy adott kultúra vagy civilizáció egészsége azon múlik, hogy az anyagi javak termelése és a szimbolikus javak – tudomány, erkölcsi eszmék, művészet – termelése összhangban van-e. A modern nyugati civilizáció legnagyobb problémáját az egyensúly megbomlásában látja. Ahab kapitány és a fehér bálna históriája szűkebb értelemben így lesz civilizációnk alapmítosza. Ahab eredetileg értelmes célja ugyanis örületbe fordul: mindenáron el akarja ejteni a fehér bálnát – korlátlan uralmat akar a természet fölött. Bármit feláldozna az eszement törekvés érdekében: hajójának és legénységének pusztulását sem tartja nagy árnak hübriszének kielégítésért. Az ámokfutás vége totális pusztulás: a Pequod megháborodott kapitányával együtt tűnik el a habokban. A tanulság: a *hübrisz* bűnébe esett ember – és persze civilizáció – nem kerülheti el végzetét. (Uo. 62.)

A mértékvesztés bűne: görög elgondolás. Nem is igen lehet elkerülni a görögöket. Prométeusz is ebbe a bűnbe esik, amikor ellopja a tüzet az istenektől. Bűne miatt kell bűnhődnie Lányi András címadó hősének, Oidipusznak is. Lányi szerint a modern civilizáció eredendő bűnéről legtöbbet Szophoklész-drámájából tudhatunk meg.

az önismeret hiánya

Kicsoda Oidipusz? A Természetes Ember. Hogy ez mit jelent, a dráma háttérét adó mítosz rejtvény-jelenetéből derül ki. Oidipusz tragikumája az önismeret hiányából fakad. Nem tudja, ki ő valójában – nem ismeri saját történetét –, és azt sem tudja, ki az ember. Az utóbbi tudatlanság azonban már egy civilizáció bűne:

„Oidipusz nem fejtette meg a Szfinx talányát? De hogy is fejtette volna meg? Nem az itt az igazság, hogy az embert járásra használt tagjai számával mérni ugyanolyan botorság, mint mondjuk egy Szfinxet madárnak nézni, vagy egy harci szekeren átgáló öregúrban nem felismerni tulajdon nemző atyánkat? Oidipusz nem múlta felül önmagát. És azt kapja, amit megérdemel, mert az istenek gonoszak bár, de következetesek. Akinek az ember csupán eszes állat, csak átmenet a négy- és a kétlábúság között, a természeti lények egyike, aki ebben látja a rejtély nyitját, saját kiléte titkát, nos, igen, annak kijár a méltó jutalom: szülőanyjával hálhat, és a fejére teheti legyilkolt apjának koronáját.” (Lányi András: *Oidipusz, avagy a természetes ember*. Budapest: Liget, 2015, 20.)

És itt következik a könyv alapgondolata: „Mert az ember nem négy, nem kettő és nem három: az ember az, ami számokkal nem mérhető. A mennyiség uralma a vak természeti erők uralmának egyenes folytatása: hatalom önismeret nélkül. Ahol a számok uralkodnak, ott az uralom gyümölcse dögvész lesz és halál: a mérhető elpusztítja a mérhetetlent, a Várost.

Lassan fölsejlik előttünk az Oidipusz-dráma civilizációtörténeti jelentősége. Hőse a Természetes Ember. Története az öntudatra ébredés tragédiája.” (Uo. 20–21.)

a tudomány jelképe

Íme, az egydimenziós ember és az egydimenziós civilizáció etikatörténeti perspektívából szemügyre véve. A szfinxnek, ennek a csodás szörnyetegnek a története és az Oidipusznak feladott talalós kérdés már Francis Bacon figyelmét is felkeltette, akit az ökológiai tradícióban – Lewis Mumford Bacon-esszéje ennek korai darabja, a kortársak közül pedig Capra osztja ezt a nézetet – a fő közellenségek egyikeként szokás számon tartani.

Hiszen ő az első, de mindenképpen a legismertebb kora újkori gondolkodó, aki a tudomány céljaként a hatalmat jelöli meg. *A szfinx, avagy a tudomány* című esszéjében a szfinx a tudomány jelképe. A tudomány a tudatlanok számára gyakorta tűnik kiismerhetetlen szörnyetegnek, akire borzadályal vegyes csodálattal néznek: „A Szfinx kérdései pedig általában két csoportra oszthatók: vagy a világ természetére vagy az ember természetére vonatkoznak. Hasonlóképpen a megoldás jutalma is kétfajta hatalom: hatalom a természet felett és hatalom az emberek felett. Az igazi természetfilozófia végső és valódi célja ugyanis a természet, a test, a gyógyítás, a technika és a többi számtalan dolog feletti hatalom (...) Az Oidipusznak feltett kérdés azonban, amelynek révén a Thébai feletti uralmat megszerezte, az ember természetére vonatkozott: bárki ugyanis, aki mélyen megérti az emberi természetet, a szerencsésének kovácsa lehet, és az uralkodásra született (...)” (Francis Bacon: [A szfinx, avagy a tudomány](#), in: Uő: *A régiek bölcsességéről*, fordította Petneházi Gábor.)

Oidipusz Thébai uralkodója lett, de nem mondható a maga szerencséje kovácsának: a jutalma szörnyű büntetésnek, szerencséje sötét végzetnek, látszólagos erénye pokoli bűnnek bizonyult. De miért ő a Természetes Ember megtestesítője? Lányi válasza a kérdésre maga a könyv, szubtilis morálfilozófiai gondolatmenetek egymásba fonódó füzére.

egydimenziós technológiai univerzum

Mit jelent az, hogy valami művi, mesterséges, illetve hogy természetes? A modern civilizáció olyan paradoxont hozott magával, ami fölött könnyen elsiklik a felületes szemlélő, akit elkápráztat az utóbbi évszázadoknak, különösen az utolsó évtizedeknek az emberiség példa nélküli technológiai fejlődése. Mert hát mondhatjuk, hogy olyan Pandora szelencéje ez, amelyet kinyitva bajok és csapások tömkelegét szabadítjuk a világra, az atombombától a ciánnal szennyezett Tiszáig és a biológiai fegyverekig, de ki vonhatná kétségbe, hogy közben soha nem látott kiterjedésű művi, mesterséges világ vesz körül bennünket, kiapadhatatlan bőségben ömlő, csillogó-villogó kütyük emelnek falat közénk és a természet közé? Valóban, és mégis! Minden látszat ellenére az emberiség talán sohasem volt ennyire biológiai létmódba szorítva, az élővilág fajainak egyikeként, mint ma, az egydimenziós technológiai univerzum kiteljesedésének korában.

Kétségkívül meghökkentő állítás. Alátámasztható? Hannah Arendt továbbgondolta Heidegger elképzelését. Kiindulópontja, hogy minden élőlény, illetve tágabb értelemben minden állati faj létezésének alapja az anyagcsere, a biológiai metabolizmus. Bekebelezi, tápanyagnak használja környezetét, abból építi fel saját testét. Az ember is. Az emberi létmód, az emberi állapot – amelyet Arendt híres könyvének címében *human condition*nek nevez – alapja a biológiai anyagcsere. Ha az ember *animal laborans*ként, gürcölő állatként létezik, munkájának célja, hogy önmagát biológiai organizmusként fenntartsa, előteremtse – milyen kifejező a magyar szó! – a betevőt, vagyis az ennyivalót, amit a szájához visz, hogy aztán a gyomorba kerüljön, majd a folyamat végén, átalakítottan visszaszolgáltassa az anyaföldnek. Az ember azonban több ennél, mert ő *homo faber* is, aki maradandó dolgok egész univerzumát hozza létre, ezekből teremtve otthont magának. Az otthon az emberi világ, amelyben nem elszigetelt individuumokként, hanem egy közös vállalkozás résztvevőiként teljesítjük ki létlehetőségeinket. Kultúrát, művészetet, közéletet teremtünk – ez az emberi állapot harmadik, legmagasabb rendű aspektusa vagy dimenziója, ahol *cselekvő* lényekként létezzük. Ám cselekvés csak közösségben lehetséges, mondja Arendt. Arisztotelészt idézi: az a lény, akinek nincs szüksége poliszra, több vagy kevesebb az embernél, de semmiképpen sem ember: isten vagy állat.

animal consumans

Az újkor elején a tartós dolgokat létrehozó, világteremtő *homo faber* ideje jön el, ám győzelme tiszavirág életű. Az egyre gyorsuló ütemben felnövő gépi technológia az *animal laborans* uralmát hozza magával: ez most *animal consumans*ként, fogyasztó egyedek sokaságaként jelenik meg. Visszatérés ez a biológiai létmódhoz, még akkor is, ha nagyon bonyolult gépi technológia segítségével történik. Ha a biológiai létezés olyan anyagcsereként definiáljuk, amelynek során az illető faj bekebelezi, elfogyasztja környezetét, akkor a fogyasztást kizárólagos célként kitűző emberiség minden kétséget kizáróan biológiai faj, az állatvilág része. Íme, a paradoxon: egyre gyorsuló naturalizáció az egyre művibb technológia segítségével. (Aki kíváncsi az arendti teória bővebb kifejtésére, annak korábbi tanulmányomat ajánlom: Gábor Kovács: *H. Arendt's Interpretation of Natural and Artificial in the Political Phenomenology of the Human Condition*. Limes: Borderland Studies, 2012, Volume 5(2),

Heidegger filozófiája erősen hatott a kortárs ökofilozófiára – Lányi ökoetikai gondolatmeneteinek is egyik fontos pillére. Heidegger szerint az embert az addigi filozófia természeti lényként definiálta, valamilyen szempontból állatként, aki gondolkodik, két lábon jár, de ettől még nem egyéb gondolkodó, kétlábú állatnál. Ehhez az elgondoláshoz kapcsolódik Lányi, amikor kiemeli, hogy az újkori etika erre a magányos, gondolkodó vagy éppen különféle szenvedélyekkel teli állatra szabta a maga naturalisztikus etikai koncepcióit. A vállalkozás szükségképpen kudarcra ítélt, mondja a szerző, és a kommunitarizmus egyik megalapítóját, Alasdair MacIntyre-t idézi. Munkásságát az etika relativitáselméletének nevezi, amelyet, Einstein teóriájához hasonlóan, csak kevesen értenek.

MacIntyre szerint, amit etikai pluralizmusnak hívnak, korábbi történelmi korszakok etikai elméleteinek széthullása nyomán keletkezett töredékek kaotikus egymásmellettsége. A következmény: összemérhetetlen morálfilozófiai álláspontok vetélkedése. A különféle álláspontok képviselői közötti vita – racionális meggyőzés helyett – az egyéni attitűdök és álláspontok erőszakos érvényesítésévé fajul. Az érvelés helyébe a befolyásolás lép: korunk etikai vitáinak ez a legfőbb jellemzője.

a választás aktusa

A kortárs etikai elméletek általában szabályközpontúak: erkölcsi alapelvekről vagy szabályokról szólnak, az elméletek a szabályok racionális elfogadhatóságát próbálják megalapozni. A felvilágosodás moralitáskonceptiói Kanttól és Hume-tól Kierkegaardig olyan sikertelen vállalkozássorozat epizódjai, amely univerzálisan érvényes és racionálisan megalapozható morális elvekkel próbálkozott. A vállalkozás kudarcát Nietzsche írta le, aki a racionálisan nem megalapozható egyéni attitűdöt, illetve a választás aktusát hangsúlyozza. A huszadik századi modern elméletek pedig eleve nem lépnek fel az univerzalitás igényével: megelégednek annak bizonyításával, hogy az elmélet elfogadása logikailag nem ellentmondásos. A modern etikákban az erény fogalma mindig másodlagos a szabályhoz képest: erényesnek azt az erkölcsi cselekvőt tartják, aki az elmélet által preferált

szabályokat követi.

Mit ajánl MacIntyre ehelyett? Egy arisztotelianus etikai koncepciót, amelyben az embernek saját természetében gyökerező célja van. Ám ehhez olyan etikai elmélet kell, amely elhagyja a manapság már elfogadhatatlan arisztotelészi biológia cél-fogalmát. Ez a *gyakorlat* fogalmának bevezetésével lehetséges. Ez is Arisztotelészre megy vissza, hiszen ő beszélt a különböző fajtájú emberi tevékenységekről, illetve a gyakorlásukhoz szükséges és bennük megnyilvánuló kiválóságról, azaz erényről. Olyan erényeket kell tehát felmutatni, amelyek képesek az egész emberi élet céljának szerepét eljátszani. Két ilyen van: a személyes integritás és az állhatatosság erénye. De ha az önkényes választás lehetőségét megpróbáljuk kizárni, valamiféle kontextusra vagy keretre van szükség. Ezt a funkciót a koncepcióban az emberi élet mint narratív egység látja el: az élet jelentése egy történet, s a visszatekintés rá alkotja azt a narratív identitást, amely feltárul az élettörténetben. Oidipusznak, Lányi hősének tragikumát ennek a feltárulkozásnak a pillanata hozza el. Íme, az igazság mint felfedés vagy feltárulás, alétheia, ahogy azt Heidegger – s őt követve Lányi – kifejti.

végső garancia

Ám kell még egy végső garancia, amely az egyéni télosz (cél) elérését biztosító etikai szabályok alapjául szolgál. Ezt a funkciót a jelenkor viszonyai között csak az egymást követő nemzedékeket összekötő hagyomány képes betölteni: „Egy hagyományon belül a jóra való törekvés nemzedékeken, gyakran sok nemzedéken keresztül tart. Ennélfogva a jó individuális keresése általában és jellegzetes módon olyan kontextuson belül folyik, melyet azok a hagyományok határoznak meg, amelyeknek része az individuum élete, s ez egyaránt igaz a gyakorlathoz tartozó belső és az egyetlen élethez tartozó jókra is. Ismételten alapvető jelentőségű a beágyazódás narratív jelensége: egy mai gyakorlat története általában és jellemzően azon hagyomány hosszabb és átfogóbb története szerint ágyazódik be és válik érthetővé, melyen keresztül a gyakorlat a jelenlegi formájában ránk hagyományozódott.” (Alasdair MacIntyre: *Az erény nyomában*. Fordította Bíróné Kaszás Éva. Budapest, Osiris Kiadó, 1999, 298.)

A legfontosabb kérdés Lányi számára, hogy a komunitárius elmélet mellett miféle elemek ötvözetéből gyúrható össze olyan ökoetika, amelyben az erkölcsi cselekvő nemcsak embertársaival, hanem az emberen kívüli létezőkkel is etikai viszonyba kerül. A cselekvés motívumai között alapvető, hogy az embernek nemcsak saját fajtársai iránt kell erkölcsi felelősséget éreznie, az erkölcsi beszámítás során figyelembe kell vennie a nem-humán létezőket is. A kulcsfogalom a *felelősség*: ezt kell újragondolni és kitágítani, abban a szellemben, ahogyan azt Hans Jonas, Emmanuel Levinas, a fenomenológiai iskola filozófusai megfogalmazták, felhasználva Heidegger alapvető meglátását: az ember sohasem az objektummal való szembenállásban, környezetével elvont, teoretikus viszonyban álló szubjektumként létezik, hanem az *ittlétnek* (Dasein) olyan módja, amely mindig világával együtt adott. Az ember kivételezett helyzetben van a létezés rendjében, ám ez nem a világ urának pozíciója, hanem a kivételes felelősség létállapota.

Az egydimenziós, technológiai univerzumbeli emberi létezés nemigen megkerülhető következménye, hogy a felelősség kérdése is másként vetődik fel, mint korábban: „Hans Jonas bebizonyítja, hogy amit a természettel művelünk, erkölcsi megítélés alá esik. De a felelősség-elv kiterjesztése a technikai cselekvésre alaposan próbára teszi erkölcsi gondolkodásunkat, hiszen a technológiai rendszerek és hálózatok működése elhomályosítja a közreműködő egyének személyes felelősségét, illetve elrejtje előlük, térben és időben beláthatatlanul eltávolítja tőlük cselekedeteik következményeit.” (Lányi: i. m. 56.)

mindig másvalaki

Valóban. Ennek pedig legvészterhesebb következménye, hogy a technológiai rendszerek és a tömegtársadalom viszonyai között a bűn és a felelősség személytelenné válik – Arendt kifejezését kölcsönvéve – *banalizálódik*. A technológiai tömegtársadalom embere a bűnnel nem abban a formában találkozik, mint Oidipusz, nem személyes sorstragédia főszereplője: léthelyzetének egészen mások a keretei, nemigen van alkalma a bűn metafizikai mélységével szembesülni. Mint ahogyan mindig másvalaki hal meg – *das Man*, az akárki, mondja Heidegger –, mindig másvalaki követi el a bűnt, nem én. Más vágja ki az esőerdőket, más öli le a bálnákat, más követ el mindenféle disznóságot, nem én, aki – mindent egybevéve – eszményi férj, ideális családapa, szerető gyermek és ökotudatos, hú hazafi vagyok.

neobarbárság

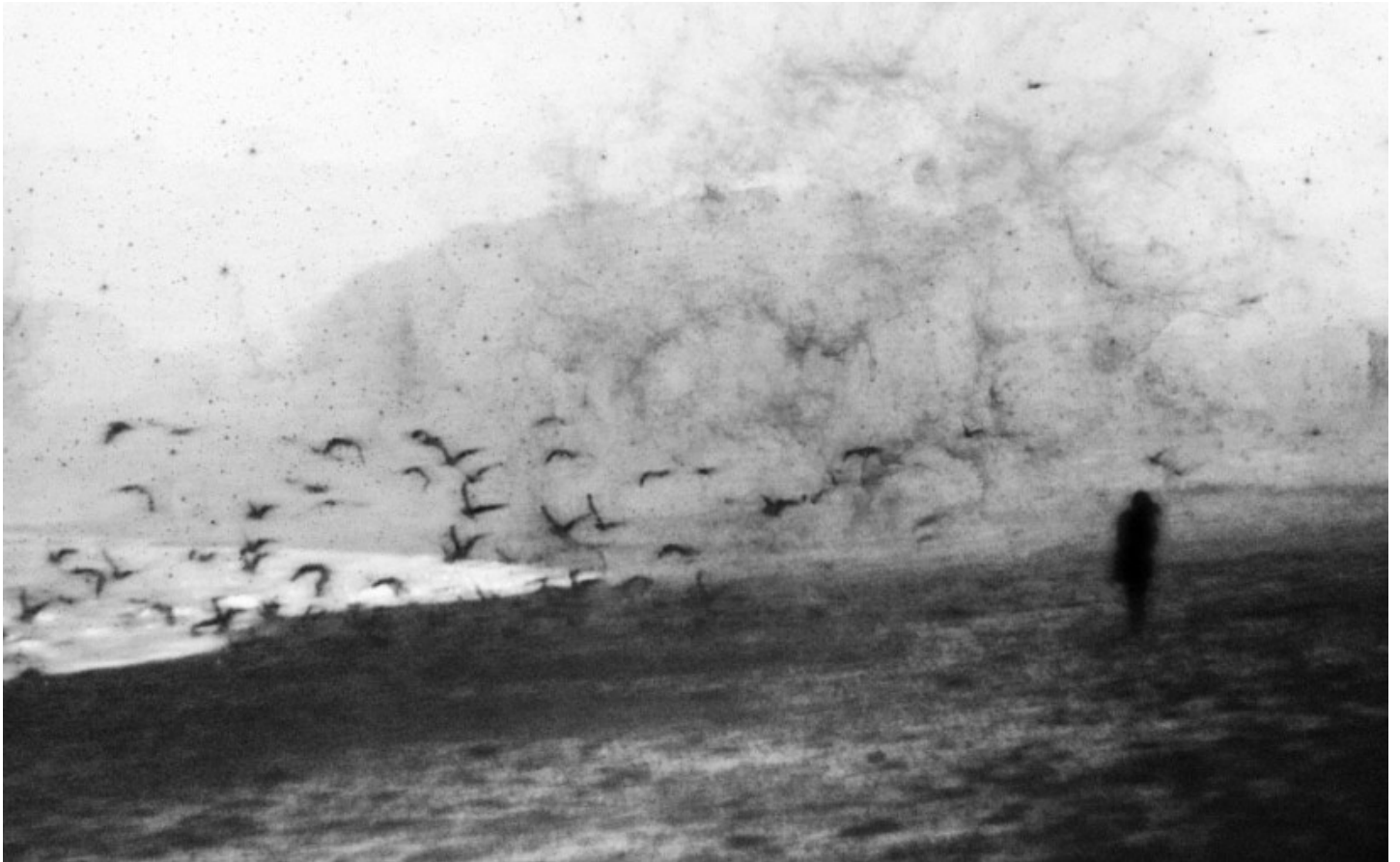
„Úgy látszik, bele kell törödnünk, hogy ilyen mélységű változást a társadalom életében csak az egyének benső meggyőződésében végbemenő fordulat képes előidézni.” (Lányi i. m. 93). Ha külső hatalom akarna kierőszakolni ilyen változást, abban nem lenne köszönet. Isten mentsen az ún. történelmi szükségszerűség nevében fellépő zöld élcsapattól – borzad el a gondolattól a szerző. Ebben csak egyet tudunk érteni vele! S abban is, amikor a manapság többször emlegetett vezérdemokráciával kapcsolatban jelzi kétségeit. (Hát igen: vagy vezér, vagy demokrácia. A kettőt együtt nemigen lehet hungaricumként levédetni!) Szóval nem kerülhetők meg az ökoetika politikai-filozófiai összetevői. Jól tudja ezt Lányi is, amikor levonja morálfilozófiai eszmefuttatásainak lehetséges politikai konzekvenciáit. Nem kizárt, hogy a globális civilizációnkat ökológiai ámokfutása végén valamiféle Armageddon vagy Ragnarök várja, s világunk a katasztrófafilmekből ismert látványos összeomlással végzi – ahonnan persze nem hiányozhatnak majd az eseményt megörökítő, fegyelmezetten mosolygó japán turisták. Ám reménykedni ebben nem célszerű, mert az ezt követő állapot bizonyára inkább a *Szárnyas fejedelmek* lidércnyomásos, történelem utáni neobarbárságára hasonlítana, mintsem olyan világra, amelyben az ökoetika elveit követő bölcs kormányzat igazgatja a természettel testvéri egyetértésben élő, ökológiailag felvilágosult polgárokat.

A dilemma, hogy miképpen lehetséges olyan morális átalakulás, amely nem egy bölcs kisebbségre, egy morális-spirituális elite terjed ki, hanem az egész civilizáció alapmintázatait képes megváltoztatni. Mert ilyesmire volna szükség. De erre alighanem csak vallás képes. A történelem tanulsága szerint – ha van ilyen egyáltalán – a kifinomult etikai doktrínák akkor tudtak társadalomformáló erővé válni, amikor nem csupán kiválasztottak, afféle morális virtuózok kicsiny csapata élt ezek szerint, hanem – persze elkerülhetetlen a vulgarizálódás – a hétköznapi emberek számára is életproblémáik megoldását ígérték. A kereszténység – amely eleve vallásként kezdte – ugyanazt az utat járta be, mint a szofisztikált életfilozófiaként induló buddhizmus. Várjuk tehát a zöld messiást?

A szerző az MTA BTK Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa

kép | flickr.com

Ágoston Tamás TÖMEGGYILKOS

Mint föld alatt áskáló vakond,
ki nem látta még soha a napot,
dogmáim tárnáiban lakom,
éjt nappal csontokat válogatok.

Úgy fekszem-kelek, mint egy fogoly,
kit méla töprengésre ítétek.
Elmém teorémákat sorol:
mind pincében tarkon lőtt kísértet.

Fogam közt rabolt arany csikorog.
Körbeállnak az érvek és okok.
Bírák vastag akták közt molyol.

Búzló tömegsír fölöttem az ég,
rágom a magányosság kenyerét,
s töpregek: hát ilyen a pokol?

kép | **Brandán Gómez**, lensculture.com

Asztalos Emese EURÓPAI HAZÁNKFIA

„Van-e hangod e beteg hazának?” – Vörösmarty kérdése ma nem csupán a tudomány összefüggéseiben izgalmas. A virtuóz-komponista 1839/40-es, valamint 1846-os hazai látogatásainak kitüntetett zenetörténeti és esztétikai szerepük van, melyek kiegészülhetnek a jelenkor számára olyan hangsúlyos történelmi, nemzetkarakterológiai perspektívával, mint a „tettlen nyugalomban” csüggedő, időnként lázbetegségben felforró magyarok önértelmezési csatái.

urbánus legenda

A korabeli újságcikkek, naplóbejegyzések, emlékezések összegyűjtésének emlékezetpolitikai tétje is van. Megbízhatóság híján ugyanis a kulturális emlékezetben számos leegyszerűsítő, heroizáló, urbánus legenda tapadhat meg, például a mai napig szívósan él a köztudatban, hogy 1838-ban a honért aggódó Liszt nyolc fellépésből álló bécsi sorozatot adott a pesti árvízkárosultak javára.[1] Valójában csak az első hangverseny bevételét ajánlotta a katasztrófasújtottaknak, s ez a segélykoncertekben bővelkedő Európában éppen nem is volt kivételes gesztus. De nem is egészen önzetlen, hiszen Bécsben saját karrierjét is számításba vette.[2]

Wolfgang Lettl: A sikoly (lettl.de)

alakuló nemzeti identitás

Liszt Ferenc reformkorbeli szerepe akkor is jelentős, ha csupán rövid látogatásaival vett részt a korszak intenzív szellemi életében. Nem olyan meghatározó személyiség, mint Erkel Ferenc vagy akár Schodelné Klein Rozália, mégis az épp alakuló, professzionalizálódó művészi zene tájékozódási pontja, sarkcsillaga. A kapcsolat hordereje persze fordítva is értelmezhető: a Liszt-életmű bizonyos aspektusai (például a veretes *Magyar rapszódia*k) a reformkori

koncertek és azok hatásának ismerete nélkül nemigen értelmezhetők. Ráadásul e látogatások az alakuló nemzeti identitás kulturális reprezentációinak kérdéseit, problémáit is feszegetik, hiszen a turnék új és provokatív helyzetben mutatnak az identitás-képz(őd)és folyamataira. Az éppen formálódó magyarságtudat számára Liszt neve egyszerre jelölt és jelölő, a kortársak *saját* Lisztet teremtenek, „hű rokont” a nemzeti nyelvelbeszélésben.

Vajon lehetséges-e az identitás folyton alakuló és különbözőképp (re)konstruálható jelenségéhez szövegek segítségével közeledni? Hiszen ezek sokszor a végleges rögzítés-azonosítás szándékával jelennek meg, miközben ugyanarról több autentikus elbeszélés is szólhat. Érdeemes tehát szembesíteni a párhuzamosan zajló folyamatokat az egymásnak olykor ellentmondó társadalmi gyakorlatokkal, így itt sem töreksem a kizárólagos igazság kimondására, reményeim szerint inkább egyfajta lehetőség pillanatnyi megragadására.

honfi-elköteleződés

Honfitársaink formálódó önképének *elbeszélésén* túl izgalmas felvillantani Liszt szintűgy alakuló magyar azonosságtudatának történetét is, legalább néhány könnyen lát(tat)ható elemét. Kaczmarczyk Adrienne *Magyar Háromkirályok* című tanulmányának meggyőző érvelése szerint Lisztet (a mindent átható romantika – különösen a kelet-európai romantika – stíluskövetelményei alapján) alapvetően foglalkoztatta a nemzeti hovatartozás, a magyarság, a „ki a magyar?” kérdése. E jellemzően romantikus szerepdilemmát a pesti árvízkárosultak javára adott koncert, illetve az ehhez kapcsolódó, Lambert Massarhoz írt levél is kifejezi. A levél a „romantika képszerű retorikája”[3] – általa verbálisan is megragadható, hogy Liszt „magyarságát” ekkor a kor elvárásai, önként átvett modelljei motiválták; olyan mintázatok, mint például az egzotikum iránti vágy (a puszták népe meg a középkorias öltözetű főurak Magyarországa),[4] vagy akár egy Chopinéhez hasonló kelet-európai romantikus „póz”, és nem a „valós haza” gerjesztette honfi-elköteleződés. Hiszen Liszt ekkor már tizenöt éve nem jár az általa is „távoli és vad” jelzőkkel illetett Magyarországon, amely fiatalkori otthonában, Párizsban sokak számára a „kamcsatkai barbár puszták”[5] világát idézte.

Tornyai János Alföldi tanya (hung-art.hu)

már nem felszínes

Liszt saját magyarságával 1839/40-es turnéját, illetve Vörösmarty hozzá intézett ódáját követően foglalkozott egyre mélyrehatóbban; e dilemmára zenészként is reagált – igaz, saját bevallása szerint művészi szinten csak egy-másfél évtizeddel később tudott válaszolni. Vörösmarty ugyanis a magyarság zenei képviselőjére kérte, de a *Magyar Dallok*, illetve a *Magyar Rapszódia*k még csupán feldolgozásai a korban magyarnak ismert verbunkos zenének. Az 1850-es években azonban mindez magas esztétikai szinten, stílusa mélyebb rétegeibe is beépül. Ekkorra a kor modern műzenéjének *formaproblémájaként* érti meg a verbunkos dallamvilág elemeit (vö. *Hungária, Erzsébet legenda*, ill. a *Krisztus oratórium* részei), vagyis már nem felszínes, „divatos”, hanem mély, intellektuális kapcsolat fűzi a hazájához.

Magyarságtudatának formálódása olyan általános és természetes önértési gyakorlatba is illeszthető, amely az idegenség-tapasztalatot hatásos módszernek tekinti. Bartók Béla akadémiai székfoglalójában Liszt sajátosságaként határozza meg nyitottságát az idegenség iránt, hogy szüntelen kész a dialógusra minden újdonsággal: „Liszt kora előtti és Liszt korabeli nagy zeneszerzők közül egy sem volt, aki annyira engedett volna a legkülönfélébb, a legkülönbözőbb, a legheterogénebb hatásoknak, mint Liszt.” „Liszt [...] átadta magát a legellentéteesebb, szinte összeolvaszthatatlannak látszó elemek befolyásának.”^[6] Vagyis az elmozdulásnak „saját” pozíciójából, a legkülönfélébb, legellentéteesebb tartományok keresésének, ismeretének, majd értésének és integrálásnak. A művészi struktúra pedig hozzásegít ehhez az én-formáláshoz, hiszen kivételesen érzékelhetővé teszi az önmegértés folyamatát; ezért állapíthatja meg Bartók: „amit ő ezekből az *idegen* elemekből teremtett, az félreismerhetetlenül Liszt-zene lett.”^[7]

hungarus magatartásformák

Nemzet, magyarság, haza – történetileg változó fogalmak, és jelentéskörökben a reformkor látványos változást hoz; a nemzetállamiság kialakulásával ekkor halványul el a hungarus-tudat addig produktív használata, használhatósága, az államközösségi identitás ekkor mozdul el a hagyományközösségi nemzettudat felé.^[8] Igen tanulságos, hogy a 11 éves Liszt Ferenc első pesti koncertje kapcsán 1823-ban a korabeli tudósítások hasábjai közt még a korábbi eszmevilág, a hungarus magatartásformák nyomai bukkannak fel. A *Tudományos Gyűjtemény* a szőke ifjacsokát Sopron vármegyeiként mutatja be, és búcsúzóul azt kívánja számára, hogy „külföldön is Hazájának betsületére lehessen”;^[9] a *Hazai és Külföldi Tudósítások* pedig így fejezi be a csodagyermekről szóló beszámolóját: „Mi ezen Szép Léleknek tsak azért is egészséget és hosszú életet kívánunk, mivel Hazájának kívánta előbb tisztelete díját lefizetni, minekelőtte Franczia és Anglia Országokba menne. Ahol bizonyára a Magyar Talentumoknak betsületet fog szerezni.”^[10] A nyelvhasználatnál is fontosabb születési hely említése és a külföldi utak támogatása mellett, melyek a korábbi hungarus-tudat jeleiként is olvashatók, már feltűnnek az új irányzat jellemzői. Lisztet apja magyaros dolmánykába öltözteti, a gyerek záró számainak egyike pedig az „esmeretes Rákótzai Mars” – ezek már a nemzeti identitás új követelményeit, a *magyar* kulturális, történeti hagyományok ápolását, a közös kulturális és történeti emlékezet szükségességét idézik meg.

Liszt 1838-as Lambert Massartnak írt levele sokkal elkötelezettebb közösségtudatról (bár itt elsősorban narratív identitásról van szó) tesz tanúbizonyságot, mint bécsi koncertjeiről beszámoló bármelyik korabeli magyar reflexió. Ezekben ugyan fel-felvillan a később oly fontos motívum, az „európai hazánkfia” vágyott identitásformáló eszménye, de amellett, hogy időnként rögzítik Liszt magyarságát és megemlékik hazafias cselekedeteit (hiszen az identitás tudatos közösségvállalást is feltételez, Liszt segélykoncertje pedig szolidaritási gesztusként is értékelhető), fellépését inkább művészi, esztétikai szempontból értékelik. (Liszt árvízi segélykoncertjét a hazai sajtó majd 1839-ben fogja az akkor zajló események hatására újra emlegetni, sőt újraalkotni, vagyis beleilleszteni az épp létrejövő, hagyományteremtő nemzeti törekvésbe. Nem is 1838-ban, hanem 1840-ben avatják Pest város díszpolgárává!)

némi malícia

Az esztétikai szempontokból közelítő 1838-as beszámolók jelentősége, hogy érzékelik a stílusfordulatot, amely a korábban népszerű zongorista, a „nyugalmas, művészileg nemes” (értsd: klasszicista) játéku Thalberg és az „indulatos, lelkes és szenvedélyes” (vagyis romantikus) Liszt előadása között végbement. Egy *Athenaeumban* megjelent irodalmi levél például így körvonalazza az átalakulást: „Thalberg, az ifju német művész, nemesb engedékenységgel veti magát alája művészi szép, és *classicitas örök szabályainak* [...], míg Liszt [...] *nem ösmer se formát, se modort, se semmi szabályt*.”^[11] A *Hirnök* című lap – némi malíciával fűszerezve – a közönség pillanatnyi zavarával is érzékelteti a változást (vagyis az elvárás horizont módosulásának kisebb zökkenőjét): „a publicum mintegy meg vannak ütközve azon magasztalásokon, melyeket kevéssel ezelőtt egy Thalberg s egy Wieck Klára

kétségkívül jeles játékára talán igenis bő kezekkel halmoztanak, s most nem találnak többé szót Liszt tehetségének 's műzüleményeinek méltányolására.”[12]

Wolfgang Lettl: Herbert von Karies (lettl.de)

európai korszerűség

A kortársak tehát Liszt európai *korszerűségét* érzik a nemzeti identitás-építő motívumának: a virtuózban elsősorban a „modern” művészet képviselőjét és kevésbé a hazafit méltatják. Ezért lehet, hogy Liszt egyike magyarországi tolmácsa, Petrichevich Horváth Lázár, aki később számos írásában avatja Lisztet a magyarság önmeghatározásának alappillérvé, ekkor még francia művészként mutatja be; francia jellemét, sajátos francia allűrjeit hangsúlyozza, naplójában pedig meg sem emlékezik magyarságáról, egyszerűen soproni születésűnek mondja.[13]

Hogy az épp alakuló nemzettudat hogyan talál Liszt jelenlétével párhuzamosan különböző, jól hasznosítható identitás-konceptiókra, legszembetűnőbben az 1839/40-es pesti koncertsorozat értelmezésekor kerülhet napvilágra. A látogatást summázza Liszt utazótársának, Franz von Schobernek[14] egyik mondata – kiemelését indokolja, hogy noha Schober aktív részt vállalt Liszt turnéjában, osztrák hivatalnok-műkedvelőként kívülálló nézőpontból tudott egy rajongásig fokozódó *nemzeti* esemény elfogultságaira tekinteni. (Ő az egyetlen például, aki rögzíti, hogy a Lisztet kisajátító hazafias érzület a nemzetiségekben, így például a csehek, németek számára jogos ellenérzéseket váltott ki!) *Levelében* ezt írja: „Liszt egy nemzeti eszme hordozójává lett, hírnevét Magyarország szellemi felvirágzásával hozták összefüggésbe, [...] egyes egyedül ez az összefüggés fogja kellőképpen megvilágítani a *felgyorsult*

eseményeket.”[15]

representatív főhős

A Liszt-jelenség sikerének és identitásteremtő erejének alapja az a demokratikus tény volt, hogy zenéje és fellépése a reformkor rendies berendezkedése ellenére minden társadalmi osztály számára feljántotta a közösségi azonosulás lehetőségét; a legelőkelőbb arisztokratáktól a doborjáni falusiakig, a reformszellemű radikálisoktól a klérusig. Liszt tehát először és talán egyedülként *össz nemzeti* narratívát, közös viszonyulási pontot teremtett, így válhatott azonnal (nem csupán történeti távlatból!), senki által meg nem kérdőjelezve a nemzeti nagyelbeszélés egyik reprezentatív főhőisévé. Hasonlóan vélekedik az események másik szemlélője, Miss Pardoe, „egyike a legjózanabb s legfűrkészőbb utazóknak”, aki a *The City of the Magyar* című munkájában ír Liszt legfrenetikusabb, január 4-i koncertjéről. „Az egész népet egyetlen közös érzés ragadta magával; a királypártiak a művészt imádták benne, aki nevet szerez az országnak a virtuózok közt Európában, a reformerek az *emberben* a patriótát látták, aki jobban szereti országát, mint saját hírnevét; érdeklődés övezte minden fiatal és gazdag, kereskedő és diák részéről”. [16]

Liszt ráadásul úgy teremtett össz nemzeti diskurzust, hogy – egészen megjelenéséig – egy lenézett mesterség, a „hangászat” képviselője volt. Számos korabeli tudósítás rögzíti a művészet mint önkifejezési forma elmozdulását a *nemzeti* önkifejezési forma felé: „kik előbb a hangászatot szeszélyes időtöltésnek, gyermeki fülcsiklandozásnak, asszonyi kényeskedésnek tartották 's nevezgették, az ő föllépte után valami fősőbb fogalmat nyertek, bizonyos szellemvilág nyílt meg előttük, mellyet korábban nem ismertek, s a róla hallottakat ábrándosságnak, érzelgésnek vagy százanandó ideggyengültségi nyavalyának keresztelték.”[17]

meghódította az arisztokráciát

„Liszt a maga kedves természetével, viselkedésének egyfajta fenségességével és méltóságteljes eleganciájával”[18] (Schober) azonnal meghódította az arisztokráciát, mi több, Liszt gesztusai épp azok voltak, melyeket saját rangbeliektől vártak (volna). A hazájáért tette kész „fősőbb rendű/rendi ember” (vö. Noblesse oblige! – Génie oblige!) – ez minden korabeli lap visszatérő megjegyzése, vagyis hogy a vágyott identitás részévé emeljék tulajdonságait: „Egyike ő azon ritka férfiaknak, kik előtt haza s hazafiság nem pusztá hangok, s kik nem szóval, hanem tettel járulnak a hazafi közjavak előmozdításához s hiányok fődözéséhez” – szögezi le a *Jelenkor*,[19] melyet a *Budapesti Rajzolatok* így emel súlyos váddá: „Liszt Ferencz [...] hatalmas leczkét [hagyott] mind azon honunkban lakók vagy szülöttek számára, kik [...] félszegül hazafiskodva a jótett helyét szóval és lármákkal pótolgatják [...]. Ugyan kérdezzük, mellyik az közülünk ki [...] többet felénél tevé a haza oltárára?”[20]

Liszt Ferenc (classicfm.com)

művészlakoma

A művészet autonóm jellege azonban éppen a reduktív, itt a származással megkülönböztető nyilvánosság ellenében teremthet egyetemességet, és a társadalom természetének újragondolására készlet. Egy új, tulajdonképp demokratikus, szociális identitás létrejöttét is elősegítve, ahol „a bőség kosarából mindenki egyaránt vehet, és a jognak asztalánál egyaránt foglal helyet” – legalábbis a korabeli tudósítások több ponton ezt dokumentálják. Ezekben a napokban Budapesten szervez például először úgynevezett művészlakomát Liszt, s épp a kulturális-nemzeti identitásformák heterogenitása mentén: „a *hangművészetet* pártoló és *gyakorló* budapestiek és idegenek közül még huszat hívott meg. [...] Illy valódi művészi lakoma Pesten még eddig nehezen adatott”^[21] – írja a *Honművész*. Jelenléte pedig a farsangi multságot is demokratikus eseménnyé avatja: „A vendégek közt *minden osztálybeli* volt jelen; az uraságok vegyítve álltak a nemzeti casino tagjaival, hangművészek, műkedvelők s azok nejeivel”.^[22]

Liszt szereplésének legnagyobb hatású, s folyton metaforizálódó „üzenete” a „hazai művészet diadala”. Ebben a diskurzusban neve jelölőként működik, vagy ahogyan Schober fogalmaz: „személye eltűnni látszott a szellemi küldetés mögött.” E sajátos nemzeti metamorfózisnak több száz különböző, izgalmas és reprezentatív jele olvasható ki a korabeli tudósításokból, például január 4-i koncertje a „magyar művészet nemzeti ünnepeként” reprezentálódik; ekkor „a *művészet* mint király hordoztaték utcáról utcára”,^[23] vagyis a művészetet olyan médiummá avatja, mely köztereken közüggé magasztosulhat, és amely a „nemzeti” autentikus hordozója.

felfokozott nemzeti szerep

Másik, izgalmas „tünet”, ahogyan a hírlapok hasábjain ő maga állandósult jelzővé válik. Miközben pusztá neve alig bukkan fel (hiszen személye eltűnni látszik), a legmagasztosabb jelzős szerkezetekben tündököl: „európai hazánkfia”, „nagyhírű művész hazánkfia”, „művészet csuda remeklője és derék hazafi”, s ezek igen változatos, szinte végtelenített variációi. Hogy a felfokozott nemzeti *szerepek* miként hatottak Liszt személyiségére, jelzi a *Budapesti Rajzolatok* egyik önilironikus felkiáltása: „Liszt Ferencz művész hazánkfia (kit a czedulairó már egyszer megszünhetne *művész hazánkfiának* nevezni) ismét egy új áldozattal járuland a haza oltárához”.^[24]

Liszt következő, 1846-os tavaszi, illetve őszi koncertsorozata nemzeti „funkcióvá” lényegülésének tetőpontja. Harmincöt éves korára intézményesül. A korabeli tudósításokban: „a nemzeti muzeum igazgatójától felszólíttván hogy arczképét a nemzeti képcsarnok számára levétni engedné, [...] [végül] saját életnagyságu szobrát [...] ígéré átküldeni a nemzeti Muzeumnak.”^[25] Továbbá „tisztelői s baráti arczképét Barabásunk művészi ecsete által levétnetvén a nemzeti muzeumnak ajándékozandják.”^[26] Mi több: „gr. Festetics Leó úr megígéré, hogy Lisztnek ércből öntött mellképét, melyet a művésztől ajándékban bír vala, a nemzeti múzeum számára ajándékképpen átengedendi. Tehát két becses másolatban bírandja nagy művészünket a nemzeti képcsarnok.”^[27]

fontos gesztus

A lapok tanúsága szerint Liszt közvetítésével továbbra is a zeneművészet és a polgárosodás eszménye ülte ünnepét; dél-magyarországi, valamint erdélyi turnéját a királyok diadalmenetéhez hasonlítják: „mit lehetne többet csinálni a fejedelmekkel vagy avval, ki a világot hódítá? [...] fejedelmekért tesznek csak annyit, mint Liszt Ferenczért.”^[28] Liszt össznemzeti narratíva-teremtésének tehát további fontos gesztusa, hogy nem csupán a fővárosban, hanem számos kisvárosban (Szekszárdtól Zaboláig) képviselte művészetével az „európai hazánkfia” eszményt.

Vladimir Perfanov: Csak egy tégl a falban (pinterest.com)

Az önkényesen kiragadott példák talán szemléletesen követik a nemzeti identitás változó fogalomkörét, ennek ugyanis kortárs tapasztalataink közt kitüntetett rangja lehet. Érdeemes tehát szem előtt tartani Esterházy Péter figyelmeztetését: „ne feledjük, a nemzetfogalom nem Isten adománya”,^[29] hanem – tehetnénk hozzá – valami olyasmi, amin dolgozni kell.

JEGYZETEK

[1] Walker, Alan, *Liszt Ferenc. A virtuóz évek*, Zeneműkiadó, Budapest, 1986, 267-268.

[2] A bécsi koncertek további legendáinak leleplezésére lásd Christopher H. GIBBS *Franz Liszt and His World* című, 2006-os tanulmánykötetét, ám – az esetenként kritikával kezelendő – kutatási eredményeiről a magyar recepció kevéssé vesz tudomást; a bicentenáriumra készült *A génusz kötelez* című kiváló kötet tanulmánya például továbbra is ezt a mítoszt lebegteti. Vö. Gibbs, Christopher H., „*Just Two Words. Enormous Success*”. *Liszt's 1838 Vienna Concerts= Franz Liszt and His World*, edited by Christopher H. Gibbs, Dana Gooley, Princeton University Press, 2006.; Hermann Zoltán:, *Liszt Ferenc árvízi hangversenyei Bécsben (1838) = A génusz kötelez*, szerk.: KULIN Ferenc, Argumentum Kiadó, Budapest, 2012., 237.

[3] Hermann Zoltán, i.m., 239.

[4] A reformkor egyik népszerű lapja, a *Honderü* így ír erről 1845-ben: Párizsban Marczibányi Livius ruhája a „királynétól az utolsó vendégnőig általános bámulat tárgya lőn, mintegy eleven mintája ama mesével határos képzeletnek, melyek Magyarhonrul – mit a lovagias középkor, a regényes arabféle mesék dúsgazdag tündérhonának tartanak máig is – a nem sokat tudó francia főben mindezidáig uralkodnak.” *Honderü*, 1845/I, 12. sz., 119.

[5] *Honderü*, 1845/I, 16. sz., 159.

[6] Bartók Béla, *Liszt Ferenc. Székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémiában* = Nyugat, 1936. március, 171.

[7] Bartók Béla, *Liszt Ferenc*, i.m., 172. [kiemelések tőlem, AE]

[8] Ennek nagy ívű, az esszé műfaján keresztül revelatív erejű elmélkedését lásd: Mészöly Miklós, *Tudat és nemzettudat = A negyedik út. Esélyek és kockázatok az ezredvég küszöbén*, Életünk Könyvek, Szombathely, 1990. Különösen: 36. oldal.

[9] *Tudományos Gyűjtemény*, 1823. 7. évf. 8. szám, 122–123.

[10] *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, 1823. Pütkösd hava 3., 281.

[11] Petrichevich Horváth Lázár, *Levéltöredékek* = Athenaeum, 1839. december 29, 808. [kiemelések tőlem, AE]

[12] *Hirnök*, 1838. április 30. [oldalszám nélkül!]

[13] A Petrichevich család naplói, s.a.r. Petrichevich Horváth Emil, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, Pécs, 1941, 46.

[14] A levelek a *Liget* májusi számában jelennek meg..

[15] Schober, Franz von, *Briefe über F. Liszt Aufenthalt in Ungarn*, Schlesinger'she Buch und Musikalienhandlung, Berlin, 1843, 16. [ford. Takács Ilona] [kiemelések tőlem, AE]

[16] Pardoe, Julia, *The City of the Magyar, or Hungary and her Institutions in 1839-40. Vol. III.* London, 1840, 353. [kiemelések az eredetiben]

[17] Budapesti Rajzolatok, 1840. január 7., 8

[18] Schober, Franz von, i.m. 28.

[19] Jelenkor, 1840. január 11., 14.

[20] Budapest Rajzolatok, 1840., január 17, 25.

[21] Honművész, 1840. január 9., 22. [kiemelés tőlem, AE]

[22] Honművész, 1840. január 16., 40. [kiemelés tőlem, AE]

[23] Petrichevich Horváth Lázár, *Kaleidoskop vagy Levelek Emiliához. Élet, irodalom, politika és művészet körében*, Buda, Gyurián és Bagó, 1842, 68. [kiemelés az eredetiben!]

[24] Budapesti Rajzolatok, 1840. január 10., 18. [kiemelés az eredetiben!]

[25] Jelenkor, 1846. május 10., 221.

[26] Jelenkor, 1846. május 17., 232

[27] Honderü, 1846. tavaszutó 12., 376

[28] Honderü, 1846. télelő 1., 436.

[29] Esterházy Péter, *Mi a mi? = Mi a magyar?*, szerk.: Romsics Ignác, Szegedy-Maszák Mihály, Habsburg Történeti Intézet-Rubicon Kiadó, 2006, 59.

felső kép | Vladimir Perfanov: *Identitás* (fotoblur.com)